

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

Rokodelstvo na Slovenskem

Sodobni izzivi in perspektive

Uredili:
Veronika Zavratnik in Mateja Habinc

LJUBLJANA 2022

Rokodelstvo na Slovenskem – sodobni izzivi in perspektive

Uredili: Veronika Zavratnik in Mateja Habinc

Lektura: Nina Hlebec

Tehnično urejanje in prelom: Irena Hvala

Slika na naslovnici: Izdelava obutve na podlagi podatkov 3D-skena stopal (avtor: Aleš Kacin)

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Tisk: Birografika Bori d. o. o.

Ljubljana, 2022

Prva izdaja

Naklada: 200 izvodov

Cena: 13,90 EUR

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije)./This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na: <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>
DOI: 10.4312/9789612970420

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=132402435
ISBN 978-961-297-043-7

E-knjiga
COBISS.SI-ID=132384771
ISBN 978-961-297-042-0 (PDF)

Vsebina

Rokodelstvo na Slovenskem v času četrte industrijske revolucije <i>Mateja Habinc</i>	5
Izzivi in priložnosti tradicionalnih rokodelskih in obrtniških znanj in dejavnosti <i>Veronika Zavratnik</i>	9
Trideset let – razcvet ali usihanje? <i>Janez Bogataj</i>	15
Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije – namen, izzivi, vizija <i>Kati Sekirnik, Ljubica Zgonec Zorko in Katja Žagar</i>	25
Zakonske podlage za sistemsko ureditev področja rokodelstva <i>Franc Stanonik</i>	39
Zgodovina sistema nacionalnih poklicnih kvalifikacij <i>Boštjan Košorok</i>	49
Razvoj in prepoznavnost rokodelstva skozi kolektivne blagovne znamke, vzpostavljene po modelu 'Izvirno slovensko' <i>Tanja Lešnik Štuhec</i>	57
Dediščina rokodelskih in obrtniških veščin ter uporaba izvornih gradiv so osnova obnavljanja kulturne dediščine <i>Vito Hazler</i>	69
Kuriranje sodelovanj med obrtniki in oblikovalci <i>Cvetka Požar in Maja Vardjan</i>	119
Nadgradnja čevljarske dediščine s sodobnimi strokovnimi in poslovnimi prijemi <i>Aleš Kacin</i>	135

Rokodelstvo na Slovenskem v času četrte industrijske revolucije

Mateja Habinc¹

Zakaj oziroma čemu publikacija o sodobnem rokodelstvu na Slovenskem? Še en refleks, kot je pred leti zapisala že Slavec Gradišnik, t. i. rešiteljske etnologije in kulturne antropologije, ki se, kot je znano iz zgodovine stroke, ukvarja s fenomenom, ki v sočasnem svetu komajda še obstajajo, životarijo, izginjajo in jih je zato treba »oteti pozabi« (2010: 30)? Jih skratka rešiti, preden se znanje o njih dokončno izgubi in izgine. Že Fabian (1983) je preteklost razumel kot Drugega, kot tisti čas, ki je z vidika vsakokratne sodobnosti eksotika in s katerim se – kot s številnimi drugimi (prostorski, socialnimi idr.) drugačnostmi in marginalnostmi – med drugimi ukvarjata tudi etnologija in kulturna antropologija. Zakaj torej še vedno tu in zdaj, v naši družbi in naši sočasnosti, tovrstnim obrobnostim, kot je denimo rokodelstvo, posvečamo pozornost?

Morda si je izhodiščno vprašanje treba zastaviti nekoliko drugače. So rokodelske dejavnosti v sodobnosti res obrobne in izključno nekaj, kar povezujemo s preteklostjo, arhaičnostjo in preživetostjo? Kaj vse danes še naredimo »na roke«? Katera tovrstna znanja, veščine in spretnosti še obvladamo, je to del prostočasne in ljubiteljske dejavnosti, v kolikšni meri je od njih mogoče tudi preživeti? Živimo namreč v času vseprisotnega znamenja, izpostavljanja raznolikosti in specifičnosti (prim. Wilk 1995) in Bogataj je skupaj s podjetjem Hosting svetovanje denimo že pred leti za Slovensko turistično organizacijo spisal *Strategijo spominkov in organizacijski poslovni model produkcije in distribucije spominkov pod tržno znamko slovenskega turizma* (Bogataj in Hosting svetovanje 2008), po kateri so se zgledovale in vrstile različne bolj lokalne strategije. Vse pa izpostavljajo, kaj na posameznem območju zaradi različnih, predvsem zgodovinskih, razlogov ohranjati, nadgrajevati, izpostavljati ter denimo vključevati v turizem oziroma gospodarstvo nasploh. Čeprav gre za izhodišča, odprta za dopolnjevanja, tovrstne strategije ponujajo osnovne strokovne predstave, kakšno rokodelsko ustvarjalnost naj bi spodbujali na posameznih območjih ter čemu naj bi dajali prednost. Primerljivo z najrazličnejšimi sistemi znamenja (oziroma certificiranja) denimo živil in pijač zato ni mogoče reči, da »ničesar (razen stihije) ni« – prej nasprotno, področje je še kako, morda tudi vse bolj vitalno in v nenehni povratni zanki: sočasno

1 Mateja Habinc, doktorica etnoloških znanosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, mateja.habinc@ff.uni-lj.si.

s tem, ko se življenje po eni strani avtomatizira, industrializira, digitalizira in »pame-
tizira«, tudi ročna znanja in veščine, umeščene v trende in predvsem potrebe t. i. traj-
nostnega načina življenja, ponovno in vse bolj pridobivajo na vrednosti in pomenu.

Vse to so teme, ki jih v pričujočem zborniku obravnavajo tudi avtorji posameznih prispevkov in pri tem ugotavljajo, da je aktualna rokodelska situacija na Slovenskem zelo široka, razpršena in predvsem sistemsko neurejena. Že na posvetu *Sodobnost tradicional-
nih rokodelskih in obrtniških znanj in dejavnosti*, organiziranem 31. maja 2021 na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ki je bil pobuda za izdajo pričujočega zbornika, so mnogi izpostavili, da ne gre le za izrazito individualizirane in razpršene dejavnosti, ampak da so tudi precej prepuščene interesom, iznajdljivosti in pobudam vsakega posameznega rokodelca. Različne institucije (Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije, posamezne lokalne akcijske skupine, centri domače in umetnostne obrti, muzeji, društva oziroma zveze, denimo upokojencev) sicer imajo – ko-
likor imajo – bolj ali manj vsaka svoje evidence najrazličnejših rokodelcev. A ker gre za žive dejavnosti, odvisne od družbeno-ekonomskih in različnih osebnih dejavnikov, se nji-
hove situacije spreminjajo, zato so tudi njihovi registri v nenehnem nastajanju. Ne glede na to bi bil velik raziskovalni izziv dobiti vpogled v situacijo izbranega obdobja, a krovna zakonodaja, ki bo skušala urediti področje rokodelstva, trenutno nastaja iz predvsem veli-
ko bolj praktičnih in za rokodelce pomembnih razlogov – kot v svojem prispevku izposta-
vlja denimo Stanonik, naj bi zakon o rokodelstvu urejal predvsem vprašanja, povezana z najrazličnejšimi prenosu rokodelskih znanj, tj. z njimi povezanimi izobraževanji, obenem pa naj bi skušal uravnavati tudi njihove ekonomske vidike. Če je njegov namen »sistemsko urediti področje rokodelstva«, konkretno to pomeni, da naj bi zakonodaja stremela tako k ohranjanju in prenosu tradicionalnih rokodelskih znanj kot tudi k finančnim stimulacijam in motivacijam vpetih v te dejavnosti. Če ne že nagrajen, naj bi bil rokodelec vsaj motivi-
ran in finančno spodbujen, da počne, kar počne, in razvija svojo dejavnost. Kot denimo izpostavljata Bogataj in Hazler, pa je obstoječa situacija sicer precej nasprotna od tega, k čemur naj bi bil novi, krovni zakon za področje rokodelstva usmerjen: denimo pri obno-
vah kulturnih spomenikov so tako njihovi naročniki, nadzorniki kot izvajalci v Sloveniji trenutno prepuščeni izključno – prostemu in nepreglednemu trgu. Oziroma vztrajnosti, doslednosti, iznajdljivosti, znanju in poznanstvu ter osebnim motivacijam posamezni-
kov, tudi strokovnjakov, vpetih v obnove. Ne obstaja denimo skupen in enovit register (sploh pa ne denimo certificiranih) izvajalcev posameznih rokodelskih dejavnosti, ki bi na sicer prostem trgu naročnike usmerjal k ustreznim, tj. kakovostnim, izvajalcem oziro-
ma nosilcem posameznih tradicionalnih rokodelskih znanj. Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije svoje evidence obrtnikov in rokodelcev sicer ima, tudi Ministrstvo za kulturo si v zadnjem času prizadeva vzpostaviti zgoraj omenjeni register, poseben popis nastaja tudi v okviru Zveze društev upokojencev Slovenije, a že vse te institucije delujejo vsaka zase, nepovezano in, kot ugotavlja Bogataj, ne le na ravni posameznih rokodelcev, ampak tudi

institucij odražajo po njegovem mnenju eno od že omenjenih ključnih značilnosti sodobnega rokodelstva na Slovenskem – individualiziranost.

Omenjeni posvet je med drugim tako posamezne akterje s področja medsebojno seznanil, prikazal njihova aktualna prizadevanja in jim ponudil možnost, da se med sabo povežejo, usklajujejo, stroka pa je ob tem predstavila svoje poglede na aktualno situacijo in tudi izpostavila zagate ter potrebe »s terena« in v okviru lastnega delovanja. Z Bogatajevimi besedami namreč »ni toliko problem, kdo bo (rokodelsko – op. p.) znanje prenesel, težje je napisati izobraževalni program in poskrbeti za institucionalni prenos znanj« (Filozofska fakulteta UL 2021). Če nam torej ustreznega rokodelca (kljub različnim evidencam in virom informacij, kako do njega ali nje sploh priti) le uspe najti in če si ne želimo le poenostavitev, slabih in instantnih posnetkov bogatih znanj in izdelkov, do katerih lahko pridemo tudi z nakupi v bližnji tehnični trgovini, ogledom kakšnega posnetka na YouTubeu in tehniko DIY (do-it-yourself, »naredi sam«); če torej spodbujamo in podpiramo leta izkušenj, ustvarjalnost in kakovost mojstrov na njihovih področjih (kar je po Hazlerju potrebno vsaj pri obnovah kulturne dediščine), potem je treba zagotoviti tudi, da se nakopičena znanja ne izgubijo, ampak se na ustrezen način ohranjajo in prenašajo naprej. Denimo s (finančnimi) spodbudami in nagradami pa tudi neodvisno od formalno pridobljenih znanj, statusov in izobraževanj.

Kot je pred mnogo leti zapisal že Kuret, si »turizem folkloro vzame« (1962: 1). Stroka te procese (z varne distance) lahko le opazuje in popisuje, lahko pa se vanje tudi vključuje. Po navadi kot razsodnik, tisti, ki zaradi poznavanja zgodovinskega razvoja in okolja izbira, utemeljuje in upravičuje takšne ali drugačne odločitve in oznake. Pri tem neizogibno trči ob vprašanja rekontekstualizirane in dekontekstualizirane rabe s preteklostjo povezanih fenomenov, na v znanosti že zdavnaj razrešena vprašanja folklorizmov in avtentičnosti (prim. npr. Poljak Istenič 2008) in obenem ob vprašanja, kaj in koga – če sploh koga – s svojim delovanjem podpira in spodbuja. Ji je vseeno, če na trgu z oznakami »tradicionalno, pristno, staro« kot rokodelec deluje kdorkoli, ali naj se o upravičenosti teh samooklicanih oznak tudi izreka? Tudi molk je namreč svojevrstno izrekanje.

Raziskovanje in poseganje v sodobno rokodelstvo na Slovenskem je tako sicer morda resda lahko videno tudi kot strokovni refleks, impulz zavzemanja za Drugega, eksotičnega in marginalnega (tudi če ta sploh ni tako eksotičen in marginalen, kot se na prvi pogled lahko zdi). Predvsem pa je strokovno izrekanje o različnih sodobnih rokodelskih praksah na Slovenskem povezano tudi s presojanjem (ne)upravičenosti najrazličnejših (samo)oznak: »narejeno kot nekoč«, »tradicionalno«, »posebno« ipd. Poleg razkrivanja (ne)upravičenosti takšnega navezovanja na preteklost in podjetniškega samopromoviranja pa je strokovno spodbujanje radovednosti o preteklih (funkcionalnih) rokodelskih rešitvah lahko tudi navdih za številne sodobne, k trajnostnim načinom življenja usmerjene rešitve. Digitalizacija in tehnologizacija sta pri tem, kot prav tako kažejo denimo v zborniku prikazani primeri, lahko v veliko in še kako

koristno pomoč. A še tako večji in dovršeni ne moreta priti niti blizu celoti človeške domiselnosti in ustvarjalnosti, odklonov in prilagoditev, ki jih v iskanju takšnih ali drugačnih funkcionalnih rešitev ali zgolj potreb po veselju, nadgrajujoč že znano in sprejeto, vedno znova s svojevrstnimi prilagoditvami kot edinimi znanimi oblikami avtentičnosti in avtohtonosti (prim. Muršič 2005) izumljamo posamezniki.

Reference

BOGATAJ, JANEZ IN HOSTING SVETOVANJE

2008 *Strategija spominkov in organizacijski poslovni model produkcije in distribucije spominkov pod tržno znamko slovenskega turizma*. Ljubljana: Slovenska turistična organizacija.

FABIAN, JOHANNES

1983 *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.

FILOZOFSKA FAKULTETA UL

2021 *Sodobnost tradicionalnih rokodelskih in obrtniških znanj in dejavnosti*. Spletni simpozij Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 31. maj 2021. Spletni vir: <<https://www.ff.uni-lj.si/video/sodobnost-tradicionalnih-rokodelskih-obrtniskih-znanj-dejavnosti>>, 13. 9. 2021.

KURET, NIKO

1962 'Turizem in folklor.' *Glasnik SED* 4(1): 1.

MURŠIČ, RAJKO

2005 'Kvadratura kroga dediščine: toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega.' V: *Dediščina v očeh znanosti*. Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Str. 25–39.

POLJAK ISTENIČ, SAŠA

2008 'Šege in navade kot folklorizem.' *Traditiones* 37(2): 61–110.

SLAVEC GRADIŠNIK, INGRID

2010 'Etnologija v Sloveniji in Srbiji. Dve tradiciji »jugoslovanske« etnologije?' *Traditiones* 39(1): 17–35.

WILK, RICHARD

1995 'Learning to Be Local in Belize: Global Systems of Common Difference.' V: *Worlds Apart: Modernity through the Prism of the Local*. Daniel Miller, ur. London in New York: Routledge. Str. 110–133.

Izzivi in priložnosti tradicionalnih rokodelskih in obrtniških znanj in dejavnosti

Veronika Zavratnik¹

Kako v obdobju pospešene masovne proizvodnje, ki močno sloni na tehnologizaciji, digitalizaciji in izkoriščanju, razumeti in misliti obrt in rokodelstvo? Kako in kam v dobi hitrih sprememb umeščati *tradicionalna* znanja in veščine? Kje in kako, konec koncev, prodajati izdelke, narejene *na roke* – kako jih (o)vrednotiti, predstavljati, ozna(m)čiti?

Niz vprašanj nakazuje na kompleksno prepletenost različnih tematik – ekonomskih, družbenih, socialnih, izobraževalnih, dediščinskih – ki se stekajo v obravnavi (sodobnega) rokodelstva. Še zlasti danes, ko se na področju rokodelstva, kot izpričuje tudi publikacija, ki jo držite v rokah, odpira veliko več vprašanj, kot je danih odgovorov, in se kažejo jasne potrebe po zakonski in izobraževalni ureditvi področja, se opazovalci, spremljevalci in raziskovalci »vsakdanjega načina življenja« (Slavec Gradišnik 2011 [2004]: 117) počutimo nagovorjene. Slovenska etnologija je obrt in rokodelstvo v svoje obravnave tako ali drugače in v večji ali manjši meri sicer vključevala že vseskozi (glej npr. Orel, 1950–1: 8; Bras 1980–2), vendarle pa je v času *pospešenih sprememb* (Eriksen 2016) nekatera vprašanja vredno ponovno odpreti in se dotakniti novih. Kot je namreč pred dobrimi tridesetimi leti potrdil že Bogataj, je rokodelstvo živo, spremenljivo in se nenehno prilagaja družbenim okoliščinam in potrebam ljudi (Bogataj 1989: 5), zato je ga je nujno razumeti in obravnavati v kontekstu vsakokratnih širših družbenih dogajanj.

Ravno skozi delo Janeza Bogataja je slovenska etnologija dobila enega vidnejših predstavnikov pri obravnavi obrti in rokodelstva v zadnjih desetletjih (Bogataj 1989; 1993; 2002; 2003; 2005). Po njegovi upokojitvi je na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, pa tudi širše, zazevala vrzel, ki še do danes ni dokončno zapolnjena. Pri tem ne ciljам zgolj na raziskovalno udejstvovanje oddelka, temveč tudi na širšo obravnavo in prepoznavo potreb »na terenu« – potreb po izobraževanju, želja po ohranjanju in prenosu znanja ter v končni fazi tudi ovrednotenj ekonomskih interesov na tem področju. Dasiravno se je v zadnjih letih pozornost oddelka skozi manjše aktivnosti, ki potekajo v sklopu študijskih in raziskovalnih dejavnosti, ponovno začela vračati tudi k obrti in rokodelstvu, je naše delo šele na začetku. Morda bistveno in

1 Veronika Zavratnik, magistrica etnologije in kulturne antropologije, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, veronika.zavratnik@ff.uni-lj.si.

zelo osnovno spoznanje, ki izhaja iz dosedanjega dela, pa je, da v Sloveniji pravzaprav ne obstaja enotna evidenca rokodelk in rokodelcev, iz katere bi lahko črpali začetne informacije za nadaljnje raziskovanje.

»Uradne« evidence, v kateri bi bili zavedeni vsi rokodelci in rokodelke, preprosto ni. Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije (ki vodi npr. obrtni register in register mojstrov), lokalne akcijske skupine, rokodelski centri in Zveza društev upokojencev Slovenije sicer sestavljajo sezname rokodelcev in rokodelk, vendar pa so kriteriji, po katerih se rokodelci in rokodelke nanje umeščajo, zelo heterogeni. Na nekatere se umeščajo le posamezniki in posameznice z registrirano dejavnostjo,² na druge le tisti z opravljenim mojstrskim nazivom, na tretje upokojeni posamezniki in posameznice, četrti nastajajo glede na angažma in zmogljivosti lokalnih organizacij. Skratka, primerjavo in pretresanje različnih seznamov in evidenc spremlja z nevidnim črnilom zapisano vprašanje, ki je zelo bazično: kdo pravzaprav je rokodelec oziroma rokodelka? Je to nekdo, ki se z rokodelsko dejavnostjo tudi preživlja, ali je to tudi nekdo, ki se z dejavnostjo ukvarja le ljubiteljsko? V sklopu pretresanja podatkov, ki so nam na voljo, pri vajah predmeta Etnologija Slovenije 2 študentke in študenti opravljajo pogovore z lokalnimi rokodelkami in rokodelci – s tistimi, ki imajo, in tistimi, ki nimajo registrirane dejavnosti – in tako ustvarjajo pomemben dopolnilni pogled poleg obstoječih evidenc in seznamov. Z namenom poglobljenega spoznavanja problematik, s katerimi se srečujejo institucije in rokodelci, smo se na oddelku začeli povezovati tudi s Konzorcijem RC Slovenije, posameznimi rokodelskimi centri, Obrtno-podjetniško zbornico Slovenije (Sekcija za domačo in umetnostno obrt), Ministrstvom za gospodarski razvoj in tehnologijo, Muzejem za arhitekturo in oblikovanje in Zvezo društev upokojencev Slovenije.

Ob premišljevanju procesov in (institucionalnih) povezav, ki se spleta, postaja jasno, da se opredelitve rokodelstva ali rokodelcev na sistemski ravni ne dá in ne sme razumeti brezkompromisno. Kako namreč potegniti ločnico med rokodelstvom in umetnostjo, ko pa je ustvarjalnost eno izmed glavnih gonil rokodelskih dejavnosti? Kako razumeti razmerje med ohranjanjem (nesnovne) kulturne dediščine, njeno izrabo v podjetniške namene in ekonomsko vzdržnostjo rokodelca – so rokodelci podjetniki ali »rokodelci«? Kakofonija glasov se sliši še pri obravnavi vloge formalne izobrazbe in medgeneracijskega prenosa znanja, razmerju med ljubiteljskim in poklicnim rokodelstvom, upravičenosti do državnih stimulacij, vprašanju, ali so tudi *krafterji* (Bajič 2015) rokodelci, in še mnogih drugih. Kot je v uvodnem prispevku zapisala Mateja Habinc, pri ukvarjanju z rokodelstvom torej ne gre za neke vrste rešiteljski kompleks etnologije ali nostalgичno obravnavo tradicionalnih znanj in dejavnosti, pač pa za odziv na trenutne razmere in obravnavo rokodelstva tukaj in zdaj. Izpostavljene dileme rokodelstva

2 Pri čemer je treba upoštevati tudi heterogenost formalnih oblik: s. p., dodatna dejavnost v popoldanskem času, d.o.o. idr.

(preživetvene/ljubiteljske/dediščinske dejavnosti, izobraževanje, ozna(m)čevanje, klasificiranje, subvencioniranje) vzbujajo posebno pozornost, saj po eni strani govorijo o tem, kako in koliko – če sploh – o rokodelstvu razmišlja »sistem«, hkrati pa ta isti sistem povratno vpliva tudi na to, kako rokodelci in rokodelke umeščajo sami sebe in svoje delo, znanje. Če povem še nekoliko drugače: v končni fazi gre tudi za to, »*katera delavница je sposobna prenašati znanje*« in katera ne – ter kdo se za to odloči in kdo o tem odloča.

Dosedanje delo oddelka na tem področju je kulminiralo v posvetu *Sodobnost tradicionalnih rokodelskih in obrtniških znanj in dejavnosti*, ki je potekal maja 2021. Posvet je odprl veliko vprašanj in načel tematike, ki kažejo na to, da je področje obrti in rokodelstva v Sloveniji izjemno živahno. Prvi izmed nadaljnjih poskusov kontekstualizacije kompleksnih razmerij, ki so se izrisale med posvetom, pa je tudi pričujoča publikacija, ki so jo pomagali soustvarjati strokovnjaki, predstavniki institucij in rokodelci sami.

Publikacija bralca na področje rokodelstva vpelje s širokim preglednim prispevkom Janeza Bogataja – *30 let – razcvet ali usihanje* – ki pretresa pozitivne in negativne poskuse ureditve področja na Slovenskem od druge svetovne vojne dalje. S perspektive strokovnega poznavalca področja Bogataj predstavi nekatere institucije (npr. podjetje DOM, rokodelski centri in Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije idr.), dogodke (npr. razstave domačih in umetnostnih obrti v Slovenj Gradcu) oziroma druge poskuse ureditve/sistematizacije področja (npr. uvedba davka na dodano vrednost, nacionalne poklicne kvalifikacije), jih kritično ovrednoti ter poudari nujnost sprememb pri razumevanju rokodelskih izdelkov, ki »že dolgo niso le lovilci prahu, ampak je močno podčrtana ravno njihova uporabnost«.

Kati Sekirnik, Ljubica Zgonec Zorko in Katja Žagar s prispevkom *Konzorcij RC Slovenije – namen, izzivi, vizija* poglobijo razumevanje vloge in pomena devetih regijsko razpršenih rokodelskih centrov ter Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije kot njihovega povezovalnega člena. Bistveno je, kot avtorice nadaljujejo tudi Bogatajevo misel, da »rokodelske dediščine ne gre obravnavati nostalgичno ali zgolj kot dela preteklosti«, saj še zlasti pri mlajših generacijah v ospredje stopata reinterpreteracija in preplet tradicionalnih in sodobnih znanj. Z bistvenim namenom »sooblikovanja pravnih temeljev statusa rokodelcev« je Konzorcij tudi eden bistvenih sogovornikov pri sooblikovanju nacionalnih politik in zakonodaje, o kateri v prispevku *Zakonske podlage za sistemsko ureditev področja rokodelstva* spregovori Franc Stanonik. Medresorska delovna skupina (MDS), ki jo je leta 2018 vlada RS ustanovila z namenom preučitve ureditve področja rokodelstva, je s svojim delom zaključila marca 2021, Stanonik pa s kratkim poročilom pokaže na kompleksnost področja v smislu terminologije, zakonskih podlag in ureditev ter različnih interesov institucij, ki so na področju aktivne. Spoznanja MDS so rezultirala v pripoznanju rokodelstva kot »dejavnosti posebnega družbenega pomena« ter priporočilu o pripravi posebnega zakona, ki bo pomenil sistemsko rešitev za področje rokodelstva.

V nadaljevanju Boštjan Košorok predstavi sistem nacionalnih poklicnih kvalifikacij (poglavje *Zgodovina sistema NPK*) kot enega izmed mehanizmov, ki poskuša odgovarjati na zahteve vse bolj kompleksnega in hitro spreminjajočega se trga dela, tudi na področju rokodelstva. Skozi kratek pregled razvoja (od poti za doseganje NPK do priprave poklicnih standardov) in aktualnega stanja NPK pokaže na raznovrstnost učnih okolij, ki omogočajo pridobitev znanj, spretnosti in kompetenc, kar je za rokodelstvo še posebej pomembno.

Tanja Lešnik Štuhec kot eno izmed orodij za promocijo in razvoj rokodelskih izdelkov predstavi kolektivne blagovne znamke (poglavje *Razvoj in prepoznavnost rokodelstva skozi kolektivne blagovne znamke, vzpostavljene po modelu 'Izvirno slovensko'*). Skozi predstavitev nekaterih konkretnih primerov kolektivnih blagovnih znamk, ki so bile vzpostavljene po modelu 'Izvirno slovensko' (npr. *Jeruzalem Slovenije, Okusi Rogle, Bohinjsko kot alpska perla*) prikaže različne možnosti vključevanja rokodelske dediščine v promocijo in trženje zelenih turističnih destinacij.

V drugem delu se od široko zastavljenih, preglednih prispevkov publikacija usmeri v obravnavo nekoliko bolj specifičnih tematik. Vito Hazler v prispevku *Dediščina rokodelskih in obrtniških veščin ter uporaba izvornih gradiv sta osnovi obnavljanja kulturne dediščine* naslovi pomembnost rokodelskih in obrtniških znanj pri konservatorskih obnovah stavbne kulturne dediščine. Skozi množico obravnavanih primerov opozori na pomembnost rokodelskih veščin in znanj ter na primerno usposobljenost izvajalcev, ki mnogokdaj odigrajo celo ključno vlogo pri uspešnem obnavljanju stavbne dediščine. V nasprotju z delom konservatorjev, pri katerem je vztrajanje pri tradicionalnih materialih in načinih dela nujno in zaželeno, pa Maja Vardjan in Cvetka Požar v prispevku *Kuriranje sodelovanj med obrtniki in oblikovalci* obravnavata sodelovanje med obrtniki in oblikovalci ter v ospredje postavita sodobne in eksperimentalne pristope k izdelavi obrtniških izdelkov. Skozi opis dejavnosti, ki so potekale v okviru mednarodnega projekta *Made In: pripovedi obrti in oblikovanja*, se avtorici osredotočita na ovrednotenje procesov in oblik izdelovanja s perspektive sodobnosti.

Zaključni prispevek Aleša Kacina ponudi vpogled v izbrani primer nadgradnje obrtniške dediščine s sodobnimi tehnološkimi in podjetniškimi pristopi (poglavje *Nadgradnja čevlarske dediščine s sodobnimi strokovnimi in poslovnimi prijemi*). Z avtobiografskim pristopom avtor opiše svojo raziskovalno, izkustveno in učno pot od arhitekta do samoizučnega čevljarja in ustanovitelja čevlarske delavnice AK Alojz Karner, v kateri uspešno kombinira tradicionalne, ročne načine izdelave obutve in uporabo sodobnih digitalnih tehnologij.

Zbirka pogledov, ki jih pričujoča publikacija predstavlja, od strokovnih in podjetniških do raziskovalnih in ekonomskih, je šele vstopni korak na področje sodobnega rokodelstva. S poznavanjem terminologije, organizacijske, systemske in zakonske (ne)urejenosti področja ter nekaterih primerov združevanja tradicionalnih in sodobnih pristopov

k rokodelstvu se odpirajo nova primerjalna vprašanja, ki nas spodbujajo k povezovanju s kolegi in rokodelskimi institucijami v tujini. V letu 2023 tako načrtujemo mednarodni simpozij, ki se bo osredotočal na primerjavo urejenosti področja rokodelstva v nekaterih evropskih državah (Belgija, Francija, Nemčija, Hrvaška, Madžarska idr.). Pri tem pa ne gre le za golo raziskovalno radovednost, pač pa nas (s)poznavanje že obstoječih dobrih praks zanima tudi s praktičnega vidika – v letu 2022 v Sloveniji namreč pričakujemo predlog Zakona o ohranjanju in razvoju rokodelstva.³

Reference

BAJIČ, BLAŽ

2015 'Ustvarjanje prostorov ustvarjalnosti: Sodobni rokodelski sejmi v Ljubljani kot produkcija lokalnosti.' *Traditiones* 44(3): 149–170.

BOGATAJ, JANEZ

2014 '»Rokodelstvo je gotovo jelstvo!«: Rokodelstvo – med kulturno dediščino in sodobnimi ustvarjalnostmi! Do kdaj še?' V: *Delavnica, polna nereda: Sodobni rokodelci in ustvarjalci v Ljubljani*. Maja Korun Hočevar, ur. Ljubljana: Zavod Lab Laar in JSKD. Str. 39–49.

2005 *Ustvarjalna Slovenija: Mojstrovine na stičišču evropskih Alp, Mediterana in Panonske nižine*. Ljubljana: Darila Rokus.

2003 *Mojstrovine Slovenije*. Ljubljana: Rokus.

2002 *Rokodelski zakladi Slovenije = Craft Treasures of Slovenia*. Ljubljana: Kmečki glas.

1993 *Ljudska umetnost in obrt v Sloveniji*. Ljubljana: Domus.

1989 *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: DZS.

BRAS, LJUDMILA

1980–2 'Zbirke obrti.' *Slovenski etnograf* 32: 27–39.

ERIKSEN, THOMAS HYLLAND

2016 *Overheating: An Anthropology of Accelerated Change*. London: Pluto Press.

OREL, BORIS

1950–1 'Domača delavnost in obrt v etnografiji.' *Slovenski etnograf* 3/4: 7–8.

SLAVEC GRADIŠNIK, INGRID

2011 [2004] 'Etnologija.' V: *Slovenski etnološki leksikon*. Angelos Baš, ur. Ljubljana: Mladinska knjiga. Str. 117.

3 V sklopu predloga zakona, ki ga pripravlja Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, je Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo pripravil tudi primerjalni pregled normative ureditve področja rokodelstva v izbranih državah EU (Avstrija, Hrvaška, Madžarska, Italija in Nemčija), ki služi kot ena izmed vsebinskih osnov za pripravo zakona.

Trideset let – razcvet ali usihanje?

Janez Bogataj¹

Povzetek

Vrhunci rokodelstva in družbene skrbi za slovenske rokodelce so značilni za čas Avstro-Ogrske ter Kraljevine SHS in Kraljevine Jugoslavije. Po koncu druge svetovne vojne so bile posamezne rokodelske dejavnosti razumljene kot reprezentančni primeri izvirne ustvarjalnosti, čeprav tudi primeri zaostalosti v siceršnji industrijski družbi. Zadnjih 30 let samostojne države Slovenije je za rokodelstvo značilno postopno usihanje. Vendar pa ta oznaka ne sme biti enoznačna, saj so bili tudi v tem obdobju nekateri pozitivni poskusi revitalizacije rokodelstva s projektom rokodelskih centrov in nekaterih drugih oblik, ki naj bi rokodelcem zagotovile ustrezno družbeno stimulacijo in s tem tudi pomen.

Ključne besede: rokodelstvo, sistem ocenjevanja in vrednotenja, rokodelske razstave, rokodelski centri, konzorcij rokodelcev

Summary

The peaks of handicrafts and social care for Slovenian craftsman are typical of the time of Austro-Hungarian Monarchy and the Kingdom of SHS and Yugoslavia. After the end of the Second World War, individual handicraft activities were understood as representative examples of original creativity. At the same time they were also understood as examples of backwardness in an otherwise socialist, industrialised society. The last 30 years of independent state of Slovenia have been characterized by a gradual decline in handicrafts. However, this label should not be taken unambiguously since even during this period there were some positive attempts to revitalize handicrafts, for example with the project of Arts and Crafts Centres and some other forms. These should provide craftsmen with appropriate social stimulation and thus significance.

Keywords: handicrafts, assessment and evaluation system, handicraft exhibitions, Arts and Crafts Centres, consortium of handicraftsmen

¹ Janez Bogataj, upokojeni zaslužni profesor, doktor etnoloških znanosti in univ. dipl. umetnostni zgodovinar, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, janez.bogataj@guest.arnes.si.

Na vprašanje v naslovu bi lahko takoj odgovorili, vendar menimo, da bo pregled dosedanjih prizadevanj na rokodelskem področju pokazal na številne pozitivne in negativne vsebine, ki so spremljale razvoj te gospodarske dejavnosti in ustvarjalnega področja. Zlasti v letu 2021 smo se soočali z navajanjem podatkov, kaj vse smo dosegli na posameznih področjih v 30 letih od razglasitve samostojnosti. Ta časovni okvir bomo v prispevku nekoliko raztegnili, saj je za razumevanje razvoja rokodelstva v Sloveniji in njegovega propadanja treba spregovoriti vse od časa po koncu druge svetovne vojne. Izpostavili bomo nekatere temeljne mejnike in dejanja tega *krajcar kšefta* ali *male ekonomije*. Analiza razvoja do začetka druge svetovne vojne bi seveda dala še bolj temeljit pregled, zlasti še zato, ker prav v tem obdobju lahko govorimo o izjemnem razvoju in vrhunskih dosežkih, ki vse do danes niso bili preseženi (na primer leta 1876 je bila ustanovljena prva strokovna šola za domačo obrt in v Idriji čipkarska šola, ki deluje še danes in je najstarejša čipkarska šola na svetu. Leta 1888 je bila ustanovljena Državna obrtna šola z rokodelskimi oddelki).

Če ponazorimo razvoj, družbeni pomen, status izdelovalcev in izobraževanje za rokodelska (in nekatera) obrtniška znanja ter dejavnosti, dobimo padajočo krivuljo. To ne velja le za zadnjih 30 let razvoja v samostojni državi, ampak za celotno obdobje od konca druge svetovne vojne do danes. Celotno obdobje označujejo skromen interes države za te dejavnosti, vzgoja negativnega odnosa do posameznih panog, slaba povezanost izdelovalcev in vedno večji vpliv globalizma, ki povzroča cenovno in še kakšno nekonkurenčnost rokodelskih izdelkov. Heterogenost panog, ki jih združuje rokodelstvo, je bila le delno vpeta v trden organizacijski, izobraževalni, promocijski in še kakšen sistem. K temu je prispevala svoje neuresničena in predvsem neposodobljena terminologija, kar je v javnosti ustvarilo vtis neurejenosti in zmede. Kljub temu lahko izpostavimo nekaj projektov, ki žal niso bili v celoti uresničeni. To so bile biennialne rokodelske razstave, velika mednarodna evropska razstava, sistem vrednotenja in ocenjevanja za blagovno znamko *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*, projekt osrednjega slovenskega in regionalnih rokodelskih centrov in Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije. V zadnjem času se začenjajo nekateri poskusi na področju systemske ureditve rokodelstva in na področju nacionalnih poklicnih kvalifikacij. Zelo obetavna je vključitev rokodelskih izdelkov v sistem postavljanja kolektivnih blagovnih znamk po modelu 'Izvirno slovensko'. Vendar vse navedeno lahko označimo predvsem kot parcialna prizadevanja. To pomeni, da je zadnji čas za postavitev trdne rokodelske piramide, kakršne imajo v številnih nekdanjih zahodnih in tudi vzhodnih evropskih državah. »Zgradbo« bi morali začeti graditi takoj in v vseh njenih med seboj povezanih segmentih. Prosti strelci, kakršnih je bilo do sedaj razmeroma veliko, so prispevali le žeblje v rokodelsko krsto. Nekatere navajamo v nadaljevanju.

Terminologija in vrednotenje

Po drugi svetovni vojni se je uporabljal sestavljeni termin domača in umetna obrt. Šele leta 1986 se je začelo v omejenem obsegu govoriti o domači in umetnostni obrti, kar pa tudi ni bilo pravilno in ne v skladu s terminologijo v drugih jezikih. Šele od leta 2009 se je začel postopoma uveljavljati izraz rokodelstvo, ki je bil enakovreden nemškemu *Handwerk*, angleškemu *Craft* ali *Art & Craft* in drugim.

Za razvoj rokodelstva po koncu druge svetovne vojne je bilo velikega pomena njegovo vrednotenje. Takratna ideologija je posamezne rokodelske panoge primerjala z nerazvitostjo in možnostmi zaposlovanja za tiste, ki se ne bodo pridno učili in ne bodo dobili zaposlitve v železarni, Iskri ali Litostroju. Kljub temu negativnemu izhodišču pa so na primer v filmskih Obzornikih, ki so jih predvajali v kinematografih pred začetki določenih filmov, pogosto predvajali dokaj romantične predstavitve rokodelcev in njihovega ustvarjanja. Rokodelski izdelki so bili razumljeni zlasti kot reprezentativna darila in opredmetenja identitet. Skladno s povojnim razvojem so nastajale tudi nekatere rokodelske zadruge. V Domu slepih v Ljubljani je delovala odlična pletarska delavnica, ki je pomenila za tiste čase izjemen primer vključevanja rokodelskega znanja tudi za eksistenčne potrebe invalidnih in ranljivih skupin.

Podjetje DOM, Ljubljana, 1946

Po vzoru drugih vzhodnoevropskih socialističnih držav je bil marca 1946 v Ljubljani ustanovljen Državni zavod za domačo in umetno obrt, ki so ga potem preimenovali v Trgovsko podjetje za domačo in umetno obrt DOM. Namen ustanovitve je bil v ohranjanju in pospeševanju rokodelskih panog ter sodelovanju z nekaterimi tovrstnimi združenji, podjetji (npr. ljubljanskim podjetjem Suha roba) in posamezniki. Takratna oblast je poudarjala, da je »domača obrt v svoji kompleksnosti postala neobhodna komponenta nacionalnega dohodka in narodnega blagostanja« (Bogataj 1986: 7). Čeprav so take opredelitve imele zgolj propagandni značaj, so vseeno bile pozitivne in so pospeševale odločitve tudi mladih za rokodelske poklice. Česa takega danes ne slišimo več. Za rokodelske ustvarjalnosti je bila določena tudi enotna obdavčitev. Podjetje DOM je močno razširilo svojo dejavnost po celotni Jugoslaviji, kar pa je vedno bolj slabilo položaj rokodelcev v Sloveniji. Podjetje je bilo zelo uspešno, tudi izvozno. Leta 1979 so k njemu priključili še podjetje Posrednik in tako razširili dejavnost na področje komisijske prodaje, zlasti še starin. Ob tem uspešnem razvoju podjetja pa je bilo popolnoma zanemarjeno izobraževanje, česar ni bilo pričakovati od neustreznega kadra, kot so bile šivilje in v zadnjem obdobju podjetja ena sama poklicna oblikovalka. Podjetje ni razvilo posebnega razvojnega inštitutskega centra, tako kot je bilo to pogosto v drugih vzhodnoevropskih državah, kar se jim še sedaj obrestuje (na primer češki ULUV, poljska Cepelia).

V obdobju privatizacije je bilo podjetje DOM prodano in je popolnoma spremenilo svoj znak. Del bogate zbirke rokodelskih izdelkov, tudi muzealij, je bil ob privatizaciji podarjen Slovenskemu etnografskemu muzeju v Ljubljani. S koncem podjetja DOM pa se začne v Sloveniji tudi obdobje vedno večjega prodora rokodelskih izdelkov, narejenih v Aziji.

Podjetje DOM je od leta 1952 pripravljalo tudi občasne razstave rokodelskih izdelkov. Leta 1956 so postavili prvo vsejugoslovansko razstavo domače in umetne obrti, nadaljnje so sledile vsakih deset let. Leta 1986, ob 40-letnici podjetja, je bila zadnja takšna razstava.

Društvo oblikovalcev Slovenije, 1951

Društvo oblikovalcev Slovenije zlasti na področjih vizualnih komunikacij, grafičnega in industrijskega oblikovanja združuje vse oblikovalske poklice. Ob ustanovitvi so v svoje vrste povabili celo nekatere izbrane rokodelce.² To je botrovalo miselnosti povabljenih rokodelcev, da so s članstvom v društvu postali nekaj več, torej *umetniki*.

Zveza združenj samostojnih obrtnikov Slovenije, 1969

Zveza združenj samostojnih obrtnikov je bila predhodnica sedanje Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije.³ Ob ustanovitvi leta 1969 je v njenih okvirih začel delovati Odbor za domačo in umetno obrt, znotraj njega pa posebna strokovna komisija, ki je sprva, od leta 1977 naprej, ocenjevala primernost izdelkov za bienalne rokodelske razstave v Slovenj Gradcu. Lahko trdimo, da je bil razvoj rokodelskih dejavnosti od leta 1969 izrazito v rokah te organizacije.

Na Obrtno-podjetniški zbornici Slovenije danes deluje strokovna komisija, ki je naprej podeljevala znake kakovosti ločeno za izdelke domače in izdelke umetnostne obrti. Iz tega sistema se je razvilo ocenjevanje in podeljevanje znakov *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*. Sistem deluje še danes, vendar ima zgolj določene učinke pri trženju izdelkov, nima pa normativnih in stimulacijskih učinkov za izdelovalce, čeprav je bilo v zadnjih tridesetih letih to državi že večkrat predlagano.

2 Na primer izdelovalca gorjuških pip, lončarja, klekljarico.

3 Op. ur.: Sedanja Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije je bila v preteklosti poimenovana različno: Zveza združenj samostojnih obrtnikov Slovenije (1969–1979), Zveza obrtnih združenj Slovenije (1979–1990), Obrtna zbornica Slovenije (1990–2007). Z izjemo primerov, ko avtorice in avtorji eksplicitno predstavljajo zgodovinski pregled in razvoj te institucije, publikacija uporablja ime Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije na način, da se nanaša na institucijo ne glede na časovno obdobje.

Kompasova borza (1975) in Sejem turističnih spominkov (1976) v Kranjski Gori

Vsekakor je šlo za odlični zamisli, ki pa nista doživeli nadaljevanja. Bili sta tudi dober model za usmerjanje bienalnih rokodelskih razstav v Slovenj Gradcu in poudarjanje njihovega pomena za razvoj rokodelstva.

Razstave domačih in umetnostnih obrti v Slovenj Gradcu, 1977–2015

Že ob koncu 60. let 20. stoletja so slovenski obrtniki in rokodelci večkrat izražali zgroženost nad dejstvom, da domači in umetnostni obrti grozi razkroj in postopni propad ter da bi tudi s tem Slovenci izgubili tista obeležja, ki so jih ločevala od drugih. Ugotovili so, da potrebujeta domača in umetnostna obrt prirediteljev, na kateri se bosta dostojno predstavili in na kateri bodo hkrati ustvarjene tudi boljše razmere za njun razvoj. Resnici na ljubo je pomembno, da je takratni predsednik Gospodarske zbornice Slovenije Andrej Verbič z lobiranjem z lokalnim prebivalstvom Slovenj Gradec želel spremeniti v še eno sejensko mesto na Slovenskem, v katerem pa bi bili tudi zaradi osebnih razlogov izpostavljeni domača in umetnostna obrt.

V letih 1977–2015 se je zvrstilo 20 razstav. Med njimi so bile tudi vsejugoslovanske, ena od njih naj bi predstavljala izdelke dežel z območja Alpe-Adria, zadnja pa je imela izdelan zelo podroben načrt za prvo takšno potujočo razstavo v Evropi. A svoje trdne evropske zasnove predvsem zaradi lokalne nezmožnosti in celo nasprotovanja tako obsežnemu projektu slednja razstava ni uresničila. Leta 2018 so postavili tudi 1. vseslovensko rokodelsko razstavo, na kateri pa Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije ni več sodelovala, spremenili pa so tudi naslov razstave, saj je bila lastnica imena razstav, kot so bile organizirane v Slovenj Gradcu, Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije. Razstavljanje rokodelskih izdelkov poslej ni imelo več ustreznega odmeva in predvsem vpliva za ustvarjanje primernih razmer ter stimulacij za rokodelce.

Na razstavah v Slovenj Gradcu pa so najprej podeljevali tudi nazive mojstrov in znake kakovosti. Z uvedbo vrednotenja in ocenjevanja rokodelskih izdelkov ter podeljevanja znakov *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija* so razstave prikazovale dvoletni kakovosten izbor teh izdelkov in njihovih izdelovalcev. A razstave niso dosegle svojega učinka tudi zaradi same lokacije. Bile so sicer reprezentativne in zadnja leta pred njihovo ukinitvijo edini način za trženje izdelkov. To je bilo povezano s skokovitim razvojem poslovnega in protokolarnega obdarovanja v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja. Prihodnost razstave so nekateri posamezniki videli v povsem drugačni luči, predvsem kot neke vrste rokodelsko borzo, kar pa se ni uresničilo. Zadnjo razstavo, ki je nastala brez sodelovanja Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije, pa sam ocenjujem kot strokovno sporno polomijo.

Družbeni dogovor o pospeševanju in razvijanju domače in umetne obrti, 1985

Podpisnikom tega dogovora so bile naložene številne obveznosti, ki pa so se slabo ali pa se sploh niso izvajale. Dogovor je ostal le na papirju, sledili pa so mu še nekateri drugi poskusi normativne in siceršnje ureditve rokodelstva.

Raziskovalne naloge Ekonomskega centra Maribor, Razvojnega raziskovalnega inštituta za regionalno ekonomiko in socialni razvoj, Ljubljana, 1985–1986

Domača in umetna obrt je doživela temeljitejšo analizo in usmeritve k obetavnejšemu razvoju z Usmerjenim raziskovalnim programom *Raziskave za potrebe intenzivnejšega razvoja drobnega gospodarstva SR Slovenije 1982 in 1983*, Ljubljana 1984. V naslednjem letu je bila izdelana tudi posebna raziskava *Motivacije za proizvodnjo in prodajo izdelkov domače in umetne obrti (Znamka kvalitete)*, Ljubljana 1985. Ta je določila tudi sistem vrednotenja rokodelskih izdelkov in podeljevanje znaka *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*. Strategija je bila deležna pozitivnih ocen tudi v tujini. Sledila sta še dva projekta, in sicer *Pospeševanje razvoja domače in umetne obrti. Idejni projekt, oblikovan na osnovi družbenega dogovora o pospeševanju razvoja domače in umetne obrti v SR Sloveniji* (UL SRS št. 3/85), Ljubljana 1985, in *Sistem vrednotenja in označevanja izdelkov domače in umetne obrti*, Ljubljana 1986.

Rokodelski centri Slovenije, 2001

Leta 2001 je bila izdelana zasnova sistema regionalnih rokodelskih centrov in osrednjega povezovalnega centra v Ljubljani. Posredovana je bila Obrtno-podjetniški zbornici Slovenije, ki je januarja 2006 začela z izvajanjem modela rokodelskih centrov. Predvidenih je bilo 13, z osrednjim povezovalnim centrom v Ljubljani, in sicer ali v BTC ali pa v izpraznjenih objektih Tobačne tovarne. Do sestanka vseh zainteresiranih ni prišlo. Sledil je političen, a strokovno neustrezen poskus, da bi tak center odprli v Ribnici. Zato so v Ribnici uredili enega od regionalnih centrov, ki je namenjen predvsem lesni galanteriji in lončarstvu. Za sistem rokodelskih centrov je bila izdelana tudi celostna podoba, ki pa predstavnikom posameznih centrov ni bila všečna (!). Idejo regionalnih rokodelskih centrov so uspešno razvili v Veržejju, Škofji Loki, Slovenski Bistrici in v Moravški dolini.

Uvedba davka na dodano vrednost

Z uvedbo davka na dodano vrednost so bile rokodelske panoge izenačene z ostalimi obrtnimi dejavnostmi. Sicer je oblast zagotovila še dve leti subvencij za rokodelce, potem pa je bilo tudi tega konec! Število rokodelcev samostojnih podjetnikov je začelo upadati. Leta 2002 je bilo registriranih še 569 samostojnih podjetnikov posameznikov na področju rokodelstva, leta 2012 še 394, konec leta 2020 jih je bilo le še 122 (in 5 gospodarskih družb). Zaradi prostovoljnega članstva v dveh zbornicah je točne podatke sicer težko pridobiti, obenem pa tudi ni znano dejansko število rokodelcev, ki rokodelsko dejavnost opravljajo kot dopolnilno delo na domu.

Nacionalne poklicne kvalifikacije in rokodelske dejavnosti

Na tem področju so se kazale nekatere obetavne rešitve prenosov znanj s starejše rokodelske generacije na mlajše. Vendar so bili pogledi na zasnovo teh kvalifikacij dokaj različni. Tak je bil primer s poklicem suhorobarja, ki že po nazivu ni bil več zanimiv za mlade. Nekdanji suhorobar bi moral postati lesni galanterist, a do tega zaradi ozkih pogledov posameznikov ni prišlo. Izobraževanje za rokodelske poklice oziroma dejavnosti je eno ključnih vprašanj za njihov obstoj in razvoj. Na področju izobraževanja ni bilo od konca druge svetovne vojne narejeno nič: niti ni bil postavljen sistem poklicnih nazivov niti ni bil zasnovan trden okvir prenašanja znanj na mlajše generacije, ki bi omogočil tudi izboljšanje starostne strukture rokodelcev.

Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije, 2014

Konzorcij je bil ustanovljen z namenom sooblikovanja pravnih temeljev statusa rokodelcev. Člani konzorcija si prizadevajo za medsebojno povezovanje, promocijo rokodelstva v javnosti in v sferah, povezanih z najrazličnejšimi rokodelskimi vprašanji. Vendar je bil resnični razlog za ustanovitev konzorcija drugje in tudi tu le ilustrira značilno slovensko dvojnost. Nameni in cilji konzorcija niso dovolj jasno postavljeni, enako velja tudi za razmerja konzorcija z drugimi deležniki na področju rokodelstva.

Zaščitni zakon o ohranjanju rokodelstva, 2015

Na predlog Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije je bil 24. junija 2015 izdelan predlog zaščitnega zakona o ohranjanju rokodelstva. Obravnave v Državnem zboru ni bilo.

Medresorska delovna skupina za prenovu sistemske ureditve področja rokodelstva

Dne 25. 10. 2018 je bila na Ministrstvu za gospodarske dejavnosti in internacionalizacijo Republike Slovenije ustanovljena omenjena skupina. Predvideno je bilo, da svoje delo zaključi leta 2020, a se je zaključek zaradi epidemije prestavil na januar 2021. Naloge te skupine so zelo pomembne, saj naj bi postavila temelje za celostno reševanje vedno bolj propadajočega rokodelstva. Gre za vprašanja obdavčitev, izobraževanja in certificiranja izdelkov. Zadnje ugotovitve kažejo, da naj bi se spremenila zakonodaja, ne pa obrtni zakon. Zadeve so namreč dokaj kompleksne in se jih ne da na hitro spreminjati, kar je po mojih opažanjih značilna politična formulacija.

Kolektivne blagovne znamke po modelu *Izvirno slovensko*

Z rokodelstvom, zlasti trženjem izdelkov, zagotavljanjem kakovostne turistične spominkarske ponudbe in ekonomsko eksistenco rokodelcev je v zadnjem času tesno povezan tudi sistem kolektivnih blagovnih znamk po modelu 'Izvirno slovensko'. Rezultati v več kot deset destinacijah s certificiranimi kolektivnimi blagovnimi znamkami so zelo obetavni, kar dokazuje tudi naraščanje števila izdelkov, predvsem pa naraščanje njihove prodaje. V sistemu se za posamezne destinacije ne ocenjujejo in certificirajo le rokodelski izdelki, ampak tudi živila, jedi in pijače, turistična doživetja, prireditve, nastanitveni obrati in objekti s celovito ponudbo vsega naštetega.

Zaključek

Kaj obsega sodobno pojmovanje rokodelstva? Najprej nadaljevanje dediščine posameznih rokodelskih panog. Posebna skupina je repliciranje, v okviru katerega se izdelujejo predvsem ustrezne replike pretežno muzejskih predmetov. Tretja skupina so sodobne interpretacije rokodelske dediščine. Pri teh lahko rokodelci interpretirajo oblike, gradiva in uporabnost in dosegajo najboljše rezultate, če imajo vse tri možnosti interpretiranja. Zadnja, četrta skupina so vse zvrsti in tehnologije sodobnega rokodelskega ustvarjanja, ki se ne navezujejo na rokodelsko dediščino. Ne le v Sloveniji, tudi v svetu se pri rokodelskem ustvarjanju poudarjata uporaba lokalnih in regionalnih gradiv ter sooblikovanje prizadevanj za vzdržen razvoj. Rokodelski izdelki tako že dolgo niso le lovilci prahu, ampak je močno podčrtana ravno njihova uporabnost.

Sicer pa je bilo že v uvodniku v katalog 1. razstave v Slovenj Gradcu pred 44 leti napisano naslednje:

»Celotna družbena podpora tej dejavnosti je bila vse doslej odločno premajhna, kompleksnosti tega problema smo se približali šele v zadnjem času. Nedvomno je treba proizvajalcem umetne in domače obrti odpreti perspektivo, zagotoviti možnost razvoja, urediti razmere na tržišču, kar vse skupaj zagotavlja tisti temelj, ki bo spodbujal neposredne proizvajalce, da se bodo za tako dejavnost odločili.« (Verbič 1977: 5)

Vse to velja tudi še danes, kar dokazuje, da se je rokodelska krivulja v zadnjih 30 letih močno obrnila navzdol!

Reference

BOGATAJ, JANEZ

- 1986 '40 let podjetja DOM in njegova vloga pri ohranjanju in razvijanju domače in umetne obrti.' V: *DOM, 40 let*. Janez Bogataj, ur. Ljubljana 1986. Str. 3–25.
- 1989 *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1999 *Mojstrovine Slovenije*. Ljubljana: Rokus.

DOMAČA IN UMETNA OBRT

- 1984 *Domača in umetna obrt. Usmerjeni raziskovalni program Raziskave za potrebe intenzivnejšega razvoja drobnega gospodarstva SR Slovenije 1982 in 1983*. Ljubljana: Ekonomski center Maribor, Razvojno raziskovalni inštitut za regionalno ekonomiko in socialni razvoj.

MOTIVACIJE ZA PROIZVODNJO

- 1985 *Motivacije za proizvodnjo in prodajo izdelkov domače in umetne obrti (Znamka kvalitete)*. Ljubljana: Ekonomski center Maribor, Razvojno-raziskovalni inštitut za regionalno ekonomiko in socialni razvoj.

POSPEŠEVANJE RAZVOJA

- 1985 *Pospeševanje razvoja domače in umetne obrti. Idejni projekt, oblikovan na osnovi družbene dogovora o pospeševanju razvoja domače in umetne obrti v SR Sloveniji*. V: *Uradni list SRS 3/85*. Ljubljana: Ekonomski center Maribor, Razvojno-raziskovalni inštitut za regionalno ekonomiko in socialni razvoj.

PREDLOG ZAKONA

- 2015 *Predlog Zakona za zaščito rokodelcev in rokodelskih znanj*. Ljubljana: Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije.

SISTEM VREDNOTENJA

- 1986 *Sistem vrednotenja in označevanja izdelkov domače in umetne obrti*. Ljubljana: Ekonomski center Maribor, Razvojno-raziskovalni inštitut za regionalno ekonomiko in socialni razvoj.

VERBIČ, ANDREJ

- 1977 'Nove razsežnosti domače in umetne obrti na Slovenskem.' V: *I. slovenska razstava domače in umetne obrti, Slovenj Gradec 10.–26. junij 1977*. Ljubljana: Zveza združenj samostojnih obrtnikov Slovenije, Gospodarska zbornica Slovenije. Str. 5–6.

Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije – namen, izzivi, vizija

Kati Sekirnik, Ljubica Zgonec Zorko in Katja Žagar¹

Povzetek

Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije združuje devet lokalnih oziroma regijskih rokodelskih centrov, ki na lokalni ali regionalni ravni skrbijo za povezovanje rokodelcev ter ohranjanje in nadgrajevanje rokodelskih veščin. Posamezni centri se po obsegu in formalni organizacijski obliki med sabo sicer zelo razlikujejo, a vsi si prizadevajo za celostno in strokovno sodelovanje z rokodelci, za dokumentiranje, ohranjanje, posredovanje, izobraževanje o rokodelskih veščinah, razstavljanje, promoviranje, trženje in vrednotenje izdelkov in rokodelskega znanja. Z namenom soustvarjanja pravnih temeljev statusa rokodelca in s tem povezanih državnih predpisov so rokodelski centri leta 2014 ustanovili Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije, na njegovo pobudo pa je vlada leta 2018 ustanovila Medresorsko delovno skupino za prenovo sistemske ureditve na področju rokodelstva. Skupina je svoje delo zaključila marca 2021 in pripravila končno poročilo pregleda področne zakonodaje ter nekaj splošnih izhodišč za nadaljnje delo.

Ključne besede: Center domače in umetnostne obrti, Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije, pravni status rokodelca, sistemska ureditev rokodelstva

Summary

The Consortium of Arts and Crafts Centres of Slovenia unites nine local or regional centres, which represent a space for connecting craftsmen and preserving as well as upgrading handicrafts skills at the local and regional level. Individual centres are very different in their scope and formal organizational form. However, they all have a common mission of integrated and professional engagement with handicraft knowledge and skills in terms of documenting, preserving, transmitting, educating, displaying, promoting, marketing and evaluating. In order to co-create the legal basis for the status of craftsmen and regulations

¹ Kati Sekirnik, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, vodja Rokodelskega centra DUO Škofja Loka, Razvojna agencija Sora, rokodelskicenter@visitskofjaloka.si.; Ljubica Zgonec Zorko, dipl. socialna delavka, vodja Centra DUO Slovenska Bistrica in vodja Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije, konzorcijrcs@gmail.com; Katja Žagar, univ. dipl. komunikologinja, vodja enote rokodelstvo, Rokodelski center Ribnica, katja.zagar@rc-ribnica.si.

concerning the field of handicrafts on a national level, a Consortium of Arts and Crafts Centres of Slovenia was established in 2014. On its initiative, the National alliance for handicrafts was formed in 2018, on the basis of which the government's Interdepartmental working group for the renewal of the systemic regulation in the field of handicrafts was established. The group finished its work in March 2021 and prepared final report of the review of sectoral legislation and some general starting points for further work.

Keywords: Arts and Crafts Center, The Consortium of Arts and Crafts Centres of Slovenia, legal status of the craftsmen, systemic regulation of craftsmanship

Rokodelski centri oziroma Centri domače in umetnostne obrti

O b vseh družbenih, okoljskih in gospodarskih izzivih, ki smo jim priča, se vedno bolj kaže, kako pomembna so rokodelska znanja in veščine z vidika ohranjanja identitete skupnosti, v katerih so prisotna. Kako pomembna so znanja uporabe naravnih in lokalnih materialov, izdelava izdelkov višje dodane vrednosti, razvoj trajnostnega turizma, ki povezuje celotno lokalno okolje, in kako nujno je ohranjanje teh znanj z vidika njihove redkosti.

Ta znanja so med drugim tudi vezivo skupnosti, rokodelski centri pa so prostori povezovanja rokodelcev in ohranjanja ter nadgrajevanja rokodelskih znanj na lokalnem in regionalnem nivoju. Pri našem neposrednem delu na terenu pa kljub temu na nacionalnem nivoju že leta zaznavamo neurejenost področja in odsotnost ustreznih podpor za razvoj.

Strokovne podlage za delovanje regijskih rokodelskih centrov koreninijo v začetku novega tisočletja, ko je Sekcija za domačo in umetnostno obrt (DUO) pri Obrtno-podjetniški zbornici Slovenije (OZS) leta 2001 začela s še enim korakom za razvoj rokodelstva in ureditev stanja na tem področju. V sodelovanju z Janezom Bogatajem s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je bil oblikovan koncept Slovenskega centra domače in umetnostne obrti, ki bi vseboval osrednji povezovalni center v Ljubljani in obenem več regionalnih rokodelskih centrov (Sekcija za DUO pri OZS 2001). Oblikovano interno delovno gradivo je bilo kasneje podlaga za oblikovanje delovnih nalog tudi danes delujočih rokodelskih centrov. Celoten sistem regionalnih rokodelskih centrov in vzpostavitev osrednjega centra na žalost še nista zaživela, a sčasoma so iz najrazličnejših pobud kljub temu nastali posamezni rokodelski centri, ki skušajo slediti vzpostavljenim smernicam dela in temeljnim področjem delovanja.

V tujini so tovrstni centri sodobna in dinamična središča ter nosijo informacijsko, izobraževalno, promocijsko vlogo in vlogo spodbujanja ustvarjalnosti, ki temelji

na kulturni dediščini. Pomembno prispevajo tudi k razvoju na področju spodbujanja podjetništva med nosilci rokodelskih znanj in k neposrednemu trženju rokodelskih izdelkov. Pri nas trenutno deluje devet rokodelskih centrov oziroma centrov domače in umetnostne obrti. Glede na njihov različen obseg, različne formalne statute in izvedbene možnosti vsak od njih skrbi za določene naloge, ki pripomorejo k razvoju rokodelstva v lokalnih oziroma regionalnih okoljih. Na tem mestu namenjamo nekaj osnovnih besed nastanku posameznih centrov, njihovi vsebinski usmerjenosti in temeljnim značilnostim.

Center domače in umetnostne obrti Slovenska Bistrica je bil ustanovljen leta 2003 v okviru čezmejnega sodelovanja programa Phare in je takrat deloval kot sekcija Društva Majolika. Vse od začetkov se primarno posveča lončarstvu. Od leta 2014 je center registriran kot zadruga in socialno podjetje, pomemben vidik njegovega delovanja pa je prostovoljsko in projektno delo (CDUO Slovenska Bistrica 2021). Center obsega razstavni prostor, lončarsko delavnico in manjšo trgovino z lončarskimi izdelki. Kot posebnost Centra DUO Slovenska Bistrica gre omeniti njihov program *Iz babičine kuhinje in dedkove kleti*, v okviru katerega izdelujejo replike tradicionalnih lončenih izdelkov, značilnih za njihovo območje.

Fotografija 1: Lončarka Natalija Zorko. Avtor: Rok Frešer, Slovenska Bistrica, 2020.

Rokodelski center Ribnica je bil ustanovljen leta 2010. V centru so muzejska trgovina, suhorobarska in lončarska delavnica, razstavni prostor s stalno razstavo, prostor začasne razstave, predavalnica in knjižnica (Rokodelski center Ribnica 2021). Center se posveča predvsem suhorobarstvu in lončarstvu, dvema glavnima rokodelskima

panogama Ribniškega, in tudi v tem kontekstu izvaja pedagoške in andragoške programe, kot sta pletarska in lončarska šola, ter druge tečaje in delavnice, povezane z drugimi rokodelskimi panogami. Rokodelski center Ribnica je imetnik blagovne znamke *Ribrand*, kolekcije minimalističnih kuhinjskih pripomočkov, za katere je prejel tudi mednarodno oblikovalsko nagrado Reddot Award 2016.

Fotografija 2: Pletarka Danica Benčina, RC Ribnica. Avtor: Žiga Lovšin, Ribnica, 2021.

Center DUO Veržej deluje v okviru Zavoda Marianum Veržej. Tudi ta je bil ustanovljen leta 2010 in se posveča predvsem lončarstvu, kovaštvu ter pletarstvu iz šibja, v zadnjem obdobju pa tudi ostalim rokodelskim veščinam, znanim na območju. Poleg rednih izobraževanj, trženja in promocije skoraj pozabljenih rokodelskih poklicev severovzhodne Slovenije za goste in obiskovalce pripravlja ustvarjalne pletarske in lončarske delavnice. Center DUO Veržej obsega rokodelsko trgovino, lončarsko in kovaško delavnico, razstavni prostor in ekomuzej. Slednji predstavlja zbirke različnih rokodelskih dejavnosti, ki so nastale s strokovno podporo Pomurskega muzeja Murska Sobota, in vključuje tudi strokovno knjižnico. V centru DUO Veržej izvajajo program nacionalne poklicne kvalifikacije lončar, v preteklosti pa so v sodelovanju s Centrom za poklicno izobraževanje oblikovali standarde za rokodelske poklice lončar, ročni tkalec, slamo-krovec, medičar, pletar in izdelovalec polsti in izdelkov iz polsti (CDUO Veržej 2021).

Fotografija 3: Lončar Janez Bojc, RC Ribnica. Avtor: Žiga Lovšin, Ribnica, 2021.

Pod okriljem Zavoda za kulturo, turizem in razvoj Rogatec deluje Rokodelski center Rogatec. Center domuje v dvorcu Strmol, kjer so opremljene štiri rokodelske delavnice. Delujejo steklarska delavnica, pletarska delavnica za pletenje s šibjem in ličjem, lončarsko-likovna delavnica ter delavnica za ročno tkanje in sodobno oblikovanje tekstilij (Rokodelski center Rogatec 2021). V njih delujejo rokodelci in rokodelke, izdelujejo in razvijajo pa tudi nove izdelke, ki temeljijo na rokodelski tradiciji območja. V centru izvajajo različne pedagoške programe, učne delavnice in tehnične dneve na temo rokodelstva ter rokodelske dediščine Obsotelja in Kozjanskega.

Najstarejša rokodelska šola pri nas je Čipkarska šola Idrija, ustanovljena leta 1876, ki pa od leta 1974 deluje v okviru Gimnazije Jurija Vege v Idriji. Osnovna dejavnost šole je izvajanje izobraževanj na področju klekljanja idrijske čipke po Programu Čipkarske šole Idrija za otroke in mladino, izobražujejo pa tudi različne ciljne skupine zainteresiranih odraslih posameznikov. Šola deluje v Idriji, program pa se izvaja tudi v Spodnji Idriji, Cerknem, Ledinah, Godoviču, Črnem Vrhu nad Idrijo, na Colu, v Podkraju in v Vipavi. Šolo letno kot prostočasno aktivnost obiskuje okrog 400 otrok starih med 6 in 18 let. V okviru šole delujeta tudi razstavni prostor in trgovina s širokim izborom kakovostnih ročno klekljanih idrijskih čipk in izdelkov s čipkami, strokovno literaturo, materiali in pripomočki za klekljanje, vzorci za klekljanje, oblikujejo pa tudi vzorce in izdelke s čipkami ter ponujajo tudi druge storitve, povezane s

klekljano čipko. Šola je aktivna v slovenskem in mednarodnem prostoru, skozi različne promocijske aktivnosti in projekte se povezuje z domačimi in tujimi klekljarskimi centri. Od leta 1992 je članica mednarodne organizacije za šivano in klekljano čipko OIDFA, leta 2015 pa je šola prejela priznanje zlata vitica, ki ga podeljuje Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije (Čipkarska šola Idrija 2021). Priznanje je prejela za svoj izjemen prispevek k ohranjanju čipkarskega znanja med mladimi.

Fotografija 4: Čipkarska šola Idrija. Avtor: Samo Trebižan, Idrija, 2018.

Kot rezultat projekta čezmejnega sodelovanja OP SI-AT DUO Kunsthandwerk je leta 2011 nastal Rokodelski center DUO Škofja Loka. Deluje pod okriljem Razvojne agencije Sora, tesno pa sodeluje s Sekcijo DUO pri Območni obrtno-podjetniški zbornici Škofja Loka. Prav člani sekcije so bili pobudniki vzpostavitve centra, ki danes pomembno prispeva k ohranjanju in nadgrajevanju rokodelske tradicije Škofjeloškega, na območju znane že vsaj od srednjega veka. Rokodelski center združuje rokodelke in rokodelce, ki ustvarjajo v različnih rokodelskih panogah, značilnih za širše škofjeloško območje. Deluje v multifunkcionalnem prostoru, ki združuje razstavni prostor in manjšo trgovino rokodelskih izdelkov, po potrebi pa se ga uredi v rokodelsko delavnico, kjer izvajajo rokodelske tečaje in delavnice. Eden pomembnejših razvojnih programov je razvoj doživljajskega in kreativnega turizma (Rokodelski center DUO Škofja Loka 2021).

Fotografija 5: Rezbarka Petra Plestenjak Podlogar. Avtor: Katja Jemec, Škofja Loka, 2019.

Fotografija 6: Kovač Jože Krmelj. Avtor: Katja Jemec, Log nad Škofjo Loko, 2019.

Rokodelski center Koroške deluje v okviru Podjetniškega centra Slovenj Gradec in je nastal v letih 2002 in 2003 kot rezultat projekta *Spodbujanje razvoja trženja rokodelskih izdelkov Koroške*. Rokodelski center Koroške se je vzpostavil kot center za razvoj trženja rokodelskih izdelkov koroške regije, tam pa potekajo tudi seminarji, usposabljanja, delavnice ter promocije izdelkov. Center se danes nahaja v mestnem jedru Slovenj Gradca in obsega manjši razstavno-prodajni prostor (Rokodelski center Koroške 2021). Od vsega začetka pa je bila Mestna občina Slovenj Gradec tudi ključni partner pri organizaciji in izvedbi bienalnih razstav rokodelskih izdelkov, ki so potekale v organizaciji Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije.

V okviru Razvojnega centra Srce Slovenije od leta 2014 deluje *Mreža rokodelcev Srca Slovenije*. Povezuje rokodelce in rokodelke različnih rokodelskih panog. Glavni namen mreže je povezovanje rokodelcev in skupno trženje njihovih izdelkov. Posledica teh prizadevanj je bila 2016 vzpostavljena kolektivna tržna znamka *Srce Slovenije*, ki združuje rokodelske in kulinarčne izdelke tega območja s preverjeno kakovostjo. Izjemnega pomena sta povezovanje tradicionalnih rokodelskih znanj s sodobnimi podjetniškimi pristopi ter spodbujanje k večji kakovosti rokodelskih izdelkov, njihovi širši promociji ter prenosu znanj na mlajše generacije.

Fotografija 7: Slamninarstvo, Mreža rokodelcev Srca Slovenije. Avtor: Matej Povše, Domžale, 2011.

Začetki Društva rokodelcev – Rokodelski center *Moravče* pa segajo v leto 1996, ko so na območju Moravske doline pričeli z izvajanjem rokodelskih delavnic (Društvo rokodelcev Moravske doline 2021). Društvo povezuje rokodelce predvsem prek srečanj, rokodelskih delavnic in razstav ter tako ohranja rokodelsko tradicijo Moravske doline.

Iz vsega navedenega se jasno kaže, da sistem delovanja rokodelskih centrov na državni ravni ni poenoten in da ti centri delujejo zahvaljujoč različnim pobudam ali v okviru različnih podpornih institucij. Tako sami po sebi odražajo (ne)naklonjenost lokalnih skupnosti razvoju rokodelstva in obenem tudi splošno neurejenost področja. Kljub temu pa s svojim delovanjem rokodelski centri do določene mere zagotavljajo profesionalizacijo ukvarjanja s tem kompleksnim področjem.

Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije

V preteklosti so obstajali številni napor različnih institucij, da bi se področje rokodelstva na državnem nivoju uredilo predvsem v zakonodajnem in podpornem smislu. Vedno znova pa zaradi takih ali drugačnih razlogov ni prišlo do realizacije predlogov ali pa so bili sprejeti podporni mehanizmi za delujoče na področju rokodelstva z leti ukinjeni. Leta 2014 je prišlo do nove pobude urejanja področja rokodelstva na državnem nivoju, in sicer z ustanovitvijo Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije. V njem se je združilo

devet zgoraj navedenih rokodelskih centrov, ki predstavljajo prostor povezovanja rokodelcev in ohranjanja ter nadgrajevanja rokodelskih znanj na lokalnem in regionalnem nivoju. Kot omenjeno, so si posamezni centri po svojem obsegu in formalni organizacijski obliki zelo različni. Vsem pa je skupno poslanstvo celostne in strokovne obravnave rokodelskih znanj in veščin, ki jih evidentirajo, dokumentirajo, ohranjajo, prenašajo, o njih izobražujejo, jih prikazujejo, promovirajo, tržijo in vrednotijo. Kot prostor srečevanja rokodelcev in javnosti, izmenjave znanj, odpiranja novih možnosti ustvarjanja so rokodelski centri pomemben deležnik pri ohranjanju in razvoju rokodelstva in dela ter pomemben akter pri razvoju kvalitetne turistične ponudbe. So vezni člen med državnimi institucijami in nosilci rokodelskih znanj v lokalnih in regionalnih okoljih. A centri so obenem v veliki meri odvisni od projektnega financiranja in naklonjenosti lokalne ali regionalne politike, zato takšno njihovo delovanje in financiranje ne omogočata tudi kontinuitete in strateško usmerjenega obravnavanja vseh vidikov rokodelstva. Negotovitost in ukinjanje različnih finančnih virov za delovanje posameznih centrov, predvsem v luči trenutne splošne družbene situacije, pa vzbujata resno skrb o možnostih nadaljnjega dela marsikaterega centra.

Tako je glavni namen ustanovitve Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije sooblikovanje pravnih temeljev statusa rokodelcev in ureditev področja rokodelstva v Sloveniji. Predstavlja predvsem povezovalno institucijo med rokodelskimi centri in je eden glavnih sogovornikov pri sooblikovanju politik in zakonodaje. Prizadevanja so primarno usmerjena v izboljšanje statusa rokodelcev v Sloveniji in s tem povezane zakonodaje, medsebojno povezovanje rokodelskih centrov in rokodelcev, informiranje javnosti o rokodelstvu in tudi v organizacijo skupnega Slovenskega rokodelskega festivala, ki v različnih slovenskih krajih poteka vsako leto (Konzorcij RC Slovenije 2021). Na njegovo pobudo je bilo leta 2018 oblikovano tudi Nacionalno zavezništvo za rokodelstvo, na podlagi katerega je bila oktobra 2018 ustanovljena vladna Medresorska delovna skupina za prenovu sistemske ureditve področja rokodelstva. V delo skupine so bila vključena vsa pristojna ministrstva: Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti ter Ministrstvo za finance. Posamezni resorji so preučili predloge Nacionalnega zavezništva, obstoječo zakonodajo, možne spremembe oziroma prilagoditve zakonodaje in mednarodno ureditev, skupina pa je z marcem 2021 končala s svojim delom. Vsebinsko končnega poročila, ki ga je potrdila tudi slovenska vlada, pa smo deležniki prejeli v juniju 2021. Poročilo predstavlja izhodišča za prenovu ureditve področja rokodelstva in deli problematiko v dva med seboj povezana sklopa. Prvi se nanaša na prenos rokodelskih znanj, saj je zaradi upadanja števila rokodelcev in s tem tudi njihovih znanj in veščin najprej treba zagotoviti širšo bazo usposobljenih rokodelcev. Drugi pa je ekonomski vidik opravljanja rokodelskih dejavnosti. Te se trenutno izvajajo v različnih formalnopravnih oblikah. Rokodelci opravljajo svoje dejavnosti v

okviru osebnega dopolnilnega dela, kot samostojni podjetniki ali imajo registrirano popoldansko dejavnost, delujejo lahko v okviru družb z omejeno odgovornostjo, društev ali dopolnilnega dela na kmetijah. Okvirno četrtna izvajalcev pa ima neurejen status in rokodelske dejavnosti opravljajo nelegalno. V predlogih sprememb zakonodaje in drugih aktivnosti, ki bi omogočile ohranjanje in razvoj rokodelstva, Medresorska delovna skupina ocenjuje, da je treba pripraviti zakon, ki bi rokodelstvo opredelil kot dejavnost posebnega družbenega pomena – predvsem z vidika njegovega statusa, kot tudi pridobitve nazivov, usposabljanj in prenosa rokodelskih znanj, delovanja organizacij, ki združujejo rokodelce, ter shem neposrednih podpor. Zakonsko je treba urediti spodbude za rokodelce, da bodo v opravljanju rokodelske dejavnosti videli perspektivo, da bodo pristopali k mojstrskim izpitom in k certificiranju svojih izdelkov. Potrebna je shema, ki bo strokovnim institucijam in organizacijam omogočala delovanje na tem področju in izvedbo prenosa znanj (Medresorska delovna skupina 2021).

Čeprav se je dialog med pristojnimi ministrstvi in drugimi ključnimi deležniki – Obrtno-podjetniško zbornico Slovenije s sekcijo za DUO, Zvezo društev upokojencev Slovenije in Konzorcijem RC Slovenije – ponovno vzpostavil, bo za uresničevanje vizije v prihodnosti med strokovnimi institucijami in političnimi odločevalci potrebnega še veliko sodelovanja. Z zasledovanjem ključnih ciljev, ki so opredeljeni v Nacionalnem zavezništvu za rokodelstvo (ti so ohranjanje tradicionalnih rokodelskih znanj, razvoj sodobnih rokodelskih ustvarjalnosti, prenos znanj in veščin ter vzpostavitev celovitega izobraževalnega sistema, ureditev statusa nosilcev, zaščita in kakovost rokodelskih izdelkov, definiranje nosilcev zaščite in povečanje prepoznavnosti rokodelstva), bodo postavljeni nujno potrebni osnovni pogoji za trajen razvoj rokodelstva v Sloveniji. V dokumentu je zapisano tudi, da mora rokodelstvo postati in biti opredeljeno kot dejavnost posebnega družbenega pomena, ki se izraža kot javni interes za ohranitev slovenske kulturne identitete in sodobnih rokodelskih znanj, ter da bi ga moral v celoti na enem mestu urediti zakon o rokodelstvu (Nacionalno zavezništvo za rokodelstvo 2018: 4–5).

Razvojne možnosti področja rokodelstva in vizija

Rokodelske dediščine ne gre obravnavati nostalgичno ali zgolj kot del preteklosti. V rokodelskem znanju in izdelkih je treba prepoznati izzive za prihodnost, predvsem v luči nujnosti proizvodnje izdelkov, ki so okoljsko sprejemljivi in ki ustrezajo visokim standardom kakovosti življenja.

»V posameznih panogah in izdelkih se iščejo predvsem številni izzivi za sodobno in prihodnje oblikovanje, zlasti v povezanosti z vedno bolj poudarjenimi zahtevami po kakovostnejšem življenju. In prav v tem je tudi alternativnost rokodelske dediščine ali njenih sodobnih oblik. Dediščina

pokaže na odlične rešitve in pomene, ki so vedno v razmerju med človekom in njegovim življenjem. Ne gre za agresivno poseganje v prostor in kulturo, ampak so vedno in povsod po meri človeku in njegovemu življenjskemu slogu.» (Bogataj 2014: 42)

Danes sta izjemno pomembna tudi preskrba in dostopnost do različnih gradiv. Uporaba lokalno prisotnih in dostopnih gradiv omogoča za okolje neobremenjujoče proizvodne procese in odmik od globalizacije ter uniformiranosti rokodelskih izdelkov. V zadnjih letih se ponovno pojavlja interes mlajših generacij po konkretnih znanjih in spretnostih, vedno več je ustvarjalcev, ki reinterpreterirajo tradicijo ter pri svojem delu prepletajo tradicionalna (rokodelska) znanja in sodobne oblikovalske rešitve ter tako odgovarjajo na potrebe in izzive sodobnega časa. S kritičnim odnosom in odmikom od množične potrošnje vedno večjega dela svetovnega prebivalstva rokodelske dejavnosti in maloserijske proizvodnje dobivajo vedno večjo veljavo. S porastom uporabe družbenih omrežij in globalnih spletnih platform, ki promovirajo in tržijo rokodelske izdelke, se globalizira tudi trg za lokalno izdelane rokodelske izdelke. K temu pripomore tudi razvoj kreativnega in kulturnega turizma. Tako postajajo rokodelski izdelki dostopni tudi izven svojega izvirnega okolja in vstopajo na evropski oziroma svetovni trg. V luči globalizacije in posledičnega izginjanja lokalnih specifik in tradicionalnih znanj se posamezne države in njihove lokalne skupnosti vedno bolj zavedajo tudi nujnosti ohranjanja svoje dediščine. Iz vseh teh razlogov sta ohranjanje dela nosilcev rokodelskih znanj in veščin ter njihov prenos izjemno pomembna, prav tako je ključno tudi delo podporno-povezovalnih in strokovnih institucij. Nova realnost, ki se vzpostavlja v kontekstu podnebnih sprememb in epidemije, daje tudi jasen signal, kako pomembni so lokalno znanje, raba lokalno dostopnih materialov in domača proizvodnja ter distribucija izdelkov. Vse pomembnejša sta povezanost ponudnikov znotraj lokalnih skupnosti in skupen nastop na trgu. Jasno je tudi, da bosta v prihodnje pomembna tudi konkurenčna prednost v razvoju gospodarskih panog z visoko dodano vrednostjo in iskanje tržnih niš na globalnem trgu z butično, okoljsko sprejemljivo in trajnostno ponudbo. Na vse te izzive ponujajo del odgovora tudi rokodelstvo in z njim povezani načini dela, a le ob podpori državnih institucij in podpornih mehanizmov ter ob hitri realizaciji sprejetih dogovorov.

Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije mora ostati strokovna organizacija in postati profesionalna institucija. Krepitev strokovnega dela rokodelskih centrov je mogoča le z ustreznimi in potrebnimi strokovnimi kadri, zato je nujna tudi vzpostavitev minimalnih pogojev za strokovno delo regijskih rokodelskih centrov. Posamezni centri morajo še naprej skrbeti za kakovost in razvoj rokodelskih izdelkov, vsi deležniki pa si moramo prizadevati za boljšo komunikacijo in skupno delo za uresničevanje zadanih ciljev. S smiselno vključitvijo področja rokodelstva v nacionalne,

regionalne in lokalne strategije bo rokodelstvo v prihodnje pridobilo trenutno pomanjkljivo podporo in potreben zagon za nadaljnji razvoj vseh potencialnih prispevkov, ki jih z ohranjanjem tradicionalnih rokodelskih znanj in veščin ter njihovim razvojem nedvomno daje širši družbi.

Reference

BOGATAJ, JANEZ

2014 »Rokodelstvo je gotovo jelstvo!«: Rokodelstvo – med kulturno dediščino in sodobnimi ustvarjalnostmi! Do kdaj še? V: *Delavnica, polna nereda: sodobni rokodelci in oblikovalci v Sloveniji*. Valentina Vovk idr. ur. Ljubljana: Zavod Lab Laar in Javni sklad RS za kulturne dejavnosti. Str. 39–49.

CDUO SLOVENSKA BISTRICA

2021 »Center domače in umetnostne obrti, rokodelska zadruga.« Spletni vir: <<https://keramikacenter.com/>>, 10. 9. 2021.

CDUO VERŽEJ

2021 »Center domače in umetnostne obrti Veržej.« Spletni vir: <<http://marianum.si/rokodelski-center>>, 10. 9. 2021.

ČIPKARSKA ŠOLA IDRIJA

2021 »Čipkarska šola Idrija.« Spletni vir: <<https://www.cipkarskasola.si/>>, 10. 9. 2021.

DRUŠTVO ROKODELCEV MORAVŠKE DOLINE

2021 »Društvo rokodelcev – Rokodelski center Moravče.« Spletni vir: <<http://www.srce-slovenije.si/podjetnistvo/mrezarokodelcev/zgodbe-rokodelcev/rokodelci-moravske-doline>>, 10. 9. 2021.

KONZORCIJ RC SLOVENIJE

2021 »Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije.« Spletni vir: <<https://konzorcijrcs.weebly.com>>, 14. 9. 2021.

MEDRESORSKA DELOVNA SKUPINA

2021 »Končno poročilo Medresorske delovne skupine za prenovu systemske ureditve področja rokodelstva z izhodišči za prenovu ureditve področja rokodelstva.« Spletni vir: <<https://www.gov.si/drzavni-organi/vlada/seje-vlade/gradiva-v-obravnavi/show/6887>>, 14. 9. 2021.

MREŽA ROKODELCEV SRCA SLOVENIJE

2021 »Mreža rokodelcev Srca Slovenije.« Spletni vir: <www.srce-slovenije.si/podjetnistvo/mrezarokodelcev>, 10. 9. 2021.

NACIONALNO ZAVEZNIŠTVO ZA ROKODELSTVO

2018 *Nacionalno zavezništvo za rokodelstvo*. Litija: Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije.

ROKODELSKI CENTER DUO ŠKOFJA LOKA

2021 'Rokodelski center DUO Škofja Loka.' Spletni vir: < <https://www.centerduo.eu/>>, 10. 9. 2021.

ROKODELSKI CENTER KOROŠKE

2021 'Rokodelski center Koroške.' Spletni vir: < <https://www.podjetniskicenter-sg.si/Projekti/Rokodelski-center-Koroške>>, 10. 9. 2021.

ROKODELSKI CENTER RIBNICA

2021 'Rokodelski center Ribnica.' Spletni vir: < <https://www.rokodelskicenter-ribnica.si/>>, 10. 9. 2021.

ROKODELSKI CENTER ROGATEC

2021 'Rokodelski center Rogatec.' Spletni vir: < <https://www.rogatec.si/dvorec-strmol/rokodelski-center-rogatec/>>, 10. 9. 2021.

SEKCIJA ZA DUO PRI OZS

2001 *Slovenski center domače in umetnostne obrti*. Konceptualna zasnova, delovno gradivo. Ljubljana: Sekcija za domačo in umetnostno obrt pri Obrtno-podjetniški zbornici Slovenije.

Zakonske podlage za sistemsko ureditev področja rokodelstva

Franc Stanonik¹

Povzetek

Za preučitev ureditve, ki velja za področje rokodelstva, predlogov sprememb zakonodaje ter pripravo predlogov sprememb zakonodaje oziroma drugih aktivnosti, ki bi omogočale ohranjanje in razvoj rokodelstva, je Vlada Republike Slovenije ustanovila Medresorsko delovno skupino za prenovu sistemske ureditve področja rokodelstva (MDS). MDS je ob zaključku svojega delovanja izpostavila, da lahko problematiko na področju rokodelstva razdelimo na dva med seboj povezana sklopa, in sicer: prenos rokodelskega znanja in ekonomski vidik opravljanja dejavnosti. Po zaključnih usklajevanjih z vsemi resorji je MDS ocenila, da je priprava posebnega zakona, ki bi predvsem z vidika statusa, pridobitve nazivov, usposabljanj in prenosa rokodelskega znanja, delovanja organizacij, ki združujejo rokodelce, ter shem neposrednih podpor posebej uredil rokodelstvo kot dejavnost posebnega družbenega pomena, ustrezna rešitev.

Ključne besede: rokodelstvo, Medresorska delovna skupina, prenos rokodelskega znanja, ekonomski vidik opravljanja dejavnosti, dejavnost posebnega družbenega pomena

Summary

To renovate the systemic regulation in the field of handicrafts, The Government of the Republic of Slovenia established an Interdepartmental Working Group (IWG). Its aim was to examine the regulation applicable to handicrafts, to prepare proposals for amendments to legislation or other activities that would enable the preservation and development of handicrafts. At the conclusion of its work, IWG pointed out that the main problematics related to handicrafts are the transfer of handicraft knowledge and the economic aspect of handicraft activities. After final coordination with all departments the IWG assessed that the preparation of a special law, which would specifically regulate handicrafts as an activity of a special social importance, is an appropriate solution.

Keywords: handicrafts, Interdepartmental Working Group, transfer of handicraft knowledge, economic aspect of handicraft activities, activity of a special social importance

1 Franc Stanonik, univ. dipl. odgovornar in sociolog, vodja Medresorske delovne skupine za prenovu sistemske ureditve področja rokodelstva, Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, franc.stanonik@gov.si.

Vlada Republike Slovenije je na pobudo strokovne javnosti in drugih deležnikov s področja rokodelstva s sklepom št. 02401-10/2018/7 z dne 25. 10. 2018 ustanovila in imenovala Medresorsko delovno skupino za prenovo sistemske ureditve področja rokodelstva (MDS). Naloga skupine je bila preučitev ureditve, ki velja za področje rokodelstva, preučitev predhodno podanih predlogov sprememb zakonodaje s strani strokovne javnosti ter priprava predlogov sprememb zakonodaje oziroma drugih aktivnosti, ki bi omogočale ohranjanje in razvoj rokodelstva.

Vodenje medresorske skupine je prevzelo Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo (MGRT), v njej pa so sodelovali predstavniki vseh vsebinsko pristojnih vladnih resorjev: Ministrstva za finance (MF), Ministrstva za kulturo (MK), Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (MDDSZ), Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ) ter MGRT. Medresorska skupina je sodelovala tudi s predstavniki rokodelcev, tj. Obrtno-podjetniško zbornico Slovenije (OZS), Konzorcijem rokodelskih centrov Slovenije (KRC) in Zvezo društev upokojencev Slovenije (ZDUS). Junija 2019 je potekal tudi sestanek s Slovensko čebelarso akademijo, na katerem so bili predstavljeni delovanje akademije in primeri dobrih praks, ki bi jih bilo mogoče prenesti tudi na področje rokodelstva. Od aprila 2019 do marca 2020 je pri delu MDS sodeloval tudi Franc Vesel, takratni državni sekretar v Kabinetu predsednika Vlade Republike Slovenije, ki je bil zadolžen za delovno področje obrtništva in sodelovanje z Obrtno-podjetniško zbornico Slovenije in območnimi obrtno-podjetniškimi zbornicami.

Vmesno poročilo za Vlado Republike Slovenije je bilo pripravljeno sredi julija 2019, sredi marca 2021 pa je MDS s svojim delom zaključila in pripravila Končno poročilo Medresorske delovne skupine za prenovo sistemske ureditve področja rokodelstva z izhodišči za prenovo ureditve področja rokodelstva, ki ga je Vlada Republike Slovenije sprejela dne 3. 6. 2021.

Na prvi pogled se mogoče zdi, da razprava o rokodelcih ni preveč zahtevna, ker naj bi vsi dobro vedeli, kaj rokodelstvo je, s čim se ukvarja in kdo so izvajalci. Če sklepamo s trenutnega zakonodajnega vidika, je res tako, saj tudi obstoječa zakonodaja rokodelstvo tako rekoč odpravi z enim sila kratkim poglavjem Obrtnega zakona. Gre za poglavje Domača in umetnostna obrt, ki opredeljuje zgolj certifikat – potrdilo, da je določen izdelek mogoče poimenovati za predmet domače in umetnostne obrti, navaja pa tudi izdajatelja in strokovno komisijo (Obrtni zakon). Stvar pa vendarle ni tako preprosta.

Že pred leti so nastale številne pobude in predlogi, kako in na kakšen način urediti to področje. Gre za predloge in pobude Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije in Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije, kot je na primer Nacionalno zavezníštvo za rokodelstvo ali poslanski predlog zakona o varstvu rokodelske nesnovne kulturne dediščine iz leta 2018. Na teh podlagah je MDS torej obravnavala rokodelstvo z vidika:

- definicij na področju rokodelstva in nabora rokodelskih dejavnosti,
- statusa na področju kulture,
- usposabljanja in prenosa znanja,
- davčne zakonodaje,
- delovnopravne zakonodaje.

MDS je že v vmesnem poročilu pripravila celovit pregled obstoječe zakonodaje in predstavila, v kolikšni meri obstoječa resorna ureditev že omogoča rešitev izpostavljenih problematik na naslednjih področjih:

- davčne zakonodaje (MF),
- zakonodaje, ki ureja usposabljanje in prenos znanja (MIZŠ),
- zakonodaje, ki ureja status na področju kulture (MK),
- delovnopravne zakonodaje in nacionalnih poklicnih kvalifikacij (MDDSZ),
- zakonodaje na področju obrti (MGRT),
- zakonodaje, ki ureja rokodelske dejavnosti kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji (MKGP).

V pregled obstoječe zakonodaje so vključena tudi stališča posameznih ministrstev o primernosti oziroma neprimernosti delnega prilagajanja resorne zakonodaje z vidika rokodelstva. Na pobudo MDS so krovne organizacije, ki zastopajo rokodelce v sodelovanju s strokovnjaki Slovenskega etnografskega muzeja, pripravile tudi usklajen seznam rokodelskih panog, dejavnosti oziroma rokodelstev. Tako so natančneje določene dejavnosti, ki se jih želi urejati.

MDS je v poročilu izpostavila, da lahko problematiko na področju rokodelstva razdelimo v dva med seboj povezana sklopa:

- prenos rokodelskega znanja in
- ekonomski vidik opravljanja rokodelskih dejavnosti.

Pri prenosu rokodelskega znanja je treba zaradi upadanja števila rokodelcev z znanjem in veščinami najprej zagotoviti širšo bazo usposobljenih rokodelcev. Tudi starejšim rokodelcem, ki nimajo formalne izobrazbe, je treba omogočiti, da bodo lahko izvajali usposabljanja. V okviru varstva nesnovne kulturne dediščine je treba skrbeti, da znanja in veščine prenašajo osebe, ki imajo ta znanja že več generacij.

Po zadnjih dostopnih podatkih Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije je dobra tretjina oziroma 42 % rokodelcev pridobilo svoja rokodelska znanja s prenosom rokodelskih znanj v ožji ali širši družini, 8 % v rednem izobraževanju, 6 % prek nacionalne poklicne kvalifikacije (NPK), 23 % v delavnicah in tečajih, 21 % je samoukov. Vedno več je predvsem mladih rokodelcev, ki pridobivajo svoja rokodelska znanja prek platforme YouTube.

Rokodelcem, ki imajo ustrezna znanja, spretnosti in kompetence, je že na podlagi obstoječe zakonodaje dana možnost, da lahko pridobijo tudi NPK, vendar gre v tem primeru za potrjevanje usposobljenosti, ne za prenos znanja. Zato je treba vzpostaviti sistem usposabljanja rokodelcev in mojstrov rokodelcev. MDS vidi OZS in KRC kot ključna akterja na tem področju, pomembno vlogo ima lahko tudi ZDUS.

Mojstri rokodelci naj bi bili tisti, ki bodo v prihodnosti baza za prenos znanja. Do njih bi lahko prišli prek registra nesnovne dediščine, podeljenih certifikatov kakovosti *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija* in usposabljanj pri OZS oziroma v okviru KRC in ZDUS.

Glede ekonomskega vidika opravljanja rokodelskih dejavnosti je MDS že v vmešnem poročilu izpostavila, da se rokodelske dejavnosti izvajajo v različnih pravnoorganizacijskih oblikah: kot osebno dopolnilno delo, samostojni podjetnik (s.p.), tako imenovani popoldanski s.p., družba z omejeno odgovornostjo (d.o.o.), društva, dopolnilna dejavnost na kmetiji. Okvirno četrtina izvajalcev pa ima neurejen status (tudi upokojenci) in ti rokodelske dejavnosti opravljajo kot delo na črno. Prevladujoča oblika je osebno dopolnilno delo, ki pa glede na namen in značilnosti osebnega dopolnilnega dela ni najbolj ustrezna oblika za opravljanje dejavnosti, kar izhaja že iz imena. Z ustreznimi spodbudami (na primer z oblikovanjem shem neposrednih podpor), ki bi bile vezane na izdelavo certificiranih proizvodov, je treba rokodelce preusmeriti v bolj ustrezne oblike (na primer s.p.). Vrhunskim izvajalcem rokodelske dejavnosti je treba omogočiti tudi vpis v razvid samozaposlenih v kulturi.

K uspešnejšemu razvoju rokodelske dejavnosti bi pripomogla tudi večja podpora kvalitetnim rokodelskim izdelkom. Certificiranim rokodelskim izdelkom je treba omogočiti, da bodo bolj konkurenčni na trgu in da bodo lažje vstopili na trg (na primer kot poslovna in protokolarna darila). S tem bi pridobil na veljavi tudi certifikat *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*. Ustrezno je treba obravnavati in vključiti tudi druge pridobljene certifikate. Zato je treba preučiti možnost ukrepov, ki bodo usmerjeni na kvalitetne rokodelske izdelke, in glede na že veljavne selektivne ukrepe ovrednotiti prispevek uvedbe posameznega ukrepa k administrativni razbremenitvi davčnih zavezancev in njegov negativni finančni učinek na državni proračun z vidika učinkovitosti pri doseganju teh ciljev. Kar zadeva podporo pobudi o znižanju stopenj DDV za te izdelke v Sloveniji, pa bo ob tem treba slediti tudi zavezujočemu pravnemu redu Evropske unije glede uporabe (nižjih) stopenj DDV.

MDS se je na sestankih in z gradivom dobro seznanila tudi z delovanjem organizacij, ki združujejo rokodelce in jim že nudijo strokovno in drugo podporo za njihov razvoj in prenos znanja. To, da rokodelstvo ni le gospodarska dejavnost, ampak je posebnega družbenega pomena, je razvidno tudi iz načina delovanja in združevanja rokodelcev. Na tem področju delujejo kar tri večje organizacije, ki so zelo pomembne za obstoj in razvoj rokodelske dejavnosti v Sloveniji.

Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije oziroma njena Sekcija za domačo in umetnostno obrt

Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije ima najdaljšo tradicijo ukvarjanja s področjem rokodelstva. S pomočjo zunanjih strokovnjakov je bil leta 1993 izdelan strokovni sistem vrednotenja, ocenjevanja in označevanja rokodelskih izdelkov – vzpostavljen je bil znak *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*. Bienalne razstave v Slovenj Gradcu (nekaj jih je bilo tudi v Ljubljani) so postale prikaz dvoletne kakovostne ustvarjalnosti in pomemben dogodek za trženje izdelkov. Posameznim avtorjem, ki so zaokrožili delo z življenjskimi ustvarjalnimi dosežki in opusom, je OZS, lastnica in glavna organizatorica bienalnih strokovnih razstav DUO, začela podeljevati nagrade za odličnost *zlata vitica*.

OZS promovira rokodelske izdelke (bienalne, lokalne in krajevne razstave po Sloveniji, na Mednarodnem obrtnem sejmu v Celju od leta 1986 organizira rokodelske učne delavnice in v sodelovanju s Centrom za poklicno izobraževanje predstavlja rokodelske poklice, rokodelce vključuje v mednarodne sejme). V sodelovanju s člani strokovne komisije in strokovnimi službami OZS že vrsto let organizira regijska predavanja in izobraževalne tečaje po območnih obrtno-podjetniških zbornicah (predstavitev zakonodaje, ki ureja področje rokodelstva, seznanjanje z izobraževanjem, najpogostejše napake rokodelskega ustvarjanja ipd.).

Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije od leta 1993 vodi tudi register rokodelcev, ki so prejeli certifikat, s svojimi strokovnimi službami pa ponuja popolno strokovno svetovanje in administrativno pomoč vsem rokodelcem, ne le svojim članom.

Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije

V okviru Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije, ki je bil ustanovljen leta 2014, deluje 9 rokodelskih centrov:

- Mreža rokodelcev Srca Slovenije (Razvojni center Srca Slovenije, d.o.o.),
- Rokodelski center Ribnica,
- Zavod Marianum Veržej – Center DUO,
- Center domače in umetnostne obrti, Rokodelska zadruga, z. b. o., so.p. (CDUO Slovenska Bistrica),
- Rokodelski center DUO Škofja Loka (Razvojna agencija Sora, d.o.o.),
- Rokodelski center Rogatec (Zavod za kulturo, turizem in razvoj Rogatec),
- Gimnazija Jurija Vege Idrija – Čipkarska šola Idrija,
- Rokodelski center Koroške (Podjetniški center Slovenj Gradec d.o.o.),
- Društvo rokodelcev – Rokodelski center Moravče.

Po svoji pravnoorganizacijski obliki so rokodelski centri, ki združujejo več kot 750 rokodelcev, različni in hkrati enotni v ciljih delovanja. Povezati in ohraniti želijo rokodelske dejavnosti in dediščino rokodelstva. Rokodelski centri delujejo kot več med seboj povezanih ustvarjalnih središč. Ključne vsebine, ki jih izvajajo, so:

- povezovanje rokodelskih centrov skozi programske aktivnosti (Slovenski rokodelski festival, tematske okrogle mize, osrednja in gostujoče razstave, razvojne vsebine s prijavi na LAS in mednarodne razpise),
- prizadevanje za sistemsko ureditev rokodelstva (Nacionalno zavezništvo za rokodelstvo, sodelovanje z MDS),
- promocija rokodelstva in rokodelske dediščine (spletne strani KRC in rokodelskih centrov, družabna omrežja: strani na FB in Instagramu, tiskane publikacije, promocijska gradiva ipd.),
- vključevanje v mednarodne mreže in stanovske organizacije (sodelovanje na mednarodnih simpozijih in projektno povezovanje),
- spodbujanje prenosa znanj in dobrih praks med rokodelskimi centri,
- načrtno ukvarjanje s promocijo in trženjem rokodelskih izdelkov in storitev.

V prihodnosti želi KRC ostati strokovna organizacija in se s potrebnimi kadri še bolj profesionalizirati. Ohraniti želi različnost pravnoorganizacijskih oblik posameznih rokodelskih centrov, ker le-te izhajajo iz potreb lokalnega okolja. Rokodelski centri si na podlagi strokovnih izhodišč tudi smiselno delijo področja oziroma rokodelske panoge, v katere so usmerjeni (npr. čipkarstvo – Idrija, suha roba – Ribnica ipd.), kar je podlaga za sodelovanje v komisiji DUO (Art & Craft) in v okviru drugih strokovnih institucij (Center za poklicno izobraževanje – CPI). KRC pa želi vzpostaviti tudi minimalne standarde za opredelitev regijskega rokodelskega centra.

Čeprav so rokodelski centri zelo aktivni in se trudijo sodelovati pri kar največ projektih, jih pri njihovem delu najbolj omejujejo pomanjkljivi viri financiranja za zagotovitev ustreznih kadrovskih, programskih in prostorskih razmer.

Zveza društev upokojencev Slovenije

V okviru ZDUS aktivno deluje več kot 1.700 rokodelk in rokodelcev, ki so združeni v 170 društvih upokojencev. Glavni motiv njihovega delovanja v okviru društev upokojencev ni proizvodnja rokodelskih izdelkov za prodajo in zaslužek, ampak predvsem druženje, prenašanje znanja na sovrstnike in na mlade ter sodelovanje na različnih dogodkih in prireditvah (razstavah, delavnicah itd.).

Komisija za tehnično kulturo ZDUS ima vizijo, da na področju rokodelstva varuje in ohranja nesnovno kulturno in tehnično dediščino, in sicer s prenosom znanja od izkušenih upokojenih rokodelcev na sovrstnike v rokodelskih sekcijah, predvsem

pa na različne načine in v povezavi z vzgojno-izobraževalnimi organizacijami tudi na mlade. V povprečju so njihovi rokodelci starejši od 65 let, zato se ne strinjajo, da bi se morali še dodatno formalno izobraževati za pridobitev statusa mojstra. Predlagajo oblike enostavnejšega usposabljanja, ki bi ga lahko izvedli znotraj svojih društev.

Glede ekonomskega vidika menijo, da bi upokojeni rokodelci, ki bi želeli nadaljevati z izdelavo in prodajo izdelkov na trgu, morali imeti dvojni status: da bi morali z odločbo Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije (ZPIZ) pridobiti pravico do pokojnine in obenem imeti možnost nadaljnega opravljanja svoje rokodelske dejavnosti ter plačevanja vseh obveznih prispevkov v zvezi s tem.

Zelo malo upokojenih rokodelk in rokodelcev ima pridobljen certifikat kakovosti za izdelek *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*, saj jim le-ta po njihovem mnenju ne prinaša nobenih ugodnosti, pač pa le stroške. Pričakujejo, da se bodo za pridobitev tega certifikata tudi za upokojence uredile spodbude.

Končno poročilo MDS

MDS je v svojem končnem poročilu Vladi Republike Slovenije predlagala, da pristojno ministrstvo za področje obrti pripravi poseben zakon, ki bo pomenil sistemsko rešitev za ohranjanje in nadaljnji razvoj področja rokodelcev. V vmesnem poročilu je sicer izrazila zadržek glede priprave posebnega Zakona o ohranjanju rokodelstva, saj je menila, da bi se obravnavana problematika lahko reševala s spremembami Obrtnega zakona in druge področne zakonodaje. Po zaključenih usklajevanjih z vsemi resorji, ponovnem razmisleku in preučitvi Obrtnega zakona pa je vendarle ocenila, da je priprava posebnega zakona, ki bi predvsem z vidika statusa, pridobitve nazivov, usposabljanj in prenosa rokodelskega znanja, delovanja organizacij, ki združujejo rokodelce, ter shem neposrednih podpor posebej uredil rokodelstvo kot dejavnost posebnega družbenega pomena, ustreznjša rešitev. Še posebej pomembne s tem povezane utemeljitve so:

- Obrtni zakon sicer ureja obrtne dejavnosti, vendar za njihovo opravljanje (kot dokazilo o izpolnjevanju pogojev za opravljanje dejavnosti) določa pridobitev obrtnega dovoljenja in vpisa v obrtni register. Rokodelskim dejavnostim je namenjen le en člen (15. člen), ki ureja certificiranje izdelkov domače in umetnostne obrti.
- Obrtni zakon predpisuje način organiziranja obrtnega zborničnega sistema (v okviru OZS in območnih OZS), pri rokodelcih pa vzporedno potekajo aktivnosti tako na OZS kot tudi prek Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije in ZDUS.
- Zakon o ohranjanju rokodelstva bi moral opredeliti rokodelstvo kot dejavnost posebnega družbenega pomena, ki odkriva in razvija potencialne ljudi ter ustvarja

priložnost za ohranitev slovenske identitete, kulturne dediščine in nove ustvarjalnosti na podlagi upoštevanja rokodelske tradicije. Opredeliti bi moral pristojne organe ter določiti mehanizme za ohranitev te dejavnosti.

- Obrtni zakon je podlaga za regulacijo obrtnih dejavnosti, za katere se zaradi varovanja življenja, zdravja in premoženja ljudi ali zaradi zagotavljanja varstva okolja za opravljanje nekaterih obrtnih dejavnosti zahtevajo ustrezna poklicna usposobljenost, pridobitev obrtnega dovoljenja in vpis v obrtni register. MDS pa ocenjuje, da regulacija vstopnih pogojev za opravljanje rokodelske dejavnosti ne bi prinesla pozitivnih učinkov. Zakonsko je treba urediti spodbude za rokodelce, da bodo videli perspektivo v opravljanju svojih dejavnosti, da bodo pristopali k mojstrskim izpitom in k certificiranju svojih izdelkov, in sheme, ki bodo organizacijam omogočale delovanje na tem področju in izvedbo prenosa znanja.
- Usposabljanje in izobraževanje rokodelcev bo odstopalo od poklicnega izobraževanja in usposabljanja, ki ga predpisuje Obrtni zakon. Status in postopek pridobitve naziva obrtni mojster in rokodelski mojster ne bosta mogla biti povsem izenačena, saj pridobitev naziva obrtni mojster po Obrtnem zakonu pomeni pridobljeno ustrezno stopnjo formalne izobrazbe (po programih za pridobitev srednje poklicne izobrazbe, srednje strokovne izobrazbe ali višje strokovne izobrazbe).

MDS je glede na navedeno torej predlagala, da Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, ki je pristojno ministrstvo za področje obrti, pripravi poseben zakon, ki bo pomenil sistemsko rešitev za področje rokodelstva. Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo je že med delovanjem MDS in v skladu z vmesnim poročilom izpeljalo nekatere aktivnosti za zagotavljanje finančne podpore rokodelcem. Leta 2019 je odprlo novo proračunsko postavko 200012 – Ohranjanje in razvoj rokodelskih dejavnosti in v Načrt razvojnih programov (NRP) vpeljalo nov ukrep 2130-20-0004 Prenos rokodelskega znanja. V proračunu za leto 2022 so za realizacijo predvidenih aktivnosti na področju rokodelstva zagotovljena sredstva v višini 150.000,00 EUR. V okviru proračuna za leto 2023 bo sredstva treba še zagotoviti.

Finančne spodbude naj bi zagotavljale vzpostavitev in delovanje sistema za prenos znanja in veščin oseb, ki so jim to znanje posredovale že predhodne generacije. Certificiranim rokodelskim izdelkom je treba omogočiti, da bodo bolj konkurenčni na trgu in da bodo lažje vstopili na trg (npr. kot poslovna in protokolarna darila). V končnem poročilu MDS je zato predlagano, da pri pripravi aktivnosti za financiranje na področju rokodelstva sodelujeta Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo in Ministrstvo za kulturo, kar bo omogočilo usklajeno podpiranje ekonomskih vidikov dejavnosti rokodelstva kot nesnovne kulturne dediščine. Predvideno je spremljanje naslednjih kazalnikov:

- število usposabljanj za prenos rokodelskih znanj,
- povečanje števila certificiranih rokodelskih proizvodov,
- povečanje števila registriranih rokodelcev in
- povečanje števila rokodelcev, ki so nosilci nesnovne kulturne dediščine.

Zaključek

Če za zaključek strnem stališče vladne medresorske delovne skupine: ker sta ohranitev znanja rokodelcev in razvoj kulturne dediščine rokodelstva pomembna za našo družbo, je treba pripraviti zakonske podlage in zagotavljati ustrezna finančna sredstva za podporo izvedbe prenosa rokodelskega znanja in usposabljanj rokodelcev, kot tudi za oblikovanje shem neposrednih podpor rokodelcem pri opravljanju njihovih dejavnosti. Rokodelstvo kot dejavnost posebnega družbenega pomena odkriva in razvija potenciali ljudi ter ustvarja priložnosti za ohranitev slovenske identitete, kulturne dediščine in nove ustvarjalnosti na podlagi upoštevanja rokodelske tradicije. Hkrati pa moramo rokodelstvu omogočiti, da bo postalo tudi ena od gospodarskih dejavnosti. Za doseg tega cilja je treba pripraviti ustrezno zakonsko podlago, ki bo jasno opredelila vlogo posameznih deležnikov na tem področju ter njihove pristojnosti in obveznosti.

Reference

KONČNO POROČILO

- 2021 ‚Končno poročilo Medresorske delovne skupine za prenovo sistemske ureditve področja rokodelstva z izhodišči za prenovo ureditve področja rokodelstva.‘ Spletni vir: <[http://84.39.218.201/MANDAT20/VLADNAGRADIVA.NSF/18a6b9887c33a0bd12570e50034eb54/0e6643b228c96118c12586e000342802/\\$FILE/ATTONPYF_P.pdf](http://84.39.218.201/MANDAT20/VLADNAGRADIVA.NSF/18a6b9887c33a0bd12570e50034eb54/0e6643b228c96118c12586e000342802/$FILE/ATTONPYF_P.pdf)>, 20. 12. 2021.

OBRTNI ZAKON

- 2004 ‚Obrtni zakon.‘ *Uradni list RS* 40(04), 20. 4. 2004. Spletni vir: <<https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2004-01-1657?sop=2004-01-1657>>, 20. 12. 2021.

Zgodovina sistema nacionalnih poklicnih kvalifikacij

Boštjan Košorok¹

Povzetek

Sistem nacionalnih poklicnih kvalifikacij (NPK) je načrtovan in vzpostavljen na podlagi nacionalno usklajenih, potrjenih in dogovorjenih poklicnih standardov, zaradi česar imajo na trgu dela certifikati za nacionalno poklicno kvalifikacijo transparentno vlogo ter potencialno dodano vrednost. Osnova tako za postopke preverjanja in potrjevanja neformalnega in priložnostno pridobljenega znanja kot tudi za pripravo programov formalnega izobraževanja so poklicni standardi. Posamezniki lahko certifikat za NPK uporabljajo kot referenco, s katero dokazujejo, da imajo za ponujanje svojih storitev potrebno znanje in kakovost, lahko pa jim pomaga pri pridobivanju državnih subvencij ali registraciji dopolnilne dejavnosti oziroma obrti. Za opravljanje nekaterih dejavnosti so NPK postale tako rekoč obvezne, trenutno pa so na področju rokodelstva na voljo nacionalne poklicne kvalifikacije s področij pletarstva, lončarstva, klekljarstva, izdelovanja polstenih izdelkov, podkovskega in umetnostnega kovaštva, medicinarstva, slamokrovstva, ročnega tkalstva, izdelovanja nakita, skodlarstva, rezbarjenja, suhorobarstva, oblikovanja cvetličnih vezav in dekoracij ter z različnih restavratorskih področij.

Ključne besede: nacionalna poklicna kvalifikacija, izobraževanje, zaposlovanje, poklicni standardi, rokodelske panoge

Summary

The National vocational qualifications system (NPK) is planned and established on a basis of nationally coordinated and approved as well as jointly agreed professional standards, which ensure that NPK certificates have a transparent role and possibly also an added value on the labour market. The basis for the procedures for verification and validation of non-formal and informal learning as well as of the preparation for formal educational programs are professional standards. Individuals can use NPK certificates as a specific reference to prove that they have the necessary knowledge and qualities to offer their services, while the certificate can also help in obtaining state subsidies and in registering an ancillary activity or craft. In some sectors, NPKs have become almost mandatory, and currently in the

¹ Boštjan Košorok, univ. dipl. andragog, Center RS za poklicno izobraževanje, bostjan.kosorok@cpi.si.

field of handicrafts there are national professional qualifications available in the fields of weaving, pottery, lacemaking, felt products, horseshoe and art blacksmithing, gingerbread making, straw roofing, hand weaving, jewellery making, *skodle* making, carving, making of the *suba roba*, designing floral bindings and decorations, and various practices of restoration.

Keywords: national vocational qualification, education, employment, professional standards, handicrafts sectors

Vse do leta 1990 je Zakon o delovnih razmerjih v podjetjih omogočal priznavanje z delom pridobljene delovne zmožnosti. Podjetja so v posebnem postopku, ki so ga določila z internim pravilnikom, ugotavljala usposobljenost delavcev, ki niso imeli zahtevane strokovne izobrazbe za opravljanje dela oziroma poklica. Tako ugotovljena delovna zmožnost se je v podjetjih obravnavala enakovredno formalni strokovni izobrazbi. Zakon o delovnih razmerjih in interni pravilniki podjetij so tudi določali, po kakšnih postopkih naj bi potekalo ugotavljanje usposobljenosti delavcev (komisije, spremljanje, izdajanje interno veljavnih potrdil ipd.). Delavca so spremljali in opazovali pri delu ter tako ugotavljali njegovo novo pridobljeno usposobljenost in mu podelili potrdilo o interni kvalifikaciji na ustrezni ravni zahtevnosti, ki je delavcu omogočalo napredovanje glede na ugotovljeno usposobljenost. Potrdila so bila interna in so veljala samo v podjetjih, kjer so bila pridobljena, niso pa bila nacionalno ali branžno veljavna.

Leta 1994 je takratno ministrstvo RS, pristojno za delo, spodbudilo projekt Razvoj in uveljavljanje certifikatnega sistema in izdelana sta bila študija ter predlog modela ugotavljanja in potrjevanja poklicnih kvalifikacij. Cilj projekta je bil razviti postopek pridobivanja certifikatov o poklicni usposobljenosti in ga vpeljati v prakso.

Ministrstvo, pristojno za delo, je prvič implementiralo postopke certificiranja poklicnih kvalifikacij na nacionalni ravni leta 1999, ko še ni bilo posebnega zakona, ki bi urejal to področje, in sicer je izdalo Pravilnik o postopku pridobivanja poklicnih kvalifikacij. Na podlagi tega pravilnika in Zakona o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti iz leta 1997 je ministrstvo, pristojno za delo, industrijskim delavcem brez formalnih kvalifikacij, ki so izgubljali zaposlitve zaradi prestrukturiranja gospodarstva, želelo omogočiti, da bi lahko certificirali svoje neformalno pridobljeno znanje in spretnosti ter znanje, pridobljeno z usposabljanjem za trg dela. Pravilnik je jasno razlikoval kvalifikacije, pridobljene na šolski osnovi, in kvalifikacije, pridobljene s certificiranjem.

V letih 1999–2000 je bil na skupno pobudo ministrstva, pristojnega za šolstvo, ter ministrstva, pristojnega za delo, izveden projekt Phare MOCCA. Projekt je obsegal posodabljanje izobraževalnih programov, razvoj certifikatnega sistema in ocenjevanje kakovosti v poklicnem izobraževanju za mladino in odrasle. Sodelovanje v projektu je snovalcem nacionalnih poklicnih kvalifikacij (NPK) zagotovilo

pomembno strokovno podporo pri pripravi tega sistema. Center RS za poklicno izobraževanje je bil vsebinski nosilec in koordinator projekta in v tem času so bili narejeni elevacijska študija pilotnih projektov certifikacije, študije o tehnični infrastrukturi certifikatnega sistema, modeli izvajanja preverjanj in potrjevanj poklicnih kvalifikacij in primerjalni pregledi ureditve certificiranja v EU, s čimer so bili postavljeni temelji sistema NPK.

Leta 2000 je bil sistem NPK tudi formalno uveljavljen s sprejetjem Zakona o nacionalnih poklicnih kvalifikacijah. Podeljevanje prvih javnoveljavnih certifikatov NPK se je pričelo leta 2001.

»Prvotni cilj sistema NPK je bil certificiranje industrijskih delavcev brez formalnih kvalifikacij, sčasoma pa je z usklajevanjem nacionalnega izobraževalnega sistema in nacionalnih izobraževalnih politik z evropskimi smernicami sistem NPK vse bolj prevzemal vlogo, ki jo evropske smernice določajo priznavanju neformalnega in priložnostnega učenja. Po vzoru evropskih smernic naj bi visoka raven formalizacije in institucionalizacije delovanja sistema NPK prispevala tudi k njegovi verodostojnosti in s tem k ustvarjanju zaupanja vseh ključnih akterjev, ki v njem prepoznavajo svoj interes.« (Ivančič 2013: 10)

Danes je sistem NPK najbolj uveljavljen način vrednotenja učinkov neformalnega in priložnostnega učenja.

Poklicni standard – naročilo trga dela

Poklici v tradicionalnem smislu ne sledijo več dinamiki trga dela, temveč izražajo kompleksnost nalog, ki se v sferi dela stalno spreminja. Vse hitrejši razvoj gospodarstva, predvsem razvoj novih tehnologij in storitev, povzroča stalno posodabljanje obstoječih in razvoj novih poklicev oziroma poklicnih kvalifikacij, ki so potrebne za opravljanje poklica ali sklopov nalog v poklicu. Dokument, ki služi kot podlaga za oblikovanje različnih poti za doseganje poklicnih kvalifikacij, je poklicni standard.

Za poklicni standard je pomembno, da se hitro odziva na zahteve trga dela in zahteve sodobnih načinov organizacije dela v podjetjih in obrtnih oziroma storitvenih dejavnostih. Pri razvoju poklicnih standardov na Centru RS za poklicno izobraževanje zato vključujemo najnaprednejše delodajalce s področja industrije ali subjekte s področja obrtnih oziroma storitvenih dejavnosti, ki ob upoštevanju trendov razvoja dejavnosti opredeljujejo aktualne poklicne standarde, pomagajo pa tudi pri zgodnjem odkrivanju potreb po novih kvalifikacijah.

Pomembno vlogo pri poklicnih kvalifikacijah imajo tudi ključne kompetence, ki oblikujejo posameznikovo profesionalno rast in mu omogočajo opravljanje različnih vlog v družbi. Ključne kompetence so nepogrešljive, in to ne le za poklicno življenje posameznika, ampak tudi z vidika njegovega osebnostnega razvoja, vključevanja v širše družbeno okolje in vseživljenjskega učenja. Na Centru RS za poklicno izobraževanje smo zato na podlagi potreb trga dela in ob upoštevanju evropskih priporočil na tem področju pripravili analizo ključnih kompetenc in predlog nabora ključnih kompetenc, ki jih vključujemo v poklicne standarde.

Različne poti za dosego nacionalnih poklicnih kvalifikacij

V Sloveniji se lahko NPK doseže po sistemu šolskega izobraževanja (poklicno, strokovno in višje strokovno izobraževanje) ali po poti priznavanja neformalno in priložnostno pridobljenih znanj (sistem NPK). Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju povezuje oba sistema, saj določa, da je poklicni standard podlaga za obe poti. V nadaljevanju je podrobneje prikazan poklicni standard kot podlaga za izobraževalni sistem in podlaga za sistem NPK.

Shema 1: Vloga poklicnega standarda. Avtor: Center RS za poklicno izobraževanje.

Kot je razvidno iz levega stolpca, je podlaga za oblikovanje izobraževalnih programov poklicnega, strokovnega ali višjega strokovnega izobraževanja eden ali več poklicnih standardov, ki so na istem ali sorodnem strokovnem področju in na enaki ravni zahtevnosti del. Izobraževalni program kandidate usposobi za eno ali več poklicnih kvalifikacij, ki so vezane na posamezne poklicne standarde v programu. Po zaključenem šolanju kandidati prejmejo šolsko spričevalo ali diplomo, s katero pridobijo stopnjo in naziv poklicne izobrazbe.

Desni stolpec prikazuje, da je lahko posamezni poklicni standard podlaga tudi za pripravo kataloga za NPK, ki kandidatom omogoča pridobitev certifikata NPK. S certifikatom NPK kandidati izkazujejo formalno strokovno usposobljenost za izvajanje posamezne poklicne kvalifikacije na določeni ravni zahtevnosti, ne pridobijo pa stopnje oziroma naziva poklicne izobrazbe. Vključitev v postopek pridobivanja certifikata NPK ne zahteva predhodne vključitve v izobraževalni program. Pridobivanje certifikatov NPK je namenjeno odraslim kandidatom in omogoča priznavanje poklicnih kvalifikacij ne glede na načine in učna okolja, v katerih so bile pridobljene. Trenutno so kandidatom za pridobitev nacionalne poklicne kvalifikacije na področju rokodelstva na voljo certifikati s področja pletarstva, lončarstva, klekljarstva, izdelovanja polstenih izdelkov, podkovskega in umetnostnega kovaštva, medicinarstva, slamokrovstva, ročnega tkalstva, izdelovanja nakita, skodlarstva, rezbarjenja, suhorobarstva, oblikovanja cvetličnih vezav in dekoracij ter z različnih restavratorskih področij.

Priprava poklicnega standarda

Postopek priprave poklicnega standarda se začne s pobudo, ki jo vlagatelj na predpisnem obrazcu (objavljenem na spletnem mestu Nacionalnega informacijskega središča za poklicne kvalifikacije – NRP) posreduje Centru RS za poklicno izobraževanje. Ob oddaji pobude je obvezno navesti podatke, ki so potrebni za presojo utemeljenosti pobude: ključna dela predlagane poklicne kvalifikacije, oceno potreb glede na dolgoročni razvoj dejavnosti, podatke o obstoječih možnostih za pridobitev poklicne kvalifikacije, podatke o mednarodni primerljivosti s standardi za to kvalifikacijo v državah EU ter podatke o skladnosti predlagane kvalifikacije z morebitnimi zakonskimi predpisi in normativi v Sloveniji in EU.

Center RS za poklicno izobraževanje prejeto pobudo evidentira in če oceni, da vsebuje vse zahtevane podatke za njeno presojo, jo predloži v obravnavo pristojnemu področnemu odboru za poklicne standarde. Če je potrebno, Center RS za poklicno izobraževanje pripravi dodatne strokovne obrazložitve in mnenja glede predlagane pobude, ki jih področni odbor uporabi pri presoji. Če področni odbor za poklicne standarde meni, da je pobuda utemeljena, na podlagi predloga socialnih partnerjev imenuje strokovnjake, ki ob metodološki podpori Centra RS za poklicno izobraževanje začnejo s pripravo poklicnega standarda.

Za pomoč pri pripravi poklicnega standarda Center RS za poklicno izobraževanje pripravi profil poklica, ki služi strokovnjakom kot pripomoček za razvoj poklicnega standarda. Profil poklica je dokument, ki vsebuje podroben popis del in nalog v določenem poklicu ali sklopu poklicev in se pripravlja z opazovanjem dela na delovnem mestu ali intervjuji z delavci in vodilnimi v podjetjih oziroma z zaposlenimi v obrtnih ali storitvenih dejavnostih. Predlog profila poklica se s pomočjo anketnega vprašalnika še preveri in dopolni na reprezentativnem vzorcu podjetij ali predstavnikov v obrtnih ali storitvenih dejavnostih.

Naslednji korak je priprava dokumenta, ki se imenuje poklicni standard. Pri pripravi poklicnega standarda se strokovnjakom iz podjetij postopoma priključijo še drugi socialni partnerji: sindikati, zbornice, strokovna združenja, pristojna ministrstva itd. Strokovnjaki na podlagi analize del in nalog v profilu poklica in na podlagi upoštevania trendov razvoja v dejavnosti pripravijo poklicni standard, ki določi vsebino poklicne kvalifikacije na določeni ravni zahtevnosti del in opredeli potrebna znanja, spretnosti in poklicne kompetence. Poklicne kompetence so zapisane v obliki zmožnosti za dejavno obvladovanje širših delovnih nalog v različnih poklicnih okoljih.

Priprava kataloga za nacionalno poklicno kvalifikacijo

Če so na trgu dela potrebe po priznavanju poklicnih kvalifikacij, strokovnjaki na podlagi poklicnega standarda v nadaljevanju pripravijo katalog za NPK. Katalog za NPK je dokument, ki je podlaga za organizacijo in izvedbo postopka preverjanja in potrjevanja, v katerem se ugotavlja enakovrednost kandidatovega znanja z zahtevami poklicnega standarda.

V katalogu za NPK so predpisani vstopni pogoji, ki jih mora kandidat izpolnjevati, še preden se lahko vključi v postopek preverjanja in potrjevanja NPK. Določitev vstopnih pogojev v katalogu je odvisna od zahtevnosti NPK. Navadno je vstopni pogoj določeno obdobje delovnih izkušenj s strokovnega področja NPK, včasih pa se kot vstopni pogoj za NPK lahko pojavi tudi določena predhodna izobrazba, kar je značilneje za NPK na višji ravni zahtevnosti del. Med vstopnimi pogoji lahko najdemo tudi ostale posebne zahteve, kadar so te pogoj za opravljanje določenega poklica ter posledično tudi pogoj za preverjanja in potrjevanja poklicne kvalifikacije.

Če kandidat izpolnjuje vstopne pogoje, se v postopku preverjanja in potrjevanja ugotavlja enakovrednost kandidatovih dokazil o njegovem neformalno in priložnostno pridobljenem znanju – z znanji, spretnostmi in kompetencami, določenimi v poklicnem standardu. Za primere, ko kandidat z dokazili ne uspe dokazati obvladovanje celotnega poklicnega standarda, so v katalogu za NPK opredeljene tudi naloge za neposredno preverjanje znanj in spretnosti poklicnega standarda ter način in merila za njihovo preverjanje, na podlagi katerih lahko komisija kandidata tudi neposredno preveri.

S katalogom za NPK so predpisani obvezni materialni pogoji za izvajalce preverjanj in potrjevanj NPK, pri čemer sta navedena prostor in oprema, potrebna za izvajanje postopkov preverjanja in potrjevanja za določeno NPK. S katalogom so predpisani tudi kadrovske pogoji, ki jih morajo izpolnjevati člani komisije za preverjanje in potrjevanje določene NPK (ustrezna izobrazba in delovne izkušnje s področja kvalifikacije, ki jo preverjajo).

Katalogi za NPK omogočajo hitro oblikovanje podlag za formalno priznavanje poklicne usposobljenosti. Za veliko poklicev, ki se tudi spreminjajo ali pa se pojavljajo novi, se posamezniki priučijo samostojno na trgu dela ali z delom v podjetju. Oblikovani katalogi za NPK tako posameznikom omogočajo relativno enostavno pridobitev formalne listine oziroma uradnega potrdila o njihovi usposobljenosti za te poklice.

NPK lahko v skladu z Zakonom o nacionalnih poklicnih kvalifikacijah pridobi oseba, ki je stara najmanj 18 let. Izjemoma lahko NPK po tem zakonu pridobi tudi oseba, ki še ni stara 18 let, če ji je prenehal status vajenca ali dijaka, in če dokaže, da dosega znanja in spretnosti, določene s katalogom za NPK. Kandidat, ki se vpiše v postopek preverjanja in potrjevanja NPK, mora izpolnjevati vstopne pogoje, določene s katalogom za želeno NPK.

Namesto zaključka

V sistemu NPK se upoštevajo in priznavajo znanja, spretnosti in kompetence ne glede na načine in učna okolja, v katerih so bili pridobljeni. Zato je bistvenega pomena, da obstaja zaupanje v sistem, ki omogoča priznavanje tako pridobljenih znanj, spretnosti in kompetenc, ter zaupanje v verodostojnost podeljenih certifikatov NPK. Eden od temeljnih načinov za vzpostavljanje takšnega zaupanja je zagotavljanje kakovosti v postopkih preverjanja in potrjevanja, ki se izvajajo v sistemu NPK. Prvi pogoj zagotavljanja kakovosti so ustrezne podlage za postopke preverjanja in potrjevanja NPK. Naslednja in pomembna pogoja sta standardizirano in kakovostno izvajanje postopkov preverjanja in potrjevanja NPK ter pravica kandidatov do ugovora na izvedene postopke preverjanja in potrjevanja NPK. Kakovost pa zagotavljajo tudi pristojne inštitucije, ki skrbijo za spremljanje in nadzor postopkov preverjanja in potrjevanja NPK. Vsi ti vidiki zagotavljanja kakovosti prispevajo k verodostojnosti sistema in s tem k ustvarjanju zaupanja vseh ključnih akterjev, ki v njem prepoznavajo svoj interes.

Reference

CEDEFOP

2009 *European Guidelines for Validating Non-formal and Informal Learning*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

COUNCIL

- 2012 'Council Recommendation on the Validation of Non-formal and Informal Learning.' *European Union: Official Journal of the European Union* 398, 22. 12. 2012: 1.

IVANČIČ, ANGELCA

- 1995 *Kvalifikacije v certifikatnem sistemu. Predlog modela ugotavljanja in potrjevanja poklicnih kvalifikacij v certifikatnem sistemu*. Ljubljana: Andragoški center RS.
- 2007 *Priznavanje neformalnega in priložnostnega učenja: aktivnost OECD 2006–2007*. Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje.
- 2013 'Beseda recenzentke.' V: *Spremljava certifikatnega sistema na treh strokovnih področjih*. Barbara Kunčič Krapež, ur. Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje. Str. 10.

MARENTIČ, URŠKA

- 2013 *Poklicni standardi in nacionalne poklicne kvalifikacije 2000–2012*. Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje.

SVETLIK, IVAN

- 2000 *Certificiranje poklicnih kvalifikacij v Sloveniji. Zvezek 1. Poročilo o stanju in povzetki študij. Program Phare MOCCA*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- 2013 'Predgovor.' V: *Poklicni standardi in nacionalne poklicne kvalifikacije 2000–2012*. Urška Marentič, ur. Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje. Str. 9.

ŠLANDER, VERONIKA, URŠKA MARENTIČ IN BARBARA KUNČIČ

- 2005 *Priprava poklicnih standardov, formalne podlage in metodološki pripomočki*. Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje.

VILIČ KLENOVŠEK, TANJA

- 2013 'Proces ugotavljanja in priznavanja neformalno in priložnostno pridobljenega znanja.' V: *Ugotavljanje, vrednotenje in priznavanje neformalno in priložnostno pridobljenega znanja odraslih*. Tanja Vilič Klenovšek in Urška Pavlič, ur. Ljubljana: Andragoški center RS. Str. 126–141.

ZAKON

- 2009 Zakon o nacionalnih poklicnih kvalifikacijah (ZNPK). *Uradni list RS* 85/09, 30. 9. 2009.
- 2019 Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju (ZPSI-1). *Uradni list RS* 46/19, 19. 7. 2019.

ŽNIDARIČ, HELENA IN BARBARA KUNČIČ

- 2012 *Zagotavljanje kakovosti priznavanja neformalno in priložnostno pridobljenega znanja*. Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje.

Razvoj in prepoznavnost rokodelstva skozi kolektivne blagovne znamke, vzpostavljene po modelu 'Izvirno slovensko'

Tanja Lešnik Štuhec¹

Povzetek

Rokodelski mojstri, združeni v cehe, so stoletja močno držali vajeti v rokah svojih rokodelskih spretnosti, prenašali znanja na rodove vajencev in z rokodelskimi dejavnostmi preživljali svoje družine. Z razvojem industrializacije je tonilo rokodelstvo, država pa po drugi svetovni vojni ni pretirano spodbujala ohranjanja in obujanja ter prenašanja spretnosti na mlade rodove. Izjemen upad števila rokodelcev pa ne velja za sosednje države, kjer je pristen stik roke z lokalnimi gradivi ter odnos rokodelcev z oblikovalci, dobavitelji, tržniki in prodajalci še kako živ.

Kolektivne blagovne znamke, vzpostavljene po modelu 'Izvirno slovensko', so orodje razvoja podeželja v zeleno, pametno, dostopno in pristno podeželsko destinacijo. Spodbujajo odnos človeka z naravo, z zemljo, lokalno kulturo in gradivi, ki jih je od nekdaj uporabljal pri svojem ustvarjanju in vsakodnevnih opravilih, pa tudi medčloveške odnose, ki temeljijo na deljenju znanj in izkušenj. Delujejo kot podeželski podjetniški inkubatorji, ki spodbujajo k obujanju spretnosti in vključevanju novodobnih rešitev, oblikovanju povezanih izdelkov in storitev, partnerskemu odnosu z oblikovalci ter vzpostavljanju pristnih doživetij s prenosom znanja na vse generacije tako rezidentov kot obiskovalcev.

S spodbujanjem radovednosti in prikazom oziroma prenosom rokodelskih (tradicionalnih) znanj v obliki turističnih doživetij se krepi identiteta in razpoznavnost države, rokodelska ustvarjalnost pa lahko spet postane donosna gospodarska panoga. Strokovno vrednotenje rokodelskih izdelkov ter izdelkov unikatnega in industrijskega oblikovanja z lokalno dodano vrednostjo s kratko dobaviteljsko verigo, privlačno zgodbo izdelka, njegovo celostno vizualno podobo in navodili za uporabo postaja vse pomembnejše področje prvega nivoja znamk, vzpostavljenih po modelu 'Izvirno slovensko'.

Ključne besede: rokodelska dediščina, kolektivna blagovna znamka, Izvirno slovensko, rokodelski izdelki, vodena doživetja

¹ Tanja Lešnik Štuhec, doktorica znanosti s področja ekonomskih in poslovnih ved, Fakulteta za turizem, Univerza v Mariboru, tanja.lesnik@um.si.

Summary

Handicraftsmen united in guilds passed their knowledge and skills to younger generations throughout centuries, allowing them to support their families and evolve. With the development of industrialization, craftsmanship was in decline and after the Second World War Republic of Slovenia did not promote the preservation, revival or transfer of knowledge and skills. Craftsmanship was subdued and started to decline dramatically due to cheaper mass-produced industrial products. However, this does not apply to our neighbouring countries, where genuine hand contact with local materials and the relationship of artisans with designers, suppliers, marketers and sellers is very much alive.

Collective brands established according to the 'Izvirno slovensko' ('Authentic from Slovenia') model are a tool for developing Slovenian rural areas into a green, smart, accessible and genuine rural destinations. They promote human's relationship with nature, the earth, local culture, materials used and connection with people and daily life. Collective brands act as rural business incubators, encouraging handicraftsmen to reawaken skills, incorporate modern solutions, connect and establish authentic experiences and pass knowledge to all generations of both residents and visitors.

Encouraging curiosity and demonstrating traditional handicraft knowledge in the form of experiences can become an important driver for educational and creative tourism in the countryside. With this, the identity and recognisability of the country are strengthened, and national handicraft creativity can once again become a profitable industry. Professional evaluation of handicrafts and products of unique and industrial design with local added value, short supply chain, attractive product story, overall visual image and instructions for use are becoming increasingly important on the first level of brands established according to the 'Authentic from Slovenia' model.

Keywords: handicraft heritage, collective brand, 'Authentic from Slovenia', handicrafts, guided experiences

Doživetja, povezana z rokodelsko dediščino, postajajo vse pogostejši motiv obiska oziroma turističnih potovanj zainteresiranih ciljnih skupin, ki so za nova znanja, spretnosti in samouresničevanje, torej kreativni turizem, pripravljene nameniti prosti čas in denar.

Rokodelski centri, obrtniki in posamezni rokodelci, ki obujajo rokodelsko dediščino, lahko v povezovanju z gospodarskimi, kulturnimi, rekreacijskimi idr. dejavnostmi in aktivnostmi pritegnejo in zadržijo obiskovalce na destinaciji. Osrednji motiv je lokalno dodana vrednost rokodelske dediščine destinacije in mojstrov, ki ponujajo unikatna doživetja.

Celovito povezana management in marketing destinacije sta osrednji nalogi destinacijskih organizacij tudi v Sloveniji. Te s sistemom kakovosti, kot je npr. vzpostavitev kolektivnih blagovnih znamk (KBZ), spodbujajo, povezujejo in zagotavljajo najvišjo možno kakovost izdelkov, storitev in vodenih doživetij certificiranih ponudnikov.

Sistem podeljevanja pravice do uporabe certifikata KBZ, oblikovan po modelu 'Iz vorno slovensko', je bil vzpostavljen prav za nadgradnjo celovite kakovosti ponudbe pridelkov in rokodelskih ter živilskih izdelkov in lokalno dodane vrednosti, ki se izkazuje v kakovosti storitev in vodenih doživetij, vzpostavljenih s kratko dobavno verigo oziroma z ničelnim kilometrom (Lešnik Štuhec 2021a: 12). Z njim se na destinacijah oblikujejo neke vrste podjetniški inkubatorji (Lešnik Štuhec 2021b: 372), ki spodbujajo inovativnost, kreativnost, povezovanje med ponudniki in oblikovanje celostne podobe povezane ponudbe destinacije. Destinacijska prodajna mesta (Lešnik Štuhec 2021a: 12) s certificirano ponudbo omogočajo domačinom in obiskovalcem spoznati, kupiti in doživeti visokokakovostne utrinke lokalnega okolja na lokaciji pa tudi na daljavo.

Prav te lokalno prepoznavne značilnosti ločijo destinacije med seboj, rokodelcem omogočajo ekonomski obstoj, lokalnim prebivalcem višjo kakovost življenja, turistom pa neponovljiva doživetja, novo usvojene spretnosti, unikatne spomine in izdelke, ki jih lahko odnesejo domov in podoživljajo pridobljena znanja s prijatelji in družino.

Rokodelska dediščina na Slovenskem

Bogataj (2020: 6) meni, da ima rokodelska dediščina na Slovenskem dolgo in trdno tradicijo ter izjemno raznolikost. Rokodelska in obrtniška znanja segajo daleč nazaj v zgodovinski razvoj (Bogataj 1989: 6). Obsežnejše so dokumentirane za srednjeveško obdobje, ko so se posamezni rokodelci in obrtniki začeli povezovati v cehe (Čepič idr. 1979: 230). To je bilo še posebej značilno v mestih in trgih, na podeželju pa so bile te dejavnosti najprej sestavina avtarkičnega gospodarstva in večine določenih posameznikov. Seveda so bile tudi tukaj izjeme, ki jih npr. predstavljajo ribniški suhorobarji (Bogataj 1999: 18). Tem je cesar podelil poseben patent za prosto trgovanje z izdelki lesne galanterije in tako zagotovil pomemben dohodek ter obstoj prebivalcem na ozemlju, ki je bilo strateškega pomena. Raznovrstnost izdelkov so narekovali prehranjevalne idr. navade, geografska lega, vegetacijski pogoji ter način življenja na Slovenskem (Bogataj 2005: 8). Mnoge spretnosti so se s preseljevanjem v naše kraje širile tudi iz drugih dežel. Vedno je obstajala močna skrb za prenos znanja ter spretnosti (Bras 1981: 207).

Z razvojem industrializacije in pojavom cenejših izdelkov je tonilo rokodelstvo (Bogataj 2015: 1), država pa po drugi svetovni vojni ni pretirano spodbujala ohranjanja in obujanja ter prenašanja spretnosti na mlade rodove (Bogataj 2000: 7).

Danes se v Sloveniji »nič ne spleča« in vsled tega je izjemno upadlo število rokodelcev. Mnoge razvite države izjemno cenijo unikatna rokodelska dela, ki dosegajo zavidljivo vrednost. Odlični izdelki rokodelcev so odraz mnogoterih spretnosti, znanj, izkušenj in pristnega stika roke z lokalnimi gradivi, pa tudi odnosa rokodelcev z oblikovalci, dobavitelji, tržniki in prodajalci. Bogataj (STA Krog 2015) meni, da je problematika rokodelcev povezana predvsem z njihovim statusom, z družbeno percepcijo njihovega delovanja in specifičnim položajem, ki ga imajo, prav tako pa s starostno strukturo, ki odraža razmeroma visoko starost rokodelcev. V zvezi s tem je zelo problematičen prenos znanj na mlajše generacije.

Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije, ki je bil ustanovljen leta 2014, je povezal devet rokodelskih centrov (Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije 2015). Ustanovljen je bil z namenom sooblikovanja pravnih temeljev statusa rokodelcev v Sloveniji. V članstvo Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije se povezuje več kot 750 rokodelcev, ki so nosilci certifikata *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*.

Na spletnih straneh Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije lahko preberemo, da kljub temu, da razvita svetovna in evropska gospodarstva namenjajo rokodelstvu ustrezne stimulacije in z mnogimi ukrepi, tudi finančnimi olajšavami, skrbijo, da se ta segment narodne ustvarjalnosti primerno razvija v donosno gospodarsko panogo (OZS 2021), Slovenija ne sledi temu vzoru. »V zadnjih desetih letih je rokodelstvo samo nazadovalo, in če se razmere ne uredijo, bomo kmalu izgubili dragoceno znanje, ki bi ga stari mojstri morali prenašati na mlade, če želimo rokodelstvo vsaj ohraniti, če že ne razvijati,« navaja Goran Lesničar Pučko z Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije (Lesničar Pučko 2017).

Pohvale vreden pa je »dobro urejen sistem strokovnega ocenjevanja izdelkov domače in umetnostne obrti, s katerim so povezane določene ugodnosti pri registraciji te dejavnosti, in označevanje kakovostnih izdelkov z nalepko (*Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*) s številko izdanega certifikata strokovne komisije«, ki ga vodi Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije (OZS 2021).

Vse te vsebine so odlična tematika za interpretacijo dediščine rokodelstva za domačine in obiskovalce rokodelsko bogate destinacije.

Kolektivne blagovne znamke, vzpostavljene po modelu 'Izvirno slovensko'

Kolektivne blagovne znamke, vzpostavljene po modelu 'Izvirno slovensko', so orodje razvoja podeželja v zeleno, pametno, dostopno in pristno podeželsko destinacijo (Lešnik Štuhec 2021b: 372). Spodbujajo odnos človeka z naravo, z zemljo, lokalno kulturo in gradivi, ki jih je od nekdaj uporabljal pri svojem ustvarjanju in vsakodnevnih opravilih, pa tudi medčloveške odnose, osnovane na deljenju znanj in izkušenj. Delujejo kot

podeželski podjetniški inkubatorji, ki spodbujajo rokodelce in druge deležnike k obujanju spretnosti in vključevanju novodobnih rešitev, oblikovanju povezanih izdelkov, storitev in vodenih doživetij, partnerskemu odnosu z oblikovalci ter vzpostavljanju pristnih doživetij s prenosom znanja na vse generacije tako rezidentov kot obiskovalcev.

Kot navajam v svojem prispevku, aktivnosti trajnostnega razvoja podeželja skozi kolektivne blagovne znamke, vzpostavljene po modelu 'Izvirno slovensko', temeljijo na:

»sistematičnem povezovanju, gradnji sistema ocenjevanja in vizualne podobe kolektivne blagovne znamke, usposabljanju, svetovanju, ocenjevanju kakovosti, podeljevanju pravice do uporabe certifikata ter vzpostavljanju sistema trženja, prodaje, logistike in zagotavljanja nenehne kakovosti skozi načrtovano spremljanje tako kakovosti kot izvora produktov«.
(Lešnik Štuhec 2021a: 2)

Znamčenje po modelu 'Izvirno slovensko' deluje celovito in sistematično na štirih nivojih. Za vzpostavitev je potrebnih vsaj pet let celovitega trajnostnega in družbeno odgovornega sistematičnega razvoja z zagotovljenimi viri, tako kadrovske kot finančne narave.

Na prvem nivoju se gradi primarna ponudba. Usposablja in svetuje ter povezuje se ponudnike pridelkov in živilskih ter rokodelskih izdelkov. Gradijo se verige istovrstnih ponudnikov, ki povezani v mreže ponudnikov zagotavljajo slovenske rokodelske zgodbe. Te lahko v zgodbe hišnih jedi vključijo gostinci, ko oblikujejo gastronomska doživetja z lokalno dodano vrednostjo. Pri tem lahko gradijo na tradicionalnih jedeh iz gastronomske piramide, ki vključuje 24 gastronomskih regij in 3 vinorodne dežele s kar 365 značilnimi lokalnimi in regionalnimi jedmi ter pijačami (Bogataj 2018: 8), ali hišnih jedeh. Jedi, postrežene v lokalno izdelanem drobnem inventarju slovenskih rokodelcev, opremljenem z zgodbo, pridobijo na vrednosti pa naj gre za obujanje dediščinskih prvin ali novodobno ustvarjanje mojstrov.

Na drugem nivoju se vzpostavlja lokalno prepoznavna ponudba nastanitvenih kapacitet, gastronomskih prireditvev in vodenih doživetij pri posameznih ponudnikih z lokalno, regionalno oziroma vseslovensko zgodbo. Povsod se izpostavljata trajnostna nota in lokalno dodana vrednost, tako pri izbiri gradbenih materialov kot energentov in opreme ter lokalnih arhitektov, gradbincev, oblikovalcev in v kratke verige povezanih dobaviteljev z ničelnim kilometrom. Ključen je tudi trajnostni kadrovski management, ki vključuje skrb za vrhunsko usposobljene lokalne kadre. Največjo vrednost izkazujejo destinacijske gastronomske in druge prireditve, ki temeljijo na lokalnih in regionalnih zgodbah s pridelovalci in predelovalci ter gastronomski ponudbi, ki jasno odseva prehransko dediščino domačinov, pa tudi vrhunske kreacije gastronomov in vinarjev, sadjarjev, predvsem pa rokodelcev in

obrnitkov. Ti z vodenimi doživetji v lastnih obratih ali na terenu popestrijo vsakdanjike in praznike tako domačinov kot turistov.

Tretji nivo je namenjen ambasadorjem kolektivne blagovne znamke, ki so glasniki zgodbe vsake destinacije. Zanje je značilno, da pod eno streho združujejo več predhodno omenjenih produktov z lokalno dodano vrednostjo in ponujajo izdelke certificiranih ponudnikov. Ob hiši gastronomije, hiši vina in domačiji je tudi kategorija delavnica odprtih vrat. Ta omogoča rokodelcem, ki so pristopili v Zeleno shemo slovenskega turizma in ponujajo odlične rokodelske zgodbe, v katere vključujejo tudi druge rokodelce in pridelovalce ter predelovalce živilskih izdelkov in storitev, da pristopijo v ozek krog vrhunskih mojstrov. Ključen je prikaz izdelave izdelkov in prenašanje znanj na mlajše rodove in turiste, ki jih določene spretnosti pritegnejo in navdušujejo. Pomembno vlogo igrajo sprejemne turistične agencije, ki vse predhodno vzpostavljene kategorije produktov povežejo v celovit turistični program, tržen po primernih kanalih, ki doseže zainteresirane kupce in se izvaja skozi mrežo specializiranih gastronomskih in drugih turističnih vodnikov z veliko lokalnega in strokovnega znanja.

Na četrtem nivoju se gradi mreža strokovnjakov, ki sestavljajo Akademijo 'Izvorno slovensko' in skrbijo za usposabljanje in svetovanje ponudnikom – prijaviteljem v sistem znamčenja po modelu 'Izvorno slovensko' – pa tudi za ocenjevanje njihove ponudbe. Največ pozornosti se ob vrhunski kakovosti in lokalnem izvoru namenja celostni grafični podobi izdelkov in storitev ter njihovi zgodbi, ki naj bo zapisana v slovenskem in angleškem jeziku tudi na izdelku. Vzpostavitev portala, v sodelovanju s programerji na področjih združenstva in rezervacijskih turističnih sistemov, bo omogočila komuniciranje med deležniki znotraj destinacije in pritegnitev pozornosti zahtevnih raziskovalcev gastronomije in rokodelstva, ki so za izjemna butična doživetja pripravljeni nameniti svoj čas in denar. Z načrtovano mrežo prodajnih mest se lahko v prestolnici in na najbolj tranzitnih turističnih točkah poveže ponudba različnih kolektivnih blagovnih znamk in se s tem omogoči kritična količina izdelkov, storitev in vodenih programov, ki jih lahko turistični agenti zapakirajo v privlačna večdnevna doživetja. Usposobljeni turistični vodniki lahko v povezavi z rokodelci, kulturnimi idr. ustanovami pričarajo unikatna doživetja.

Kreativni turizem in rokodelske spretnosti in znanja

Rokodelstvo ima v slovenskem gospodarstvu velik potencial, zlasti v turizmu, česar država nikakor ne bi smela zanemariti. V letu 2017 je bilo v Sloveniji po mnenju strokovne komisije Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije čez 45 poklicev oziroma dejavnosti domače in umetnostne obrti (Lesničar Pučko 2017), ki so bolj ali manj perspektivne, na primer lončarstvo in različne obdelave lesa, nekatere med njimi so na robu izumrtja.

Rokodelci tudi danes pomembno prispevajo k ohranjanju dediščine in njenemu promoviranju kot dela slovenske kulturne identitete, ključni pa so tudi kot pripovedovalci zgodb v turistične namene.

Kreativni turizem je oblika trajnostnega turizma (Richards, Jutamas in Paschinger 2018: 4). Kreativni turisti si želijo pristnega lokalnega doživetja ter stika z lokalnim prebivalstvom, kar jim omogoča učenje, izražanje svojih kreativnih potencialov in posledično samouresničevanje (UNESCO 2006: 3). Značilna je vključujoča avtentična izkušnja s participativnim učenjem umetnosti, dediščine in kulture, ki je specifična za določeno destinacijo in hkrati omogoča povezovanje med turisti, lokalnim prebivalstvom in obiskovalci (Richards in Marques 2012: 4). Poudarjena so 3 S-načela, in sicer *stories*, *senses* in *sophistication*, torej, zgodbe, občutki in prefinjenost (Richards, Jutamas in Paschinger 2018: 67), pa tudi štirje E-ji doživetij, in sicer: *entertainment*, *education*, *escapist* in *aesthetic*, torej zabava, izobraževanje, pobeg in estetika doživetja (Pine in Gilmore 2011: 19). Richards in Marques (2012: 4) izpostavljata, da je kreativni turizem prisoten, kadar si obiskovalci, ponudniki storitev in lokalna skupnost izmenjujejo ideje in znanja ter krepijo socialne veščine, s čimer vplivajo drug na drugega s sinergičnimi učinki. Aktivnosti so povezane z glasbo, festivali, kulturnimi potmi, muzeji in lokalnimi kulturnimi združenji. Pine in Gilmore (2011: 20) ugotavljata, da kreativna doživetja ljudi osrečujejo veliko bolj kot nakupovanje dobrin, hkrati pa ponujajo občutek blagostanja, ki ga nakupovanje in kopičenje dobrin ne dajeta in ne moreta dati. Ključno je, da kreativni turizem prinaša hitre rezultate lokalnim ponudnikom. Paschinger (2015: 5) navaja, da kreativni turisti izbirajo lokalno pridelano hrano, spijo v manjših nastanitvenih obratih z lokalno zgodbo, kupujejo lokalne izdelke, se udeležujejo kreativnih delavnic. Zaradi poglobljenega spoznavanja kulture in kulturne dediščine ostanejo na destinaciji dlje kot katerikoli drugi tip turista. Richards, Jutamas in Paschinger (2018: 26) trdijo, da je kreativni turizem vrsta turizma, ki spodbuja skupnosti, da razmislijo, kaj jih dela posebne in razlikuje od drugih podobnih skupnosti v bližnji okolici in po svetu, torej kaj je DNK njihove destinacije.

Spodbujanje radovednosti in prikaz oziroma prenos (tradicionalnih) rokodelskih znanj v obliki turističnih doživetij lahko postaneta pomembna motiva izobraževalnega in kreativnega turizma na podeželju. Z njima se krepi identiteta in razpoznavnost države, rokodelska ustvarjalnost območja lahko spet postane donosna gospodarska panoga. Ustvarjalne delavnice, ki trajajo več dni, na primer nujno potrebujejo tudi spremljajoče vsebine in aktivnosti. Delavnice lončarstva v kombinaciji z lokalno in regionalno kulinariko odličnih gastronomov in tematskih nastanitev lahko pomembno doprinesejo k doživetjem ciljne skupine, ki jo navdušuje ustvarjanje in stik z glino.

Strokovno vrednotenje rokodelskih izdelkov ter izdelkov unikatnega in industrijskega oblikovanja z lokalno dodano vrednostjo, s kratko dobaviteljsko verigo, privlačno zgodbo izdelka, njegovo celostno vizualno podobo in navodili za uporabo postaja

vse pomembnejše področje prvega nivoja znamk, vzpostavljenih po modelu 'Izvirno slovensko' (Lešnik Štuhec 2021c: 139). Ni naključje, da certifikat, ki zagotavlja geografsko poreklo in visoko kakovost izdelka, ter njegova privlačna vizualna podoba vedno pogosteje vplivata na nakupno odločitev zahtevnih in trajnostno naravnanih potrošnikov. Osredotočenost na kakovostno interpretacijo rokodelske dediščine v povezavi z drugimi dejavnostmi, kot sta na primer gostinstvo in turizem, lahko pomembno vpliva na ekonomsko stanje mladih in izkušenih rokodelskih mojstrov, še predvsem kadar se povezujejo z oblikovalci na področju umetnostnega in industrijskega oblikovanja (Pozvek in Lešnik Štuhec 2021: 175).

Primeri prakse kreativnih rokodelskih zgodb

Lončarka Urša Ambrož v DUO Centru Veržej izvaja lončarske delavnice z različnimi ciljnim skupinami obiskovalcev in tečajnikov, ki lahko trajajo od ene do več deset ur (Don Bosko Veržej 2021a). V tem času zainteresirani spoznavajo glino in ustvarjajo na vretenu ali z rokami izdelke, ki jih potem, ko so pečeni in nekateri tudi glazurani, po pošti prejmejo na dom. Obiskovalci se lahko udeležijo tudi delavnic spletnja izdelkov iz ličja, spletnja dekorativnih venčkov in polstenja. V sklopu Zavoda Marianum lahko tečajniki tudi prespijo v zemljankah ali klasičnih sobah, se spoznajo s prleško kulinariko in potujejo od ponudnika do ponudnika peš, s kolesom ali z vodnikom (Don Bosko Veržej 2021b). Obiščejo lahko čebelarstvo Tigeli in se spoznajo s pridelavo medu in drugih čebeljih pridelkov. Lončarsko doživetje in spoznavanje z življenjem čebel sta certificirana s kolektivno blagovno znamko *Jeruzalem Slovenija* (Lešnik Štuhec 2021: 484).

Katja in Majda Temnik na Zeliščnem vrtu Majnika v vasi Žiče pridelujeta zelišča in začimbe ter izdelujeta odlične zeliščne soli, čaje in druge rastlinske pripravke (Zeliščni vrt Majnika 2021). V svoj svet popeljeta tudi zainteresirane obiskovalce, ki lahko na delavnicah izdelajo lastno zeliščno sol in z vsemi čuti spoznavajo opojne vonjave, okuse in otipne rastlin, ki jih lahko uporabijo v različne namene. Na vrtovih Žičke kartuzije se lahko posamezniki v majhnih skupinah skladno z vrednotami kartuzijanov pod Katjinim meditativnim vodstvom prepustijo tišini in doživljajo naravo skozi vse čute. Ob tem posredno spoznavajo rokodelske spretnosti enega najbolj strogih samostanskih redov (npr. prepisovanje srednjeveških rokopisov). Preizkusijo se lahko v lončarskih spretnostih pri lončarju Komelu ali si pripravijo skutni namaz iz zelišč, ki rastejo na ekološki kmetiji Meglič. Vodena doživetja so certificirana z blagovno znamko *Okusi Rogle* (Rogla-Pohorje 2021).

Podjetje LIP pohištvo Bohinj je v sodelovanju s Turizmom Bohinj in priznanimi slovenskimi oblikovalci oblikovalo serijo pohištva za turistične ponudnike v Bohinju, ki želijo ob zelenem pristopu gostom ponuditi tudi nastanitev z lokalno dodano

vrednostjo v apartmajih in hiškah (npr. Alpik 2021) ter hotelskih sobah (npr. Bohinj Eco Hotel 2021) s pridihom bohinjske zgodovine in tako z lokalnimi materiali in znanjem spodbujajo turiste k spoznavanju z bogato rokodelsko dediščino. Urbana ureditev podeželja priča o celoviti zavezi destinacije k naravnim materialom z lokalno dodano vrednostjo in potrjuje tezo 'Bohinj – dnevna soba'. Bohinjski zajtrk obogatijo tradicionalna živila, kot so zaseka, siri in drugi mlečni in suhomesnati izdelki, s sodobnim pristopom, ki gradi na gastronomski dediščini alpskega prostora. Z mehko mobilnostjo (kartica mobilnosti Julijske Alpe: Bohinj) se gostom omogoča prihod in doživljanje destinacije brez ogljičnega odtisa, kar spodbujata tako kolektivna blagovna znamka *Bohinjsko* kot *Alpske perle*, katerih član je tudi Bohinj. Sprehod z Rauterjevim nahrbtnikom z gastronomsko vsebino Restavracije Triglav (Alpinia 2021) omogoča okušanje bohinjskih dobrot ob Bohinjskem jezeru s pogledom na vršace gora in odsev mostu s Sv. Janezom na jezerski gladini.

Zaključek

Digitalna doba, v kateri je pospešen tudi prenos informacij, prinaša velike ustvarjalne možnosti. »Treba je ohraniti 'lastno mero', da bodo ustvarjalna iskanja na področju domačih in umetnostnih obrti tudi žlahtni nosilci posameznih istovetnosti (identitete),« so zapisali na spletni strani Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije (OZS 2021).

Rokodelske večšine žal izumirajo (Lesničar Pučko 2017) in to je razlog, da je za razvoj podeželja in mest nujno spodbujati rokodelce k prikazu spretnosti in znanj tudi skozi zgodbe za obiskovalce in turiste, ki pridobljena znanja sprejemajo, po drugi strani pa so pomembni potrošniki rokodelskih izdelkov.

Na Slovenskem se razvijajo pametne zelene destinacije z odličnimi akterji – rokodelci, ki razumejo pomen trajnostnega pristopa pri obujanju dediščine in pripovedovanju zgodb tistim, ki so jim pripravljeni nameniti pozornost, čas in denar. Gre za območja z značilnimi naravnimi danostmi, biodiverziteti, kulturno krajino in dediščino, kulturo podeželja in kulinariko ter z rokodelskimi spretnostmi izkušenih mojstrov. Le-ti, povezani z uspešnimi oblikovalci in dobavitelji ter partnerji v kratke verige ponudnikov s kolektivnimi blagovnimi znamki z vrhunsko zeleno ponudbo, certificirano s KBZ in ničelnim kilometrom, ponujajo kreativne delavnice in prenašajo znanja ter spretnosti. S tem omogočajo osebnostno rast, varno in zaupanja vredno doživljanje. V povezovanju s partnerji ponujajo tudi bivanje v majhnih nastanitvenih kapacitetah z zgodbo lokalnega okolja, urejeno zeleno infrastrukturo, mehko mobilnost in uporabo javnega prometa. Vse podprto z digitalnim komuniciranjem, rezervacijskim in prodajnim sistemom, kar dela destinacijo drugačno, posebno in vabi k prvemu in nadaljnjim obiskom.

Trdimo lahko, da znamčenje vnaša red v destinacijo (Lešnik Štuhec 2021: 365–370). Kolektivna blagovna znamka je: (i) mreža povezanih ponudnikov, ki gradijo vzdržno ponudbo posameznega in povezanih ponudnikov na nivoju destinacije; (ii) podeželski podjetniški inkubator, ki spodbuja in podpira razvoj in udejanjanje kreativnih podjetnih idej z lokalno dodano vrednostjo; (iii) certifikat, ki zagotavlja izvor gradiv in živil ter visoko kakovost pridelkov, izdelkov, storitev in doživetij z zgodbo; (iv) platforma, ki omogoča prepoznavnost visokokakovostne ponudbe z lokalno dodano vrednostjo in usmerjeno distribucijo; (v) participativni nastop destinacije, ki omogoča povezano in usmerjeno prepoznavnost skozi skupno promocijo, trženje, logistiko in prodajo. Vse skupaj povezujejo zgodbe. Zgodbe ljudi, dediščine in narave, ki opredeljujejo naše podeželje.

Reference

ALPIK

2021 ,A4 – apartma z 2 spalnicama in s teraso.‘ *Alpik Chalets*. Spletni vir: <<https://alpik.si/sladko-spanje/hiske-alpik/a4/>>, 30. 11. 2021.

ALPINIA

2021 ,Romantični pobeg.‘ *Apartmaji Triglav*. Spletni vir: <<https://www.apartmajitriglav.si/sl/ponudba/romanticni-pobeg>>, 30. 11. 2021.

BOGATAJ, JANEZ

1989 *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

1999 *Mojstrovine Slovenije*. Ljubljana: Rokus.

2000 ,Ali pomeni prehod v novo tisočletje tudi prelomnico na področju sodobnih rokodelstev?‘ *Katalog 13. razstave domačih in umetnostnih obrti, Slovenj Gradec – Ljubljana*. Slovenj Gradec: Podjetniški center Slovenj Gradec in Ljubljana: Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije.

2005 *Ustvarjalna Slovenija*. Ljubljana: Darila Rokus.

2018 ,Stičišče gastronomske različnosti in lokalnih okusov.‘ V: *Okusiti Slovenijo, Taste Slovenia, Kandidatura Slovenije za Evropsko gastronomsko regijo 2021*. Janez Bogataj, ur. Ljubljana: Slovenska turistična organizacija v sodelovanju z Ministrstvom za gospodarski razvoj in tehnologijo.

BOHINJ ECO HOTEL

2021 ,Ekskluzivna suita.‘ *Bohinj Eco Hotel*. Spletni vir: <<https://www.bohinj-eco-hotel.si/sl/namestitev/exclusive-suite.html>>, 30. 11. 2021.

BRAS, LJUDMILA

1988–1990 ,Rokodelstvo in obrt: Sprehod skozi čas.‘ *Slovenski etnograf* 33/34: 207–246. Spletni vir: <0350-0330_50_51_bras_rokodelstvo_0.pdf>, 1. 9. 2021.

ČEPIČ, ZDENKO IDR.

1979 *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

DON BOSKO VERŽEJ

2021a ‚Lončarska delavnica.‘ *Marianum*. Spletni vir: <<http://www.marianum.si/loncarska-delavnica>>, 30. 11. 2021.

2021b ‚Zemljanke.‘ *Marianum*. Spletni vir: <<http://www.marianum.si/zemljanke>>, 30. 11. 2021.

KONZORCIJ ROKODELSKIH CENTROV SLOVENIJE

2015 ‚Rokodelstvo je priložnost za prihodnost.‘ *Don Bosko Veržej*. Spletni vir: <<http://www.marianum.si/rokodelstvo-je-priloznost-za-prihodnost>>, 30. 11. 2021.

LESNIČAR PUČKO, GORAN

2017 ‚Rokodelske veščine izumirajo.‘ *Slovenske novice*, 29. januar 2017. Spletni vir: <<https://old.slovenskenovice.si/novice/slovenija/rokodelske-vescine-izumirajo>>, 1. 9. 2021.

LEŠNIK ŠTUHEC, TANJA

2021a ‚Uvod.‘ V: *Podeželje in razvoj gastronomije v Sloveniji: Teritorialne kolektivne blagovne znamke po modelu 'Izvirno slovensko' v letu 2020*. Tanja Lešnik Štuhec, ur. Maribor: Univerzitetna založba. Str. 9–15.

2021b ‚Zaključki.‘ V: *Podeželje in razvoj gastronomije v Sloveniji: Teritorialne kolektivne blagovne znamke po modelu 'Izvirno slovensko' v letu 2020*. Tanja Lešnik Štuhec, ur. Maribor: Univerzitetna založba. Str. 365–375.

2021c ‚Teritorialne kolektivne blagovne znamke, vzpostavljene po modelu 'Izvirno slovensko'.‘ V: *Podeželje in razvoj gastronomije v Sloveniji: Teritorialne kolektivne blagovne znamke po modelu 'Izvirno slovensko' v letu 2020*. Tanja Lešnik Štuhec, ur. Maribor: Univerzitetna založba. Str. 113–143.

OZS

2021 ‚Sekcija za domačo in umetnostno obrt pri OZS.‘ *Rokodelstvo Slovenija: Art & Craft*. Spletni vir: <<http://www.rokodelstvo.si/sekcija-za-domaco-in-umetnostno-obrt/predstavitev-sekcije>>, 30. 11. 2021.

PASCHINGER, ELENA

2015 *The Creative Traveler's Handbook*. Milton Keynes: Full Flight Press.

PINE, B. JOSEPH II IN JAMES H. GILMORE

2011 *The Experience Economy*. Boston: Harvard Business School Publishing.

POZVEK, NEJC IN TANJA LEŠNIK ŠTUHEC

2021 ‚Raziskava izbranih kolektivnih blagovnih znamk, oblikovanih po modelu 'Izvirno slovensko'.‘ V: *Podeželje in razvoj gastronomije v Sloveniji: Teritorialne kolektivne blagovne*

znamke po modelu 'Izvorno slovensko' v letu 2020. Tanja Lešnik Štuhec, ur. Maribor: Univerzitetna založba. Str. 155–195.

RICHARDS, GREG, JUTAMAS JAN WISANSING IN ELENA PASCHINGER

2018 ,Creating Creative Tourism: Toolkit.' Bangkok: Bookplus publishing Co., Ltd. Spletni vir: <https://perfectlink.co.th/wp-content/uploads/2019/01/Creating-Creative-Tourism-Toolkit_Version-Eng.pdf>, 1. 9. 2021.

RICHARDS, GREG IN RAYMOND CRISPIN

2000 ,Creative Tourism.' *ATLAS News* 23: 16–20. Spletni vir: <www.academia.edu/1785786/Creative_TourismRichards_and_Raymond_2000>, 1. 9. 2021.

RICHARDS, GREG IN LENIA MARQUES

2000 ,Exploring Creative Tourism.' *Journal of Tourism Consumption and Practice* 4(2): 1–11.

ROGLA-POHORJE

2021 ,Zeliščni vrt Majnika.' *Rogla-Pohorje*. Spletni vir: <<https://www.roglja-pohorje.si/sl/obcuti/2019090313231529/zeliscni-vrt-majnika>>, 30. 11. 2021.

UNESCO

2006 *Towards Sustainable Strategies for Creative Tourism: Discussion Report of the Planning Meeting for 2008 International Conference on Creative Tourism.* Paris: UNESCO.

ZELIŠČNI VRT MAJNIKA

2021 ,Naša zgodba.' *Majnika*. Spletni vir: <<http://majnika.si/nasa-zgodba/>>, 30. 11. 2021.

Dediščina rokodelskih in obrtniških veščin ter uporaba izvornih gradiv sta osnovi obnavljanja kulturne dediščine

Vito Hazler¹

Povzetek

Pri vsakem delu in poklicu so poleg teoretičnih znanj pomembna tudi praktična, izvedbena, s pomočjo katerih delo opravimo temeljito, s potrebno delovno rutino in predvsem v doglednem času. Spretnost, kakovost, zanesljivost in čas izdelave so delovne rutine, ki se pričakujejo od vseh nas, v vsakdanjem življenju pa jih najbolj pričakujemo od popraviljalcev avtomobilov, vodovodnih inštalacij, električne napeljave in drugih v današnjem času vse bolj strokovno usposobljenih predstavnikov storitvenih obrti in dejavnosti. Toda poleg njih so pomembni tudi tisti rokodelci in obrtniki, katerih delo in storitve so bile cenjene in pričakovane v preteklosti. Danes je zanimanje za njihove storitve močno upadlo. Pa vendar tudi še danes vsi skupaj potrebujemo ljudi, ki bodo znali rokovati z orodji in napravami, ki so si jih mojstri pogosto izdelovali kar sami, in tudi takšne strokovnjake, ki obvladajo snovne lastnosti obdelovanih gradiv in jih znajo ustrezno ročno, z orodji ali s stroji obdelati v prvovrstne izdelke in storitve. Veščine in znanja so namreč pomemben člen varovanja kulturne dediščine, saj brez kakovostnih storitev ne bo nobena spomeniško zavarovana stavba ali v muzeju varovan predmet še naprej obdržal lastnosti dediščine oziroma spomenika.

Ključne besede: kulturna dediščina, stavbna dediščina, načini gradnje in konstrukcije, vrednotenje in ohranjanje

Summary

In every work and profession, practical aspects and implementation of knowledge are just as important as theoretical knowledge. For it is due to the former that we are able to carry out work in an efficient way, with a required work routine, and above all in reasonable time. Skill, quality, reliability and timeliness of production are work routines that are expected of all of us, but

¹ Vito Hazler, upokojeni izredni profesor, doktor etnoloških znanosti in univ. dipl. umetnostni zgodovinar, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, vito.hazler@gmail.com.

in everyday life we mostly expect to see them in auto mechanics, plumbers, electrical installers and all other nowadays more and more professionally skilled representatives of service trades and activities. However, in addition to the latter, craftsmen and artisans, whose work and services were esteemed and sought in the past, are likewise important. Today, their services are limited, since the demand for them has strongly decreased. Nonetheless, we all still need people who are able to handle the tools and appliances often made by the masters themselves. We also still need experts who master the material characteristics of the processed construction materials and are able to treat them with an appropriate manual technique, either using tools or machines, and mould them into first-rate products and services. The skills and knowledge are an important element of preserving cultural heritage, since no building under the monument protection act and no artefact protected in a museum will be able to keep the character of cultural heritage or a cultural monument without such quality services.

Keywords: cultural heritage, architectural heritage, construction and construction methods, evaluation and preservation

Kulturna in naravna dediščina sta pomembna tvorno-kulturna člena vsakega družbeno ozaveščenega okolja na lokalni, regionalni in nacionalni ravni. Nekateri najpomembnejši izmed teh členov so lahko z ustreznimi utemeljitvami prepoznani tudi za dediščino evropskega ali svetovnega pomena in vpisani v ustrezne registre. Zato so registri kulturne in naravne dediščine pomembne zbirke podatkov in tudi védenj in znanj o vsakršni enoti dediščine, ki z ustreznimi javnimi predstavitvami krepijo splošno kulturno ozaveščenost in potrjujejo desetletni ali večstoletni obstoj in razvoj določene skupnosti, ki ji ta dediščina vsaj formalno tudi pripada.

Kako velik pomen ima dediščina za vsakokratno politično združbo, njene skupnosti in posameznike, se (žal) najpogosteje poučimo v primerih naravnih nesreč, ko naravne sile uničijo njene člene, in še zlasti v primerih, ko v vojnih spopadih ali kako drugače bojovite skupnosti in tudi posamezniki uničujejo kulturno in naravno dediščino svojih nasprotnikov. Takšne in podobne uničevalne prakse so (žal) znane že iz davne preteklosti, huje in bolj boleče je, ko se zavestno, z željo po razvrednotenju in ponižanju skupnih simbolov zavestno uničujejo sakralni spomeniki nasprotnikov, vojaško strateško nepomembni mostovi, v skale vklesani monolitni kipi, ali se odstranjujejo družbeno preživele likovne umetnine zgolj zato, ker upodobljeni motivi ne sodijo v kontekst ideologij vladajočih garnitur.

Kulturno in naravno dediščino si bolj ali manj želimo ohraniti vsi, toda pogosto le do meje samoohranjanja – ko pa je treba nameniti večje ali manjše napore za njeno fizično ohranjanje, volja po namenjanju gmotnih in drugih materialnih sredstev kaj

hitro upade in z rastjo trdnosti državnega ustroja se krepi tudi birokratska omejenost za pridobivanje javnih in zasebnih sredstev za njeno obnovo. Kulturna in naravna dediščina sta sestavni del vsakršnega kulturnega prostora, občasno tudi izdatno finančno breme, toda v omikanem svetu sta že dolgo prepoznani kot ključni utrjevalec vrednot na družbeni, lokalni ali osebni ravni.

Ohranjanje kulturne in naravne dediščine je v Sloveniji institucionalizirana in splošno javna dejavnost z namenom zaščite in trajnostnega ohranjanja tistih ključnih sestavin dediščine, ki so jo predvsem v strokovnih in raziskovalnih okoljih prepoznali kot ključni dejavnik prepoznavnosti preteklega in tudi sodobnega delovanja človeka ter zlasti njegove ustvarjalnosti, ter ključnih značilnosti in raznolikosti v naravi, bodisi v še vedno povsem prvobitnih naravnih okoljih in/ali tudi v okoljih, kjer je človek že preuredil in preoblikoval naravo po svojih zmožnostih in željah. Zato se kulturna in naravna dediščina pogosto srečujeta in sta v takih primerih tudi neločljiva člena enotnega prostora, ki ga je kultiviral človek. Takšni so npr. parki ob prestižnih posestih nekoč privilegiranih družbenih skupin, parki v mestnem okolju, razsežni parki nekaterih evropskih termalnih zdravilišč in druga podobna doživljajska okolja s posebno – ob ustvarjalni udeležbi človeka še dodano – vrednostjo.

Na Slovenskem se je načrtno varovanje kulturnih in naravnih vrednosti oziroma kulturne in naravne dediščine uveljavilo že pred dobrim stoletjem in pol, v bolj razširjeni institucionalni obliki pa po prvi svetovni vojni. Posamični primeri varovanja so bili poznani že stoletja poprej, a so bila to predvsem prizadevanja posameznikov. Na državni ravni se je varovanje dediščine uveljavljalo postopoma, širilo svoj obseg delovanja in predmet obravnav ter učinkovitost fizičnega in dokumentarnega varovanja. Vendar se varovanje dediščine ob rasti in razvoju t. i. spomeniškovarstvene stroke ni vedno krepilo sorazmerno. Preveč je bilo primerov, ko je zlasti kulturna dediščina, npr. stavbarstvo večinskega prebivalstva, izgubila stik s sodobnim življenjem in družbenim razvojem, saj je v mnogih primerih postala uporabno zastarela, za bivanje neprimerna in v številnih okoljih povsem odveč. Zato so se ji lastniki odrekli, spomeniškovarstvena stroka pa nikakor ni našla načinov, da bi to gradbeno in razvojno pomembno dediščino ohranili vsaj v nekaj vzorčnih primerih. Deloma so k temu prispevali tudi kronična kadrovska podhranjenost, nepopolni topografski pregledi in predvsem deljena mnenja, kaj sploh je predmet varstva in s kakšnimi strokovnimi prijemmi se spomeniško varstvo in tudi muzejstvo lotevata teh vprašanj. V spomeniškem varstvu se je že pred drugo svetovno vojno uveljavilo varovanje spomenikov po zvrsteh glede na interesna polja posameznih strok oziroma znanstvenih disciplin, ki so bolj ali manj aktivno sodelovale v spomeniškovarstvenih prizadevanjih. Takšni pogledi so vodili k delitvi dediščine oziroma spomenikov po zvrsteh, in sicer v smeri sočasnih interesnih prizadevanj posameznih strok. Zato so bili npr. umetnostni zgodovinarji usmerjeni predvsem v varovanje likovno in arhitekturno izstopajočih dosežkov višjih

in najvišjih družbenih slojev, medtem ko je etnologom pripadala skrb za varovanje stavbarstva večinskega prebivalstva, ki so mu nekoč dodali pridevek ljudsko. Takšna institucionalna delovna praksa in delitev po t. i. zvrsteh dediščine se je v veliki meri ohranila do današnjih dni. V osnovi ni z njo prav nič narobe, če strokovno osebje sledi sodobnemu razvoju matičnih strok in pri svojem delu uveljavlja najsodobnejše metodološke veščine ter pri tem dela za splošno družbeno korist in ugled. Slabo je le, če strokovnjaki, npr. zaradi delovne preobremenjenosti, ostajajo na ravni delovanja izpred več desetletij ali celo stoletij in si pri tem ne zastavljajo novih raziskovalnih izzivov. Takšne poti vodijo le v dolgočasno uradništvo in v birokratizem, ki pa se mu iznajdljivi posamezniki in lokalne skupnosti znajo že kar domiselno izogniti – celo brez pričakovanih pravnih intervencij.

Sodobno varstvo kulturne in tudi naravne dediščine mora slediti sodobnim zaščitnim ukrepom doma in po svetu. Vse kaže, da so pri vrsti zaščitnih vprašanj naravovarstveniki učinkovitejši od svojih kolegov s področja varovanja kulturne, zlasti nepremične dediščine. Slednji se prepogosto srečujejo s problemom družbenih pritiskov in samovoljo posameznikov, saj večkrat ne najdejo poti sodelovanja, predvsem pa se nehote ali morda celo nevede zapletajo v (ne)strokovne dispute, kar bi zlahka rešili, če bi uveljavljali argumente stroke, in ne birokratizma.

Temeljni vodili dejavnosti varovanja kulturne in naravne dediščine sta na Slovenskem poleg mednarodnih konvencij in deklaracij predvsem Zakon o varovanju kulturne dediščine (2008) in Zakon o ohranjanju narave (2004). Zakona izhajata iz temeljev razvoja obeh strok po drugi svetovni vojni, ob upoštevanju tematsko sorodnih mednarodnih dokumentov in tudi dosežkov znanosti nasploh. Čeprav sta stroki ločeni, se zakonske dikcije medsebojno prepletajo in opozarjajo na določila enega ali drugega zakona. Takšnih dobronamernih napotil je več v Zakonu o varovanju kulturne dediščine, kar je dejansko povsem umestno, saj je v institucionalni in še posebej v raziskovalni praksi dediščino težko ločevati, še posebej ko je govora o znanjih, veščinah, rokovanjih, razumevanjih in zlasti vzdrževanjih, ohranjanjih in obnavljanjih dediščine. Prav ta zavedanja in sposobnosti so predpogoj za kakršenkoli varstveni ukrep na dediščini. Zato morajo biti vrednostna merila o usposobljenosti izvajalcev in tudi usmerjevalcev ter naročnikov zelo visoka in jih morajo poznati tako tisti, ki institucionalno skrbijo za dediščino, kot tisti, ki fizično izvajajo ukrepe v postopkih njihove obnove in zaščite.

Tako s kulturno kot naravno dediščino je vedno povezan človek. Ta jo oblikuje, ohranja, prepozna in vrednoti. Strokovne poti med naravovarstveniki in skrbniki kulturne dediščine so si na videz obrnjene vsaka k sebi, toda kljub temu imata obe strokovni področji veliko skupnih potez, ki zadevajo zlasti varstvene pristope ter načine zaščite in ohranjanja. Pri tem imajo velik pomen zlasti izkušnje in znanja iz preteklosti, saj znanje o varovanju in ohranjanju dediščine nikakor ni mogoče zgolj s strokovnih in zakonodajnih izhodišč, temveč zelo pogosto – ali ponekod predvsem – z izkustvenih vidikov

vsakdanje delovne prakse v preteklosti in sedanjosti. Ker je zlasti kulturna dediščina nastajala skozi čas, v različnih prostorskih oblikah, v različnih socialnih okoljih in je bila pri tem posledično tudi zelo raznoliko likovno izražena, jo morajo nosilci spomeniškovarstvene dejavnosti obravnavati in varovati predvsem s teh zornih kotov. Tiho ali skorajda neopazno posodabljanje kulturne dediščine z novimi gradivi in obnovitvenimi veščinami je namreč ena največjih težav sodobnega varstva kulturne dediščine. Žal se tega zaveda vse premalo odgovornih institucij in posameznikov, saj sicer ne bi bili priča pleskanju fasad obnovljenih kulturnih spomenikov z disperzijskimi ali akrilnimi barvami, okna bi bila bolj sonaravno izdelana in zaščitena in tudi vseh podstrešij ne bi preuredili za stanovanja in druge namene. Prelom med sonaravnimi gradivi in gradivi večinoma industrijskega izvora se je pri nas zgodil v 60. in 70. letih 20. stoletja, ko so žlahtno apno povsem nadomestili novi industrijsko izdelani premazi, ki so menda bolj trajni in obstojni. Resnih dokazov za takšne trditve seveda ni!

Ker tudi vrsta nekdanjih obrtniških znanj in večin danes ni več v rabi, se zastavlja vprašanje, zakaj jih načrtno ne ohranjamo in ne spodbujamo njihovega nadaljnjega obstoja. Mnoge od teh veščin in znanj so še lahko zelo uporabne, še zlasti ko tečejo obnove stavb po konservatorskih usmeritvah za čas prve polovice 20. stoletja in vsa starejša obdobja. Seveda pa morajo za tako časovno opredeljenimi konservatorskimi usmeritvami vedno stati trdni strokovni temelji, torej kakovostni konservatorski programi in njim sorodne strokovne usmeritve. Ohranjanje dediščine brez ohranjanja različnih rokodelskih, obrtniških veščin in tudi industrijskih tehnologij iz preteklosti zagotovo ni mogoče. Uveljavljanje zgolj sodobnih postopkov in gradiv je za kulturno dediščino zelo škodljivo, saj dediščina dobiva podobo, kakršne nikoli poprej ni imela.

Raziskave

Vsakršni posegi v dediščino terjajo temeljite predhodne raziskave, ki se jih lahko učinkovito podstopijo le vsestransko usposobljeni strokovnjaki, ki obvladajo timsko delo, znajo sprejemati in posredovati strokovna navodila in so predvsem dobri poznavalci svojega delovnega področja in območja. Zato morajo strokovnjaki s področja varstva dediščine biti:

- poznavalci izvornih in skozi poznejša obdobja vgrajenih gradiv v obravnavano stavbo ali napravo,
- poznavalci izvornih in pozneje razvijajočih se tehnik obdelave gradiv,
- poznavalci izvornih tehnik in gradiv, ki so se uveljavljala v različnih družbenih okoljih in so se raztezala od vrhunskih likovnih izvedb do likovno skromnejših, a nič manj pričevalnih likovnih izvedb,
- poznavalci vseh pozneje uvedenih in uveljavljenih novosti,
- kritični ocenjevalci dobrih in strokovno spornih izvedb in iskalci poti za njihovo odpravljanje.

Zato konservator ni zgolj uradnik, temveč zlasti odgovoren strokovni delavec in tudi raziskovalec. Družba mu raziskovalno delo mora omogočiti, saj brez tega nikakor ne more in niti ne sme opravljati tako odgovornih nalog, kot je vodenje ali nadzor obnove kulturne dediščine. Konservatorji zato morajo biti strokovno verodostojne osebnosti, ki se nikakor ne smejo prekrivati z institucionalnimi tančicami moči in uradniške nadvlade. V njihovem delu naj se krepi zgolj znanje, in nikakor ne birokratsko nastopaštvo!

In ker konservator ne more biti zgolj uradnik za štirimi stenami in avtoritativna osebnost z občasnimi »lokacijskimi« nalogami in potovanji po terenu, mu je treba omogočiti raziskovalno delovanje zlasti pri poznavanju izvornih in pozneje uveljavljenih gradiv ter vseh vrst znanj in veščin, ki so jih rokodelci in obrtniki obvladali v bližnji in daljni preteklosti.

Raziskave gradiv, načini njihove obdelave in vgraditve

Naj bodo prizadevanja raziskovalcev po čim bolj celovitem spoznavanju in dokumentiranju kulturne dediščine še tako intenzivna in popolna, bodo njihova beleženja vendarle ostala na ravni sicer zelo korektnega akademskega zapisovanja, le redko pa se bodo poglobila v srž izvedbenega rokodelskega in obrtniškega delovanja, ki ga je dejansko težko v celoti spoznati, razen če raziskovalec tudi sam, s svojimi rokami in znanjem, fizično ustvarja prvine, ki jih etnologija in druge stroke prepoznavajo kot dediščino. Rokodelskih in obrtniških veščin se namreč ni mogoče priučiti z nekaj urami dokumentiranja izdelave npr. ročno izklesanega kamnitega bloka in šiber za kamnito gradnjo, ročno izdelane opeke, ročno ali z nogami zgnetene ilovice za ometavanje sten, ročno zgnetene gline za izdelavo pečnic ali v gozdu odbrati ustrezno drevo za izdelavo skodel. Vse to so znanja in veščine, ki jih ni mogoče pridobiti v nekaj urah ali tednih, temveč večinoma terjajo večmesečno in celo večletno šolanje z opazovanjem, preizkušanjem in v končni fazi tudi izdelavo primerkov, ki bi se najbolj približali tistim izdelkom in predmetom, ki so raziskovalca navdušili, da jih je prepoznal kot kulturno dediščino. Torej je imel v polju svojega zanimanja stavbo, most, kozolec, napravo ali predmet, ki so ga rokodelci in obrtniki ustvarili v preteklosti in ga danes želimo ohraniti in s tem ohraniti tudi védenja in znanja, kako in s kakšnimi delovnimi postopki so jih izdelali.

Raziskovalec veščin in znanj o tehnikah dela in izvornih gradivih mora v svojih raziskavah navezovati stike z ljudmi, ki so bili ali so še tesno povezani z izdelavo stavb, naprav ali predmetov ali so te enote dediščine kakorkoli spoznavali v praksi, torej jih uporabljali pri svojem vsakdanjem delu. Zato so pojasnila o gradivih in postopkih njihove obdelave in vgrajevanja za raziskovalca izvorno pomemben vir na vseh stopnjah dokumentiranja, analize in beleženja ključnih označb. Ob terenskih raziskavah je v današnjem času že težko pridobiti stike s pripovedovalci, ki obvladajo gradiva in tehnike njihove obdelave ali so izdelke, naprave, stavbe idr. uporabljali v svojem vsakdanjem

življenju. Zato se raziskovalec obravnavane tematike praviloma opira predvsem na tiste kakovostne pripovedovalce, ki imajo neposredne življenjske izkušnje z omenjenimi postopki in pojavi ter pri tem obvladajo tudi izrazoslovje, bodisi splošno jezikovno knjižno bodisi narečno. Izvrsten pripovedovalec za večino v prispevku predstavljenih rokodelskih in obrtniških veščin in znanj je bila oseba brez formalne izobrazbe, sicer pa kmet, tesar, mizar, kolar, krovec, orodjar idr., Ivan Podgrajšek² iz Zlakove nad Zrečami.

Dragocen vir podatkov so tudi pripovedovalci, ki izhajajo iz kmečkega ali obrtniškega okolja in so pozneje svojo življenjsko pot usmerili k drugim strokovnim ali raziskovalnim področjem. Dragocenost njihovih pripovedi je zlasti v razumljivosti njihovih pojasnjevanj, saj obvladajo izvorno izrazoslovje iz svojega prvotnega življenjskega in delovnega okolja in tudi splošno strokovno poimenovanje, kar je za raziskovalca teh pojavov še dodatna olajšava in spodbuda k raziskovanju njihove namembnosti, uporabnosti in zaporedja delovnih postopkov. Izvrsten pripovedovalec za več v prispevku predstavljenih gradiv in kmečkih naprav in orodij je bil visokošolski profesor Franc Pohleven,³ ki je že kot desetletni deček podajal krovcem slamo, *škope*, med prekrivanjem domačijskih streh.

Raziskavi gradiv, načinu njihove obdelave in vgraditve doslej raziskovalci niso posvečali pričakovane pozornosti. Na voljo je nekaj vidnih del o izdelavi lesenih streh (Šarf 1976: 53–74), kamnitih strešnih kritin (Premrl in Kavčič 2005: 62), več je podrobnejših raziskav o leseni skeletni gradnji (Prislan 2018: 153), o kozolcih in njihovih oblikovnih in konstrukcijskih značilnostih (Balzano idr. 2020: 105) in tudi nekatere pregledne študije s področja lingvistike (Škofic idr. 2016: 456). V vseh navedenih in številnih drugih delih je mogoče pridobiti temeljne podatke o gradivih, njihovi obdelavi in vgradnji ter tudi o primernosti njihove uporabe v sodobnem življenju, kjer sicer vse bolj prevladujejo industrijsko obdelana gradiva, nove konstrukcijske oblike in razmerja, ki pa z izvornimi in vsemi drugimi poznejšimi oblikovnimi izrazi nimajo prav veliko skupnega.

2 Pisec tega besedila se je pri svojem teranskem delu srečeval z različnimi pripovedovalci (informatorji), ki so bili neposredni tvorci in uporabniki številnih stavbnih enot ali členov, predmetov in naprav. Med najbolj vidnimi je bil mali kmet, rokodelec, obrtnik, tesar in krovec Ivan Podgrajšek iz Zlakove nad Zrečami, ki je v svoji več kot šestdesetletni delovni praksi prekril več kot 105 cerkva in kapel, od tega več kot 50 s pohorskim skriljem, ostale pa z opeko ali škodlami, večinoma na Štajerskem; izdelal je več deset novih strešnih konstrukcij cerkvenih zvonikov in ladij ter ostrejši na posvetnih stavbah, izdelal je tudi več deset lesenih vprežnih vozov (izdelani iz javorja, jesena, bukke, jasna, smreke, hoje), vlečnih vozičkov, držajev za orodja in številne druge naprave, samokolnice – *šajtrge*, krste – *truge*, vejače za odstranjevanje plev, vodne žage venecijanke, mline, lesena pogonska kolesa za žage in mline, lesene žlebove in korita za dotok vode na pogonske mehanizme, izdeloval je tudi hišna okna in vrata, kuhinjske omare – *gredence*, mize in stole, klopi, med drugim je znal le z nekaj zarezami v slabi minuti izdelati podporne tri- ali štirinožne stolice in še vrsto drugih lesenih naprav in orodij.

3 Prof. dr. Franc Pohleven je najvidnejši slovenski raziskovalec gob in zaščite lesa. Je kmečki sin iz vasi Strug pri Makolah. Že kot desetletni otrok je pomagal pri večini kmečkih del, med drugim tudi pri krovskih in drugih vzdrževalnih delih na domačijskih stavbah.

Lesene kritine

Na Slovenskem so se uveljavile tri osnovne lesene kritine, in sicer:

- klane skodle, *šinklni*, iz debel smreke, hoje in macesna za prekrivanje stanovanjskih stavb, gospodarskih poslopij, obrtniških delavnic, verskih znamenj idr.,
- žagane deske iz debel smreke, hoje in macesna za prekrivanje stanovanjskih stavb, gospodarskih poslopij, obrtniških delavnic, verskih znamenj idr.,
- krajniki, *švarclni*, iz debel smreke, hoje in macesna za prekrivanje predvsem manjših gospodarskih stavb, lop in začasnih zavetišč,
- lubje, *škorja*, smreke in hoje za prekritje priložnostnih enokapnih ali dvokapnih gozdarskih, *holcarskih*, zavetišč za večdnevno začasno bivanje gozdnih, žagarskih (Baš 1967) in drugih delavcev v gozdu, izven lastnega doma.

Skodle so večstoletna kritina, ki se je uveljavila s postavljanjem stalnih bivališč predvsem na območjih s prevladujočimi gozdovi iglavcev, zlasti smreke. Izdelovali so jih tudi iz lesa hoje in macesna, zlasti v Julijskih Alpah in Karavankah pa tudi na Dolenjskem, npr. v Novem mestu, kjer je bila še pred 1. svetovno vojno večina mestnih stavb prekrita s skodlami (sic!).⁴ S skodlami so prekrivali različne vrste stavb in naprav in pri tem uporabljali osnovna orodja, kot so ročne žage, cepilne sekire in kladiva, za pritrjevanje na ostrejša pa sprva kovaško izdelane železne žeblje, *cveke*, od 2. polovice 20. stoletja pa predvsem industrijsko izdelane žičnike. Ključna pri izdelavi in odbiranju žebeljev, cvekov, in pozneje žičnikov, je bila širina glave, ki je praviloma morala biti ploščata in dovolj široka, da je za desetletje in več varno pritrjevala posamezno skodlo na lato ostrejša.

Klane skodle so bile debele od 6 do 12 mm, njihova dolžina pa se je razlikovala od območja do območja; na Pohorju so bile skodle, *šinklni*,⁵ dolge od 1 do 1,20 m, ponekod v alpskem svetu so uporabljali tudi krajše.

Za kakovostne skodle so izbirali le drevesa, rastoča na manj prisojnih legah, pogosto v gozdnih grapah, kjer je bila rast enakomerna in bolj upočasnjena kot pri drevsiah na sončnih legah.

Zato so imele skodle z gosteje in enakomerno rastočimi letnicami daljšo življenjsko dobo, navadno okrog petnajst do dvajset let, ponekod tudi desetletje več, kar pa je bilo poleg kakovostne kritine odvisno tudi od izpostavljenosti s skodlami prekrите stavbe soncu, senci, vetrovom, drevju in tudi kakovosti kritja. Skodle so takoj po izdelavi eno ob drugi povezali v snop z okrog 15–20 deščicami, ki jih med kritjem ni

4 Dolenjski muzej Novo mesto v vhodnem delu stalne razstave prikazuje fotografijo starega jedra Novega mesta s prevladujočo skodlasto kritino.

5 *Šindra*, hrvaško ime za iz lesa klano skodlo.

smel pomešati niti krovec, da se je tako zagotovilo čim večje prileganje na podlago, vodoravno pritrjene late strešne konstrukcije.

Ponekod v Karavankah in Kamniško Savinjskih Alpah in še zlasti v zgornjem delu Soške doline so za kritje stavb in naprav uporabljali žagane deske največ iz lesa smreke in hoje. Z njimi so prekrivali predvsem gospodarska poslopja, lope, ute, ponekod tudi hiše (Trenta, Soča), vendar je trajnost takšnega kritja praviloma manjša kot pri skodlah. Na streho pribite deske ali krajše deščice so se čez čas ukrivile, na kar sta vplivala predvsem razrez in lega letnic, branik, kar pa je bilo pri takšnih krtinah težko prevideti vnaprej, saj se okrog 2,5–3 cm debele in soncu in dežju izpostavljene deske večinoma uravnavajo zelo po svoje.

Pomembno pravilo pri kritju s skodlami ali žaganimi deskami je praviloma dvoplastno kritje, ponekod na izpostavljenih legah (npr. razgledna lopa na lipi pred romarsko cerkvijo Marijinega vnebovzeta v Novi Štifi pri Ribnici na Dolenjskem) pa so strehe s skodlami prekrile v treh plasteh.

Do približno srede 20. stoletja so si ponekod po slovenskih gozdovih gozdni delavci postavljali preprosta začasna, šotorom podobna bivališča iz nekaj obtesanih kolov za konstrukcijo in dvokapno streho, prekrito s svežimi skorjami smreke ali hoje. Gozdarji so takšna bivališča postavljali blizu delovišč. Za kritino so uporabili le sveže lubje, ki je bilo še dovolj upogljivo, da se je prilegalo strehi in stenam.

Za kritje z lesom je potrebno veliko delovnih izkušenj, predvsem pa veščin tako obdelave lesa kot uporabe orodja. Pomembne so bile tudi izkušnje glede primernosti sečnje dreves. Skodlarji so se držali pravila, da drevesa podirajo predvsem v zimskih mesecih ob zadnjem kraju oziroma »stari luni«. Po njihovih izkušnjah je takrat v drevesu manj sokov, les je zato bolj suh in primernejši za skladiščenje in obdelavo. Drevesa pa je možno podirati tudi v drugi polovici avgusta,⁶ ko nastopi čas vegetativnega umiranja. Danes te stoletne izkušnje upoštevajo predvsem izdelovalci skodel in nekateri zasebni lastniki gozdov, ki gozdni les uporabljajo le za lastne potrebe. Povsem drugačna je zgodba pri velikih gozdnih gospodarstvih, ki drevje podirajo več ali manj skozi vse leto, saj se les pozneje industrijsko in termično obdela, seveda pa je trajnost takega lesa vprašljiva.

6 Leta 1992 je Gozdno gospodarstvo Vitanje na Skomarju v takrat še državnih gozdovih podiralo in doniralo hlode za izdelavo skodel za prekritje Skomarske hiše. Podrli so 11 dreves, 10 jih je odbral izkušen kmet, skodlar in krovec iz Skomarja, 1 pa gozdarski tehnik. Vseh 10 od kmeta odbranih hlobov je dalo prvovrsten les za skodle, le drevo, ki ga je odbral tehnik, so zaradi neprimerne klanja oddali v razrez na žago (sic!).

Fotografija 1: Skomarska hiša, obnovljena leta 1996, prekrita s skodlami, *šinklni*.
Vito Hazler, Skomarje, 2019.

Fotografija 2: Trenta, zaselek ob cerkvi Marije Device Lavretanske. Več stavb je prekritih
z žaganimi deskami. Vito Hazler, Trenta, 2012.

Fotografija 3: Pogled z juga na domačijske stavbe, ki so v celoti prekrite z žaganimi deskami. Na južni strani s posnetka se deske pogosteje in hitreje ukrivijo ter posledično hitreje propadejo kot na prisojni severni strani, kjer jih prerašča mah in so vlažne večji del leta.

Vito Hazler, Sele-Cerkev/Zell-Pfarre, 2009.

Kamnite kritine

Za kritje stavb so v preteklosti uporabljali različne vrste kamnin, med njimi najbolj pogosto v tanjše plošče lomljivi skrilj, lapor in apnenec. Izvor teh kamnin je različen, vsem pa je skupno to, da so v geološkem razvoju nastajale pod visokimi zemeljskimi pritiski in se preoblikovale v razmeroma gladke plošče, ki jih je bilo mogoče z različnimi kamnoseškimi postopki pridobivati v odprtih kamnolomih in nato iz velikih plošč pridelati manjše plošče za prekrivanje streh, ponekod na južnem Pohorju tudi za tlakovanje dvorišč, od konca 20. stoletja pa tudi za splošno rabo v gradbeništvu za oblaganje hišnih talnih zidcev, *coklov*, *zoklov*, ploščadi in stopnišč, kot dekoracijo v gostinskih lokalih, vinskih kletih in drugod.

Kritje s skriljem je bilo še do 60. let 20. stoletja razširjeno zlasti na območju južnega in jugovzhodnega Pohorja, pa tudi ponekod v Pesniški dolini idr. Večinoma premožnejši kmetje in veleposestniki so ga uporabljali za kritje hiš, preužitkarskih hiš, gospodarskih poslopij, kapelic in tudi za tlakovanje dvorišč ali vsaj pohodnih poti znotraj dvorišča, za izdelavo stopnišč, ograj idr. Zelo pogosto so s skriljem krili cerkve, stavbe cerkvene nadarbinske posesti in tudi gradove in graščine.

Fotografija 4: Pernica, župnijska cerkev sv. Marjete. Zvonik je po letu 2001 prekril zasebni podjetnik Ivan Podgrajšek iz Zlakove pri Zrečah. Vito Hazler, Pernica, 2021.

Z uvajanjem cenovno dostopnejših opečnih kritin je kritje s skriljem postopoma zamrlo. S skriljem prekrita streha velja od nekdaj za najbolj prestižno, najdražjo in dostopno le ožjemu krogu naročnikov. V zadnjih letih z njim prekrivajo predvsem nekatere cerkve in kapele, zelo redki so zasebni naročniki. Redki pa so tudi kakovostni krovci. Med najbolj znanimi je bil do nedavnega zasebnik Ivan Podgrajšek iz Zlakove nad Zrečami, ki je v svojem šestdesetletnem delovanju s sodelavci prekril čez sto cerkva in kapel, od tega polovico s skriljem. Med drugim je prekril tudi župnijsko cerkev sv. Marjete v Pernici vzhodno od Maribora (2001), ki po njegovi zaslugi sodi med krovске mojstrovine. S skriljem je prekril še podružnično cerkev sv. Areha (1991) na Arehu na vzhodnem Pohorju. Kot priznanega krovca so ga povabili tudi k popraviljanju napak predhodnikov, npr. v Lemberg pri Šmarju, kjer je ponovno prekrival streho nekdanjega trškega rotovža (2006).⁷

⁷ V trgu Lemberg je nekdanji magistrat oziroma rotovž vodil trški sodnik skupno s svetovalci. Zadnji je bil leta 1820 Josip Lippauz.

Fotografija 5: Tesarstvo in krovstvo Podgrajšek Ivan. Izdelava in montaža ostrešja za cerkveni stolp na domačem dvorišču, nato so ostrešje razstavili, naložili na kamion in v kratkem času ponovno sestavili na cerkvenem zvoniku. Vito Hazler, Zlakova nad Zrečami, 2013.

Kljub visoki ceni so škodlaste strehe veljale za najtrajnejše med vsemi kritinami. Po zagotovilih pripovedovalcev iz Hudinje nad Vitanjem je takšna streha brez večjih popravil zdržala blizu sto let. Nekoliko krajšo dobo trajanja so imele strehe, prekrите z lapornim apnencem, v Škofjeloškem hribovju, Polhograjskih dolomitih in Horjulski dolini. Na teh območjih je še ohranjenih nekaj stavb s kamnitimi kritinami. V Železnikih, na Sorici in drugod je ohranjenih še nekaj stavb, prekritih s skriljem, in tudi izvornih načinov kritja. Krovci iz Sorice so pred leti še obvladali kritje žlebov ob stiku dveh strešnih kril, popolno bočno in z vrha prekritje strešne line, zaporedje od večjih do manjših kosov skrilja od kapi proti slemenu, značilno prepletanje raklo konkavno upognjenih vrst pri čopih, posebej natančno in enakomerno polaganje skrilnih plošč ob robovih čopov in podobne mojstrovine, ki jih danes vse manj številni krovci večinoma ne obvladajo.

V jugozahodnem delu Slovenije prevladujejo predvsem apnenčaste kamnine, ki so jih v preteklosti uporabljali tudi za gradnjo stavb, stavbnih členov, kot so vratni in okenski okvirji, pregrad, vodnih jaškov, vodnih cistern, tunelov, likovno bogatih portalov pred tuneli, posodja in kamnitih valjev v *torkljah* za metje oljk, tlakovanje dvorišč idr. Med najbolj prepoznavnimi kamnitimi stavbnimi členi pa so bile kamnite strehe, zgrajene iz konzolnih opornikov, podpornih plošč in enakomerno klesanih strešnikov, ki so jih krovci polagali v rahlem nagibu in z zamikom enega vrh drugega in s tem ustvarili usklajeno konstrukcijsko obliko, ki je zdržala leta in leta in ji še tako podivjana burja ni mogla do živega. Takšne kritine so bile sicer gradbeno zahtevne tehnične izvedbe, ki so jim bili kos le izkušeni krovci, toda nanje ni bilo treba polagati dodatne kamnite obtežitve, kot je potrebna za nizkonaklonske strehe, zlasti na območju Vipavske doline. Takšne strehe na Vipavskem danes sicer prikazujejo lokalno konstrukcijsko posebnost, toda v osnovi gre za pomanjkljivo gradbeno izvedbo.

Kamnita gradnja

Kamnita gradnja se je v preteklosti na Slovenskem uveljavila zlasti na alpskem, osrednjeslovenskem in sredozemskem kulturnem območju. Za gradnjo so uporabljali večinoma različne vrste apnencev, v delih Istre in na območjih Boča in Donačke gore tudi peščenjake. Gradili so na dva temeljna načina, in sicer kot t. i. *subogradnja*, tj. gradnja s kamni brez veziva, in kamnita gradnja z vezivi, najpogosteje z gašenim apnom. Ponekod v osrednji in vzhodni Sloveniji so gradili tudi z zdrobljenim žganim apnom, ki so mu med gradnjo sproti dolivali vodo.⁸

8 Ta delovni postopek je bil zelo zahteven in nevaren, saj so bile nesreče pogoste. Toda na tak način zgrajeni zidovi so bili zelo trdni.

Pri gradnji s kamnom so sodeč po dostopnih virih veljala nekatera osnovna pravila:

- vsi veliki in srednje veliki kamni se vgrajujejo čimbolj vodoravno, da se že s tem zagotovi trdnost grajenega objekta,
- vgrajujejo se kamni, ki imajo vsaj dve enakomerno ravni ploskvi, *lici*, torej eno za zunanji videz in drugo za povezavo s sosednjimi kamni,
- pri tleh se vgrajujejo večji, med seboj čimbolj povezujoči kamni,
- dosledno je treba upoštevati raznolikost debeline kamnov in je zato potrebna njihova enakomerna porazdelitev skozi ves zgrajeni zid,
- na vogalih stavb se izmenično vgrajujejo vsaj na treh straneh kamnoseško poravnani veliki kamni, da se oblikuje t. i. *šivani vogal*,⁹
- vrhnji zaključki sten so praviloma poravnani z več ali manj obklesanimi kamni, dodatne izravnave so zidarji dosegli z dodajanjem apnene malte,
- pri odprtih kamnitih zidovih brez streh se na vrh zidu položijo kamnoseško obdelane enokapne ali dvokapne strešice.

Fotografija 6: Na suho grajeni kamnit zid brez veziv, le s tesno prilegajočimi se kamni.
Vito Hazler, Škocjan, 2002.

9 Pri naknadno ometanih kamnitih gradnjah so se iz teh gradbenih prvin razvile likovne prvine t. i. *šivanih vogalov*, ki so bili v gotskem in poznogotskem obdobju izraženi predvsem pleskarsko s pravokotniškimi liki, pozneje tudi z močno členjenimi rustikalnimi ometi.

Po letu 2010 so gradbeni strokovnjaki, spomeniškovarstveni in muzejski delavci ter praktiki načrtno oživel več primerov suhozidne gradnje oziroma suhogradnje brez dodanih veziv. Takšno gradnjo so v preteklosti poznali predvsem na območjih z veliko površinskega kamna, najpogosteje apnenca in peščenjaka, fliša, ki so jih lastniki s svojih obdelovalnih površin odlagali na ali ob mejne črte zemljišč in tako pridobili kamenja očiščeno obdelovalno zemljo in jo z obdajajočimi kamnitimi zidovi obenem zaščitili pred erozijo. Takšne in podobne suhozidne zaščite so že stoletja uveljavljene v večjem delu Sredozemlja, pri nas pa zlasti na območjih jugozahodnega dela Notranjske, Krasa in Istre. Posebno obliko suhogradnje so poznali tudi v kamnolomih Dobovca in Donačke gore, kjer so lomili peščenjake z izdatnimi primesmi kremenčevega peska. Ob kamnolomih so si kamnarji zgradili iz v kamnolomu nalomljenih peščenjakov enoprostorna zavetišča, praviloma brez vezivnih gradiv. Stavba je imela le eno vhodno odprtino, enokapno ali dvokapno streho so večinoma prekrili s slamo.

Fotografija 7: Kamniti zid brez veziv, t. i. suhogradnja. Vito Hazler, Pliskovica, 1996.

S splošnim uvajanjem betonske malte kot temeljnega veziva so se povsem razkrojili zgoraj opisani prvobitni načini kamnite gradnje. Ker betonska malta povezuje vse, novodobni graditelji opuščajo načelo horizontalnega polaganja kamnov in izdelave t. i. šivanih vogalov. Videz takšnih gradenj je osiromašen in se na splošno uveljavlja po vsem slovenskem ozemlju.

Fotografija 8: Kraška hiša je v celoti zgrajena iz kamna, od temeljev in sten do kritine in odtočnih žlebov. Vito Hazler, Štanjel, 2004.

Fotografija 9: Cerkev Sv. Križa. Vito Hazler, Križ, 2001.

Fotografija 10: Gospodarsko poslopje preurejeno v informacijski center.
Vito Hazler, Veliki Nerajec, 2006.

Fotografija 11: Turistična kmetija Arkade Cigoj, nov kamniti zid z obsežnim dodatkom cementne malte. Vito Hazler, Črniče, 2018.

Fotografija 12: Muzej na prostem Rogatec, rekonstrukcija kamnarske bajte izpod Donačke gore, kjer so kamnarji lomili peščenjak za izdelavo brusov. Vito Hazler, Rogatec, 2001.

Fotografija 13: Celje, spodnji grad, prikaz in situ ohranjenega kamnitega zidu z novodobno nadgradnjo. Vito Hazler, Celje, 2012.

Fotografija 14: Šmartno v Brdih, novejši del vasi izven starega obzidja. V istem vidnem zidu sta več kot očitna dva načina gradnje, vendar nobeden izmed njiju ne ponazarja tisočletnega izročila gradnje s kamnom – manjkajo masivni in izmenično »šivani« vogalni kamni, ki zagotavljajo dejansko in optično (navidezno) trdnost. Vito Hazler, Šmartno v Brdih, 2014.

Fotografija 15: Rekonstrukcija kašče. Kamniti zid je grajen z apneno malto in krepkim dodatkom cementa. Tak zid je sicer trden, vendar zavajajoč, ker so graditelji spregledali pomen vogalno bistveno krepkejših kamnov, ki jih je treba polagati v smislu »šivanega« vogala, torej izmenično od tal navzgor, eden levi, eden desni in nato vsa plast kamnov od vogala do vogala postopoma navzgor. Vito Hazler, Polže, 2000.

Pletena ostenja

Do danes se je na Slovenskem ohranilo le nekaj primerov iz opornih količev in iz vej pletenih ostenj, ki tvorijo zunanje in predelne stene in trapezaste ali trikotne zatrepe. Med te stavbno konstrukcijske posebnosti sodijo tudi iz vej ali iz konoplje pletena vratna krila zlasti na vinskih kleteh, ki so lastnikom omogočala odzračevanje vinske kleti v dneh med vrenjem mošta, ko je bila klet polna nevarnega plina CO₂, ki je vsako leto v dneh po trgatvah v vinorodnih krajih pomoril več neprevidnih obiskovalcev.

Med najbolj znane stavbe s pletenim ostenjem sodi vinska klet, *klečaja*, v Sovjaku (št. 28) v Slovenskih goricah. Motiv se je pojavljal na fotografijah letnih koledarjev, v različnih reklamnih sporočilih, strokovni literaturi in v spomeniškovarstvenih poročilih in seznamih, toda nihče ni znal kleti obvarovati pred vandalizmom lastnika, ki je v stavbo vgradil velika industrijsko izdelana okna in s tem razvrednotil dobršen del izjemne spomeniške pričevalnosti stavbe. Njen pritlični del je namreč zgrajen iz lesenega skeletnega ostenja in kot pri pletenem košu vgrajenih leskovih in gabrovih kolov. To je tisti prvobitni način, ki so ga arheologi dokazali že pri gradnji poznoneolitskih hiš, torej pri načinu gradnje, ki si ga je mogoče ogledati tudi v stalni zbirki Pokrajinskega muzeja Murska Sobota.

Fotografija 16: *Klečaja* (vinska klet) s kamnito in delno vkopano kletjo ter iz z vej pletenim pritličjem. Vito Hazler, Sovjak, 1992.

Povsem iz vsakdanje nuje pa so tak način gradnje do 70. let 20. stoletja ohranili nomadski Romi iz Prekmurja, ki ob svojem muzeju v zaselku Kamenci pri Črenšovcih še hranijo na tak izvoren način iz kolov, vej in ilovice zgrajeno enoprostorno hiško, kakršne so si za čez zimo postavljali na svojih nomadskih potovanjih po nekdanji Jugoslaviji. Primerjava makete poznoneolitske hiše, pletenega ostenja *klečaje* iz Sovjaka in romske hiške iz Kamencev izkazuje presenetljive podobnosti, ki jih ne bi smel spregledati noben spomeniškovarstveni ali muzejski delavec – obe stavbi bi moral nemudoma uvrstiti na seznam kulturnih spomenikov državnega pomena.

Fotografija 17: Pokrajinski muzej Murska Sobota, arheološka zbirka z rekonstrukcijo pletene stene – podlaga izvorna najdba t. i. *hišni lep*. Vito Hazler, Murska Sobota, 2000.

Fotografija 18: Črenšovci, romska vas Kamenci s povsem leseno »hiško«, sicer zimskim zavetiščem med nomadskim popotovanjem Romov po ozemlju nekdanje Jugoslavije. Stavba je po načinu gradnje sorodna poznoneolitskim enoprostornim bivališčem, v celoti zgrajenim iz lesenega ogrodja, vej, slame in ilovice. Vito Hazler, Kamenci, 2009.

Lesene kladne in skeletne konstrukcije stanovanjskih in gospodarskih stavb

Na alpskem in osrednjeslovenskem kulturnem območju se je stoletja ohranjala kladna konstrukcija vodoravno položenih smrekovih, jelovih ali bukovih brun, ki so jih na vogalih in predelnih stenah najprej povezovali z utori na križ, nato so se v 17., 18., 19. in 20. stoletju uveljavili utori *lastovičjega repa*, ki se jim je v 19. in 20. stoletju v nekaterih osrednjeslovenskih pokrajinah pridružila skeletna gradnja. To je bila gradnja z močnimi skeletnimi nosilci iz smrekovih, jelovih, redkeje bukovih ali hrastovih tramov s po dvema ali enim vzdolžnim utorom, kamor so polagali večinoma na žagah venecijankah razžagane plohe. Nadaljnji postopek gradnje je bil pri obeh načinih lesene gradnje podoben, le da so starejše stavbe z lesenimi kladnimi stenami imele večinoma ostrejša na škarje ali na klešče. V prvi polovici 19. stoletja so se uveljavile tudi izvedbe ostrejšij v obliki trapezastih konstrukcij, ki so sčasoma povsem izpodrinile

bolj toge konstrukcije na škarje. Ostrešja s trapezastimi povezji so namreč omogočila večje razpone pri leseni in tudi zidani gradnji in so pomembno vplivala na nadaljnji gradbeno-tehnični razvoj stavbarstva v 19. in zlasti 20. stoletju.

Lesene kladne konstrukcije brun z utori na križ sodijo med najstarejše gradbeno-tehnične izvedbe stanovanjskih in gospodarskih ter drugih stavb in naprav. Bruna so izdelana iz polovice debla, tako da je vsako odbrano deblo dalo po dve bruni, ki so jih v ostenje vgradili tako, da je bila naravno polkrožna stran zunaj, ravna pa v prostoru. Bruna so večinoma razžagovali po dolgem ročno, tako da so bruno položili na tesarski oder, na bruno se je nato povzpел en žagar, spodaj pa sta ročno žago vlekla dva žagarja. Sprva so uporabljali preproste enakomerno zobate vlečne žage, v 19. stoletju pa že žage amerikanke z različno dolgimi in upognjenimi zobmi, ker je odločno skrajšalo čas žaganja.

Pri skeletnih konstrukcijah so bili plohi večinoma enakomerno razžagani že na žagi in so se zato bolje prilegali drug drugemu, potem ko so jih vstavljali od zgoraj navzdol v konstrukcijo že prej zgrajenega skeleta. Takšne konstrukcije so bile poznane tudi drugod po Evropi, med drugim tudi v Rusiji, kar je potrdil tudi graditelj svoje hiše iz Zavodnja nad Šoštanjem, potem ko se je srečno vrnil iz ruskega ujetništva v 1. svetovni vojni. Že vrsto let je stavba v zelo slabem gradbenem stanju in nič ne kaže, da bi jo stroka in lokalna oblast ustrezno obnovili.

Fotografiji 19 in 20: Dvoje oken, vgrajenih med dve bruni lesene kladne stene v nadstropju hiše, ki ima le po eno okensko krilo, z notranje strani vgrajeno po izvornem načinu na smuk. Levo okno ima deloma še ohranjeno prvotno zasteklitev z litim steklom in zasteklitev po t. i. katedralni zasteklitvi, po kateri je lito steklo vgrajeno v mreži svinčenih žlebičev, v tem primeru pa svinec nadomeščajo leseni in v krog ukrivljeni žlebovi. Vito Hazler, Zavodnje, 1993.

Fotografija 21: Nacetova hiša, lina, ki osvetljuje hišo. Vito Hazler, Puštal, 1994.

Fotografija 22: Lesena ruska hiša, ki jo je okrog leta 1922 zgradil Zavodnjčan, sicer avstro-ogrski vojak, ko se je srečno vrnil iz ruskega ujetništva domov na Zavodnje. Hišo je nekdanji vojak zgradil po načelih skeletne konstrukcije, tj. s pokončnimi žlebljenimi lesenimi stebri, v katere so drug vrh drugega vodoravno vtaknjeni plohi. Vito Hazler, Zavodnje, 1985.

Kladne konstrukcije vodoravno vgrajenih lesenih brun

Za postavitev kakršnekoli lesene stavbe ali naprave so graditelji morali obvladati osnove gradbeništva in konstrukcij. Med najstarejše in na videz najenostavnejše so dijo utori na križ, kjer se vodoravno vgrajena bruna na vogalih in v gradbeni praksi pozneje uveljavljenih predelnih stenah medsebojno povezujejo z utori na križ. Tako krajni deli brun kot štrclji segajo čez vogal in tvorijo trdno konstrukcijsko vez ter navpično rastejo od spodnjih, *gruntnih*, odebeljenih brun do stropne višine, kjer se vgrajene brune ponovno podaljšajo, saj je vanje vgrajena konstrukcija ostrešja.

Utori, ki na vogalih in predelnih stenah povezujejo bruna, so z vrha in spodaj v vsako bruno zarezani približno za četrtino debeline bruna, tako da se bruna ob zlaganju v ostenje drugo vrh drugega med seboj tesno prilegajo in po polaganju zadnje plasti vrhnjih brun tvorijo tesno povezano leseno ostenje, ki je z notranje strani relativno ravno, z zunanje pa bruna ohranjajo naravno okrogolino debela.¹⁰

10 Tako vgrajenim brunom so že pred žaganjem po dolgem na pol odstranili lubje, da je njihov zunanji videz dokaj gladek. Gladkost je očitna tako pri smrekovih in jelovih brunih in še posebej pri bukovih. Z leti se v takšna bruna

Lesene zveze

Pri prvotnih kladnih konstrukcijah vodoravno vgrajenih brun so vgrajevali že omejene utore na križ, medtem ko so se s poudarjanjem tehničnih znanj v 17., 18. in 19. stoletju uveljavljale različne izvedbe utorov t. i. *lastovičjega repa*. Navzven njihova oblika dejansko nekoliko spominja na razširjeni rep lastovic, vendar se ti povezovalni in konstrukcijski členi med seboj zelo razlikujejo. Oblikovno najenostavnejši so *lastovičji repi* v obliki enakostranega trapeza (levi in desni sta enakega naklona in dolžine), utori pa sledijo enakim razmerjem kot pri utorih na križ. Konstrukcijsko zahtevnejši so *lastovičji repi* z upognjenimi bočnimi stranicami, ki sodijo med velike tesarske mojstrovine. Nekateri *lastovičji repi* so zlasti na vogalnih zvezah lahko tudi dvojni, ponekod tudi trojni (npr. Zavodnje in Šentvid nad Zavodnjem).

Fotografija 23: Lebnova lesena hiša. Vito Hazler, Gomilsko, 1976.

pogosto naselijo lesni škodljivci – sprva žuželke različnih vrst v pore in luknjice poležejo jajčeca, nato se iz njih razvijejo larme, črvički, ki v lesu preživijo večji del svoje evolucijske dobe, vse dokler se ne preobrazijo v odrasle žuželke s krilci in se razmnoževalni krog zaključijo. Črvički, larme, z vrtnanjem po lesu napravijo veliko škodo. Najedajo predvsem mehkejše plasti beljav, tj. površinske dele debel, kjer se v času rasti drevesa pretaka glavna hranilnih snovi in prepotrebna voda.

Fotografija 24: Pri Kavčeli, Kavčnikova domačija. Vito Hazler, Zavodnje, 2007.

Fotografija 25: Logarjeva kašča. Vito Hazler, Logarska dolina, 2002.

Fotografija 26: Nacetova (večinoma lesena) hiša. Vito Hazler, Puštal, 1995.

Fotografija 27: Bednikova zidanica. Vito Hazler, Mali Vrh, 2006.

Fotografiji 28 in 29: Muzej na prostem, last Jožeta Kakerja. Kladna konstrukcija štiristrano tesanih brun, povezanih z dvojnimi utori *lastovičjega repa*. Vito Hazler, Podveža, 2003.

Sprva leseni, nato železni klini

Za pritrjevanje in povezovanje kladnih konstrukcij tesanih plohov so sodeč po arheoloških raziskavah v Mostu na Soči (sprva Sv. Lucija) tudi v protozgodovinski železni dobi uporabljali lesene kline. Tako je mogoče spoznavati in sklepati iz več kot stoletje in pol trajajočih rednih in sporadičnih arheoloških raziskav, katerih izsledke strokovnjaki redno objavljajo v poročilih in strokovni literaturi (Svoljšak 2001: 131-138) ter so nazorno predstavljene v muzejskih zbirkah na osnovni šoli v Mostu na Soči in v stalni arheološki zbirki Tolminskega muzeja v Tolminu. V Tolminskem muzeju je na ogled maketa lesene pritlične hiše, ki ponazarja pomen železnodobne svetolucijske kulture z razvitim gospodarskim in kulturnim življenjem. Lesena maketa ponazarja način svetolucijske gradnje z lesom, kjer so najprej postavili osnovno leseno skeletno leseno konstrukcijo, nanjo pa so z lesenimi klini vodoravno pritrčili tesane plohe. Prav tak način gradnje se je ohranil pri nekaj gospodarskih poslopih in vinskih kletih po vsem slovenskem ozemlju.

V Danjah pri Mojstrani je v 90. letih 20. stoletja še stalo gospodarsko poslopje z z deskami opaženim nadstropnim delom. Tesar je na konstrukcijo vodoravnih tramov žagane deske pritrdil z ročno izdelanimi lesenimi klini. Tesarska mojstrovina je bila očitno premalo pričevalna, da bi lastniki stavbo ohranili ali da bi vsaj vzbudila zanimanje strokovne javnosti.¹¹

11 Leta 1993 se je skupina etnologov in kulturnih antropologov udeležila strokovne ekskurzije v Danje pri Mojstrani. Nihče razen fotografa ni zaznal izvirnega načina pribijanja ročno žaganih desk na oporni tram z lesenimi klini (glej fotografiji 30 in 31).

Fotografiji 30 in 31: Lesen gank na gospodarskem posloppju ima deske pritrjene z lesenimi klini.
Vito Hazler, Danje, 1993.

Fotografiji 32 in 33: Filovski Breg, *Filovski Vrež*, vinska klet, lastnik Jožef Török. V osrednji vhodni prostor vodijo enokrilna vrata z z lesenimi klini pritrjenimi deskami. Levo so stanovanjski prostori, desno deloma vkopana lesena in z ilovico ometana klet, kjer je poleti, ko zunanje temperature krepeko presegajo 30 °C, tudi za 10 °C hladneje. Vito Hazler, Filovci, 2006.

Severno nad Filovci se razteza južno obrobje Goriškega z vinorodnimi zaselki Trnavski Breg (narečno *Trnovski Vrež*), Filovski Breg (narečno *Filovski Vrež*) in Gaj s prvobitnimi lesenimi vinskimi kletmi in vse pogostejšimi zidanimi kletmi in vikendi. Prvotne lesene kleti so bile na eni (pogosto levi) strani obdane s stanovanjskimi in na drugi z gospodarskimi prostori, tudi s hlevom. Pri nekaterih stavbah so se še ohranile prvotne lesne zveze in pritrjevanje desk na vratna krila z lesenimi klini.

Politiranje s šelakom in flodranje ali žiljenje

Politiranje s šelakom in *flodranje* ali *žiljenje* sta bili do približno srede 20. stoletja pomembni zaščitni in okraševalni tehniki lesenega pohištva in notranje opreme. Izpodrinila so ju cenejša, za delo enostavnejša in tehnološko priročnejša industrijska barvila, zlasti različne oljne barve in nekaj let pozneje predvsem raznobarvni laki ter nato še t. i. skandinavski zaščita lesa, najbolj splošno znana pod imenom *sadolin*, in vodotopni akrili idr.

V Evropi so se slikarske in mizarске tehnike *politiranja* s šelakom uveljavile v 17. stoletju po razširitvi novih trgovskih prekomorskih poti z Daljnim vzhodom, zlasti z območjem današnje Kitajske. Šelak so tam pridobivali iz izločkov ščitastih uši, ki se prehranjujejo s smolo različnih drevesnih vrst (Revivo materials 2021). Šelak nato očistijo in toplotno obdelajo v tanke rjavkaste lističe, ki gredo v prodajo. Slikarji oziroma mizarji šelak pred uporabo namočijo v raztopino alkohola, čez dan ali dva pa z njim premažejo skrbno obdelane zlasti furnirane površine. Sledi dolgotrajno drgnjenje po vseh zunanjih površinah pohištva, stenske opreme ali okrasja, vse dokler politirana površina ne doseže zelenega sijaja. Tako politirano pohištvo je imelo prestižni pomen, visoko ceno in so si ga lahko privoščili le najvidnejši družbeni sloji.

V Sloveniji le nekaj zasebnih mizarjev, raziskovalcev in pedagogov (npr. Višja strokovna šola, Lesarska šola Maribor) obvlada in goji stoletno in družbeno prestižno tehniko šelak politure. Med njimi tudi mizar Andrej Grom iz Logatca, ki opravlja tudi restavriranje pohištva in uporablja z njim povezane različne tehnike zaščite in obnove, med drugim tudi tehniko *politiranja* s šelakom. Obnove starega pohištva s šelak polituro so zelo zahtevne in zamudne, vendar končni videz izvedbe prevlada tudi nad visoko ceno storitve.

Druga in vse manj poznana tehnika zaščite zlasti mizarško izdelanega pohištva je *flodranje* ali *žiljenje*. Gre za pleskarsko tehniko ponarejanja lesene teksture, zlasti drevesne rasti, z različno razpredenimi rastnimi letnicami – branikami, slikovito in na videz zelo naravno porazdeljenimi po obdelani površini. Najprej so si pleskarji, *malarji*, s kitanjem in brušenjem pohištva ali lesene stenske obloge pripravili gladko površino in jo s šablonami ali prostoročno okrasili z dekorativno ornamentiko v podobi letnic enega od izbranih vzorcev lesa, nato so z dolgimi in enakomernimi potezami razmazali nanese barvne vzorce do stopnje, ko je videz opleskane površine postal čimbolj podoben naravni teksturi lesnih branik.

Flodrano pohištvo je bilo splošno priljubljeno zlasti med srednjim in manj premožnim slojem prebivalstva, ki si zaradi lastnih gmotnih okoliščin ni zmoglo privoščiti furniranega in s šelakom polituranega pohištva. Zelo pogosto so mizarji flodrali pohištvo za spalnice, kot so pokončne dvokrilne omare, okrogle mizice z navadno štirimi tapeciranimi stoli z naslonjali, zakonske postelje z nočnimi omaricami, omarice z ogledali in tudi karnise za zaveses. Takšno pohištvo je v prvotnem bivalnem okolju le še redko ohranjeno, v nekaterih varstvenih ustanovah je postalo del ambientalnih muzejskih postavitev.

Fotografija 34: Baročna miza s šelakom politiranim furnirjem. Vito Hazler, Horjul, 2021.

Leseni stropi

Dokler se v gradbeništvu niso uveljavile armiranobetonske stropne konstrukcije, so gradbeniki v stavbe vgrajevali lesene stropne konstrukcije z nosilnimi tramovi, nanje so bile največkrat dvoplastno z razmiki položene deske, ali pa so bili leseni stropi spodaj obiti z letvami ali trstiko in nato ometani. Sčasoma so leseni stropi izgubili pomen v lastnikovih vrednostnih predstavah. Takrat so jih pogosto pod vplivom tehnološko razvitejših lesenih stropov ometali in pobelili – razlogov za to je bilo več. Leseni stropi

z vidno obdelanimi prečnimi tramovi in z z zamiki dvojno položenimi deskami so bili v stavbarstvu na splošno v veljavi do srede 19. stoletja, ko so jih nadomestili ometani leseni stropi, ki so se večinoma ohranili do 60. let 20. stoletja, ko se je na Slovenskem v gradbeništvu na splošno uveljavilo vgrajevanje armiranobetonskih plošč.

Fotografija 35: Flodrana sobna omara z imitacijo hrastovega furnirja. Vito Hazler, Horjul, 2021.

Pri obnovah spomeniškovarstveno pomembnih stavb strokovnjaki takšnim naknadno prekritim stropom odstranijo omete in osrednji bivalni prostor, npr. (kmečka) *hiša*, *hjša* (južno Pohorje), ponovno pridobi prvotni videz in tudi pomen osrednjega bivalnega prostora, čeprav morda z novimi namembnostmi. To so primeri vračanja prvotnega videza osrednjemu prostoru – hiši, ki jih je bilo v dosedanjih obnovitvenih postopkih že več in praviloma niso moteči, čeprav so v nekaterih primerih lahko tudi sporni.¹²

12 O takšnih in podobnih rešitvah še nimamo vzpostavljene strokovne kritike, ki bi s tehtnimi pripombami nadzorovala in spodbujala kakovost in optimalnost spomeniškovarstvenih obnov. Morda so z gradbeno-razvojnega vidika in prikazovanja kulture bivanja s spremljajočimi posodobitvenimi postopki zanimivi tudi sprva leseni nato ometani stropi.

V današnjem času vidni leseni stropi so se ohranili verjetno v vseh socialnih okoljih. Po časovnem zaporedju izbranih primerov je likovno in izvedbeno najpomembnejši leseni strop z letnico 1510 v Hlebanjevi hiši na Srednjem Vrhu nad Gozdom Martuljkom. Časovno blizu mu je lesen strop v Šivčevi hiši v Radovljici, časovno, likovno in dokumentarno pa so zanimivi tudi leseni stropi npr. v zidani hiši na Veseli Gori pri Šentrupertu na Dolenjskem, v Špančevi zidanici na Malem Vrhu št. 56 nad Šmartnim ob Paki in drugod. Poleg plastovitih in rezljanih lesenih stropov so se zlasti v cerkvenih, svetnih in posvetnih stavbah ohranili poslikani leseni stropi z geometrijskim okrasjem, kakršen je npr. strop v cerkvi Sv. Trojice v Muti in lesen baročni strop iz leta 1653 v župnišču ob cerkvi Sv. Nikolaja v Vuzenici.

Fotografija 36: Hlebanjeva hiša z lesnim stropom iz leta 1510.
Vito Hazler, Srednji Vrh nad Gozdom Martuljkom, 2011.

Vsi omenjeni leseni stropi izkazujejo izjemnost obrtniških veščin in znanj, ki jih je treba prepoznati in zato takšne stropce celovito zavarovati in po potrebi celovito obnavljati. Omenjeni stropi so vzorec načinov obrtniškega rokovanja v preteklih stoletjih. Vidne so tehnike obdelave lesa z različnimi orodji, npr. način obrezovanja robov stropnih desk s kolarskim rezilom, *rajkmestrom*, ki ga večji kolarjevi ali tesarjevi roki držita za ročaja in z njim porežeta oba vidna robova deske vse do približno čevlja pred koncem, kjer rokodelec obrezovanje konča, zareže rez pravokotno na desko in nato po njeni diagonali zareže še raven ali lahko upognjjen trikotnik, t. i. *ajdovo zrno*.¹³

Fotografija 37: Sivčeva hiša, lesen strop v nadstropnem prostoru, kjer zadnja leta potekajo poročni obredi. Lesen strop iz 16. stoletja velja za enega najbolj likovno dodelanih stropov na Slovenskem. Več podobnih je ohranjenih še v okolici Škofje Loke in drugod na Škofjeloškem.

Vito Hazler, Radovljica, 2001.

13 Obrtniku, ki pri svojem delu namesto kolarskega rezila uporablja le električna strgala, takšnega ajdovega zrna ne bo uspelo izvesti. Zato so nekatere rekonstrukcije lesenih stropov s takimi načini obdelave velike strokovne napake, ki pa žal niso redke (sic!).

Fotografija 38: Pretirano posodobljen lesen strop z letnico 1696.
Vito Hazler, Strmec nad Lučami, 1981.

Fotografija 39: Lesen strop s prečnim tramom in nanj vrezano letnico 1768, spodnje plasti desk so nekaj centimetrov pred stikom s tramom okrašene z rahlo ukrivljenimi ajdovimi zni.
Vito Hazler, Zgornji Brnik, 1998.

Fotografija 40: V zidani hiši naproti Barbove graščine imajo ohranjen lesen strop z bogato profiliranimi robovi in usločenimi ajdovimi zrni, kar je pogostejša likovna rešitev na premožnejših posestih. Vito Hazler, Vesela Gora pri Šentrupertu na Dolenjskem, 1999.

Fotografija 41: Špančeva deloma lesena zidanica s stropom z letnico 1818 in napisih o lastnikih in graditeljih. Vito Hazler, Mali Vrh, 2006.

Fotografija 42: Po obnovi številnih lesenih stropov si je vrhunski mizar in restavrator Andrej Grom izdelal lesen strop še za svoj dom. Replika poznorenesančnega stropa v novi stanovanjski hiši je dokaz mizarjevega poznavanja gradiv, tehnologij, slogovnih prvin in estetike.
Vito Hazler, Logatec, 2010.

Izvirno, razvojno in ustvarjalno – svobodno interpretiranje kulturne dediščine

Spomeniškovarstveno, muzejsko, arhivsko in bibliotekarsko varstvo kulturne dediščine se srečuje z vprašanji izvirnega, razvojnega in ustvarjalnega – svobodnega interpretacijskega vrednotenja, obnavljanja in prikazovanja, prezentacije kulturne dediščine. Vsi navedeni možni postopki so teoretske in obenem praktične oblike varstva nepremične in premične kulturne dediščine. Zdi se, da je pri teh vprašanjih možnih veliko različnih odgovorov in strokovnih rešitev, toda od konservatorja, kustosa, arhivarja in bibliotekarja je odvisno, katero pot obnove in zaščite bo izbral.

V zadnjih letih se ob teoretičnem razvoju strok odpirajo tudi vprašanja fizičnega ohranjanja dediščine oziroma njene prezentacije. Navedba nekaj primerov bo morebiti odprla širšo strokovno razpravo, ki bo zagotovo v korist stroki in varovanim objektom, napravam in predmetom. Predstavljenih je nekaj vzorčnih primerov, ki morebiti vzbujajo dvome ali potrditve pravilnosti varstvenih ukrepov.

Vojaška pokopališča, spomeniki in znamenja prve svetovne vojne

Na ozemlju Republike Slovenije je po trenutno zbranih podatkih evidentirano in večinoma ohranjeno 101 vojaško pokopališče iz prve svetovne vojne. Večina je dobro ohranjenih in vzdrževanih, nekatera so zabeležena zgolj v pisnih in slikovnih virih (npr. Avstro-Ogrsko vojaško pokopališče ob zunanjem pokopališkem zidu v Šentvidu nad Ljubljano). Toda ob ohranjenih vojaških pokopališčih se zastavlja vprašanje izvirnosti, ki bi v teh primerih morala biti nesporna, saj so pokopališča obstajala med samo vojno in ponekod še nekaj let po končani vojni (primer: civilno pokopališče pri Sv. Trojici v Rogaški Slatini, kjer so med letoma 1916 in 1922 uredili grobišče v Zdravilišču Rogaška Slatina zdravljenih vojakov).

Vojaška pokopališča so bila že med vojno zgledno urejena. Urejali so jih vojaki in na več pokopališčih so že med vojno postavili kamnite in betonske spomenike (npr. Log pod Mangartom, Grgar) ter predvsem na Goriškem betonske križe, ojačane z bodečo žico. Sodeč po izvirnih slikovnih virih so v zgornjem toku Soče (Trenta, Soča) in Koritnice (Log pod Mangartom) že med vojno na grobove postavljali lesene križe in ne železnih, kakršni so na tamkajšnjih pokopališčih postavljeni danes (sic!). Zato se odpira vprašanje upravičenosti takšnih vidnih sprememb, saj so železni križi pomensko in simbolno zelo zavajajoči. Iz objavljenega arhivskega gradiva vemo, da so med vojno vojaške oblasti s številnih cerkva pobirale zvonove za vojaške potrebe,¹⁴ za orožje, municijo idr. Zato je nadomeščanje prvotnih lesenih latinskih križev z železnimi strokovno sporno in zavajajoče, kar je zlasti očitno na sicer dobro vzdrževanih vojaških pokopališčih v Trenti, Soči in Logu pod Mangartom. Na grobovih Bošnjakov so postavljeni *nišani*, grobna znamenja pripadnikov islamske verske skupnosti.

Tudi medvojno slikovno gradivo pokopališča v Štanjelu dokazuje raznoliko versko pripadnost padlih vojakov. Na posnetku pokopališča iz leta 1917 so razvidni trije leseni verski simboli, in sicer vitki latinski križ, široki pravoslavni križ in islamski *nišan*. Danes so grobna polja zatravljenja in površinsko izravnana. Prvotno oblikovanih križev in *nišanov* ni več, tam stoji le nekaj na novo dodanih železnih latinskih križev, kamnitih nemških križev, o *nišanih* ni sledu. Vse kaže, da je pokopališče tudi leta po vojni doživljalo preobrazbo, veliko novega se mu je dodajalo in marsikaj prepustilo propadanju. Samo v dobrem stoletju se je razgradila prvotna podoba pokopališča, ki mu pričevalnost ohranjajo kamnita vhodna stebra z letnicama 1915 in 1917, redka in različno oblikovana nagrobna znamenja in vrh stopnišča v obliki čela grškega templja zasnovan osrednji spomenik s štirimi valjastimi stebri in napisom *FILII OPTIMIS – PATRIA GRATA* (prevod: Najboljšim sinovom – hvaležna domovina).

14 Veliko zabeležk o teh ukrepih je v ohranjenem arhivskem gradivu, zlasti različnih kronikah šolskih ustanov itd. (glej: Himmelreich idr. 2017).

Fotografija 43: Vojaško pokopališče iz prve svetovne vojne.
Vito Hazler, Log pod Mangartom, 2012.

Fotografija 44: Štanjel, vojaško pokopališče iz prve svetovne vojne. Sodeč po primerjavi fotografij je mogoče sklepati, da je bilo prvotno pokopališče po letu 1917 močno povečano.
Vito Hazler, Štanjel, 2021.

Med letoma 1990 in 2020 je tekla obsežna obnova več vidnih samostojno stoječih spomenikov in spominskih plošč prve svetovne vojne. Večina je dobro obnovljenih, med njimi npr. spomenik iz leta 1927 sredi pokopališča v Stožicah v Ljubljani. Dobro je obnovljen tudi spomenik pred župnijsko cerkvijo sv. Marjete v Borovnici, ki ga je leta 1926 izdelal kamnosek Karel Novak iz Šentvida pri Ljubljani. Toda iz slikovnega gradiva in drugih dostopnih virov ni razvidno, kdaj so na okrogel medaljon s križi vrh spomenika dodali današnji grb občine Borovnica (sic!). Če je poseg nastal na željo organizatorja in investitorja obnove, je tak poseg povsem neustrezen, ker je zavajajoč!

Fotografija 45: Spomenik padlim vojakom v prvi svetovni vojni iz leta 1926 pred župnijsko cerkvijo Sv. Marjete. Vito Hazler, Borovnica, 2018.

Fotografija 46: Vrhnji del spomenika padlim vojakom v prvi svetovni vojni z vklesanim današnjim grbom občine Borovnica. Vito Hazler, Borovnica, 2018.

Sklep

Besedilo omenja le manjši del dediščine rokodelskih in obrtniških veščin ter uporabe izvornih gradiv za kakovostno ohranjanje in varstvo kulturne dediščine. Pristojne ustanove, od institucionalnega varstva dediščine, obrtniških in podjetniških združenj do izobraževalnih ustanov, bi morale tej problematiki posvečati bistveno več pozornosti. Zlasti področje varstva nepremične kulturne dediščine se tem izzivom ne bi smelo več izogibati, ker je tudi skrb za ohranjanje izvornih rokodelskih in obrtniških veščin vidni del njegovega strokovnega in tudi izobraževalnega poslanstva.

Poskusi uvajanja izobraževalnih delavnic v smeri izobraževanja javnosti in pridobivanja oseb za razvijanje lastne poklicne poti na tem področju, sestavljanje imenikov kakovostnih rokodelcev in obrtnikov, opozarjanje na vzorčne primere obnove in tudi na napačne rešitve ter drugi podobni poskusi so bili vsaj na formalni ravni že večkrat javno predstavljeni, toda prav teh poskusov nikakor ne osvoji ključni nosilec institucionalnega varstva dediščine s svojimi območnimi enotami. Med zaposlenimi v teh ustanovah je namreč veliko zelo dobrih strokovnjakov, ki bi bili pripravljeni

sodelovati tudi v prizadevanjih ohranjanja rokodelskih veščin in znanj, saj se dnevno srečujejo s problemom sodelovanja z dejansko usposobljenimi izvajalci del. Za sklepanje pogodb na papirjih navedene reference še zdaleč niso dovolj. Treba se je namreč soočiti z dejansko obnovitveno problematiko varstva dediščine, kjer so največje težave usposobljeni izvajalci, vnašanje novih neustreznih gradiv, dodajanje novih sporočilnih znamenj in oblikovnih izvedb in tudi hitenje za vse večjim zaslužkom, ki hromi kakovost izvedbe. V procesih varovanja kulturne dediščine so poleg navedenih velika ovira novodobne urbanistične rešitve, ki dediščino prevečkrat obravnavajo kot obrobni problem.

Reference

- BALZANO, ANGELA, KATARINA ČUFAR, BORUT JUVANEC, KLEMEN KLINAR, NINA KOBAL, LUKA KRŽE, MAKS MERELA, KLEMEN NOVAK, JOŽE PLANINŠIČ IN SAŠA ROŠKAR
2020 *Od stoga do kozuca. Priročnik za rabo in vzdrževanje kozolcev na območju projekta Arhitektura gorenjskih vasi*. Jesenice: Razvojna agencija Zgornje Gorenjske.
- BAŠ, ANGELOS
1967 *Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov*. Maribor: Založba Obzorja.
- HIMMELREICH, BOJAN, ALEŠ JAMBREK, TEJA KRAŠEVEC, JURE MAČEK, BLAŽ OTRIN, LUKA TUL, LILIJANA URLEP, LILIJANA VIDRIH LAVRENČIČ, JURE VOLČJAK IN BARBARA ŽABOTA
2017 *Vodnik po arhivskem gradivu 1. svetovne vojne*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije. Spletni vir: <http://www.zal-lj.si/files/delightfuldownloads/2018/01/Vodnik_po_ar_gr_1.pdf>, 6. 8. 2021.
- PREMRL, BOŽIDAR IN MATEJA KAVČIČ
2005 *Kamnita strešna kritina stavb na Primorskem II. Aplikativna raziskava*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Spletni vir: <https://www.zvkds.si/sites/www.zvkds.si/files/uploads/files/publication/ii-b-premrl_kamnita_kritina_stavb_2005.pdf>, 1. 12. 2021.
- PRISLAN, JOŽE
2018 'Analiza stikov lesene skeletne gradnje.' Neobjavljeno magistrsko delo. Maribor: Fakulteta za inženirstvo, gradbeništvo in arhitekturo.
- REVIVO MATERIALS
2021 'Šelak lemon.' *Revivo Materials: Restoration & Conservation & Art*. Spletni vir: <https://www.revivo.si/selak_lemon_150_500g>, 21. 9. 2021.

SVOLJŠAK, DRAGO

2001 'Zametki urbanizma v železnodobni naselbini na Mostu na Soči.' *Arheološki vestnik* 52: 131–138.

ŠARF, FANČI

1976 'Lesene strehe v Sloveniji.' *Slovenski etnograf* 26: 53–74.

ŠKOFIC, JOŽICA, JANUŠKA GOSTENČNIK, VITO HAZLER, MOJCA HORVAT, TJAŠA JAKOP, JANOŠ JEŽOVNIK, KARMEN KENDA-JEŽ, VLADO NARTNIK, VERA SMOLE, MATEJ ŠEKLI
IN DANILA ZULJAN KUMAR

2016 *Slovenski lingvistični atlas 2. Kmetija. 2. Komentariji*. Ljubljana: Založba ZRC.

Kuriranje sodelovanj med obrtniki in oblikovalci

Cvetka Požar in Maja Vardjan¹

Povzetek

V prispevku predstavlja proces sodelovanja med obrtniki in oblikovalci, ki sva ga kurirali v okviru projekta *Made In: Pripovedi obrti in oblikovanja*. Evropski projekt je v sodelovanju šestih partnerjev potekal med letoma 2018 in 2021 v štirih državah, na Hrvaškem, v Srbiji, Sloveniji in Avstriji.

Made In je platforma, ki združuje raziskovanje, oblikovanje in dediščino ter spodbuja sodelovanje in izmenjavo znanja med tradicionalnimi rokodelci in sodobnimi oblikovalci. Z raziskavami lokalnih obrti, delavnicami in rezidencami ter s promocijo idej smo v več kot dveh letih sodelovanja povezali obrtnike, oblikovalce in ljudi različnih poklicev pri zastavljanju aktualnih vprašanj v zvezi z dediščino in produkcijo v današnji družbi.

V zadnjih desetletjih se zanimanje za obrt in tradicionalne tehnike izdelovanja v oblikovanju, arhitekturi in umetnosti povečuje, hkrati pa narašča tudi interes uporabnikov. Razlogov za to je veliko, od pretirane industrializacije in globalizacije do vedno večje digitalizacije vsakdanjega življenja. Za oblikovalce delovanje na področju obrti in rokodelstva pomeni priložnost, da so v stiku s primarnimi surovinami, z materialom in ročnimi tehnikami proizvodnje; za uporabnika pa to pomeni vrednoto in možnost izbire izdelka s poreklom in zgodbo.

Oblikovalci in arhitekti se ukvarjajo z obrtjo na različne načine. Večinoma gre za poudarjanje tradicionalnih veščin in tehnik, malo pa je projektov, ki raziskujejo potencial rokodelstva pri reševanju širših družbenih, političnih in okoljskih vprašanj. Nas je zanimalo slednje: širši pomen rokodelstva za današnjo družbeno realnost.

Ključne besede: dediščina, kuriranje, oblikovanje, obrt, rokodelstvo, sodelovanje

1 Cvetka Požar, doktorica razvoja in teorije oblikovanja, univ. dipl. umetnostna zgodovinarica, muzejska svetnica, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, cvetka.pozar@mao.si; Maja Vardjan, univ. dipl. arhitektka, muzejska svetovalka, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, maja.vardjan@mao.si.

Summary

In this article, we present the process of cooperation between craftspeople and designers, which we curated as part of the project *Made In: Crafts and Design Narratives*. The European project, in cooperation of six partners, took place between 2018 and 2021 in four countries, Croatia, Serbia, Slovenia and Austria. *Made In* is a research, design and heritage platform that proposes new collaborative practices and knowledge exchange between the traditional craftspeople and contemporary designers. Through research into local crafts, workshops and residencies, and the promotion of ideas, we have connected craftspeople, designers and people from different professions in more than two years of a collaborative process in asking current issues related to heritage and production in today's society.

Interest in crafts and traditional manufacturing techniques in architecture, design and the arts is known to be increasing. There are many reasons for this, from excessive industrialization and globalization to the digitalization of everyday life. For designers, contact with crafts and handicrafts means an opportunity to be in touch with raw materials, materials and manual production techniques; for the user, this signifies a value and the possibility of choosing a product with an origin and a story.

There are different ways in which designers and architects deal with crafts. It is mostly about highlighting traditional skills and techniques, but there are only a few projects that explore the potential of handicrafts in addressing broader social, political and environmental issues. We were interested in the following: the broader significance of handicrafts for today's social reality.

Keywords: heritage, curating, design, crafts, handicrafts, collaboration

V prispevku predstaviva proces sodelovanja med obrtniki in oblikovalci, ki sva ga kurirali v sklopu projekta *Made In: Pripovedi obrti in oblikovanja*. Evropski projekt je v sodelovanju s šestimi partnerji med letoma 2018 in 2021 potekal v štirih državah: Hrvaški, Srbiji, Sloveniji in Avstriji. Partnerji so bili: skupina zagrebških oblikovalk, ki deluje v neodvisnem oblikovalskem kolektivu Oaza in so tudi pobudnice projekta; dva muzeja, varuha dediščine, zagrebški Muzej za umetnost in obrt in ljubljanski Muzej za arhitekturo in oblikovanje, ki se aktivno ukvarja s sodobno oblikovalsko in arhitekturno produkcijo; združenje Werkraum Bregenzerwald iz Avstrije, ki deluje na presečišču obrti in njene prezentacije; neodvisni kulturni organizaciji iz Beograda: Nova Iskra in Mikser Festival. V Sloveniji se je projektu kot partner pridružil še Center za kreativnost.

Made In je platforma, ki združuje raziskovanje, oblikovanje in dediščino ter spodbuja sodelovanje in izmenjavo znanja med tradicionalnimi obrtniki in sodobnimi

oblikovalci. Z raziskavami lokalnih obrti, delavnicami in rezidencami ter s promocijo idej smo v več kot dveletnem sodelovalnem procesu povezali obrtnike, oblikovalce, kustose in teoretike pri zastavljanju aktualnih vprašanj, povezanih z dediščino in produkcijo v današnji družbi.

Partnerji smo že od začetka projekta, vsak v svoji državi, delovali kot zbiralci in arhivarji snovnega znanja. Sprva skozi mapiranje rokodelcev v lokalnem okolju, nato kot posredniki med oblikovalci in rokodelci na delavnicah in rezidencah ter naposled kot kustosi razstave *Made In: Pripovedi obrti in oblikovanja*, ki je rezultat tega dvoletnega procesa. Z razstavo smo želeli sprožiti razpravo o odnosu med oblikovanjem in obrtni, pa tudi o širši tematiki ohranjanja znanj, vlogi tehnologije v proizvodnem procesu, trajnostni proizvodnji, materialnih in lokalnih virih itd.

Fotografija 1: Predstavitev arhiva obrti na razstavi v Muzeju za arhitekturo in oblikovanje. Luka Karlin, Ljubljana, 2020.

Razstava in njena spletna stran (www.madein-platform.com) sta razdeljeni na dva dela. Prvi je arhiv obrti, ki predstavlja izbor štiridesetih nosilcev znanja in njihovih tradicionalnih obrti iz Hrvaške, Slovenije, Avstrije in Srbije, dokumentiranih na podlagi intervjujev in fotografij, ter pojasnjuje njihov izvor, zgodovino, materiale, orodja, tehnike, postopke in ključne izdelke. Začetni izbor rokodelcev – deset iz vsake države – ni širok, je pa reprezentativen za položaj lokalnih obrti v teh državah. Drugi segment in bistveni del

razstave so tako-imenovane pripovedi obrti in oblikovanja. Predstavljajo osem posebnih pripovedi, ki so v obdobju dveh let ločeno nastajale v vsaki državi posebej, osredotočene na vprašanja, povezana s kontekstom lokalne proizvodnje. Nastale so na delavnicah in rezidencah, ki so potekale v sodelovanju med poklicnimi oblikovalci in rokodelci, predstavljene pa so v različnih formatih in medijih. Kuratorski koncept temelji na pristopu oblikovalcev k lokalnemu kontekstu ter na podobnostih v njihovem preteklem delu in področju delovanja, kar je bil tudi najpomembnejši kriterij za izbor sodelovanj.

Opažanja o stanju rokodelstva v Sloveniji na temelju izbora desetih rokodelcev

Rokodelstvo se v Evropi že skoraj dve desetletji, od srede devetdesetih let dvajsetega stoletja, ponovno oživlja, čeprav, kljub prevladi serijske, industrijske proizvodnje, nikoli ni povsem izginilo. Manj znano dejstvo je na primer, da je bilo spoštovanje tradicionalnih rokodelskih veščin ključno pri oblikovanju nove estetike izdelkov italijanskega oblikovanja v letih med 1945 in 1960 (Spark 1998: 59–69), v obdobju modernizma, ki je načeloma zavračal ročno izdelovanje.

Z industrializacijo v devetnajstem stoletju je rokodelstvo postopoma začelo izgubljati na pomenu. Na začetku dvajsetega stoletja je na to opozarjal Walter Benjamin (Harrod 1998: 1–4; Leslie 1998: 5–13), ki je videl povezavo med metaforično močjo starih veščin, kot sta tkanje in lončarstvo, in pripovedovanjem zgodb. Oboje naj bi industrializacija tudi ogrožala. A Benjamin ni bil nostalgichen, temveč je rešitev odkril v predmetih, kot so Duchampovi *readymade*, avtentična umetniška dela, ki so plod invencije neobremenjenega uma.

Projekt *Made In: Pripovedi obrti in oblikovanja* preizprašuje alternative rokodelstva danes, ko nekatere veščine izginjajo, njihovi nosilci nimajo naslednikov oziroma se tisti, ki vztrajajo pri tem, zaradi različnih razlogov s svojim delom težko preživljajo. Arhitekt Nicolas Coeckelberghs iz bruseljskega arhitekturnega biroja BC Architects² izpostavlja, da želi biti kot arhitekt vključen v celoten proces gradnje. BC Architects iz uporabljenih gradbenih materialov ali zemljine ob izkopih pri gradnji izdelujejo zidake. Pri tem v kombinaciji s strojno obdelavo uporabljajo tudi tradicionalne tehnike izdelave. Celostni pristop nudi rešitev, ki vodi predvsem k bolj vzdržnemu načinu bivanja, kar bo (oziroma je že) v prihodnosti neizogibno. Eno od možnih rešitev za to arhitekti iz biroja BC Architects vidijo v kombinaciji rokodelstva in industrializacije. Tu morda lahko najdemo povezavo z omenjenim Benjaminovim poglobljenim razmišljanjem o rokodelskih veščinah, katerih rešitev v prihodnosti je videl v odprtosti za novo, za invencije, kot je na primer serijsko

2 Povabili smo ga, da je predaval v sklopu delavnice *Made In*, ki je pod vodstvom oblikovalca Lukasa Wegwertha potekala v lončarski delavnici Urbana Magušarja v Radovljici septembra 2019.

izdelana straniščna školjka, ki z intervencijo umetnika, postavljena v nov kontekst, postane umetniško delo. Analogija v sedanjosti gre predvsem v smeri spremembe pogleda na nekaj, kar lahko omogoči preživetje nečemu, kar morda nima več razloga, da bi obstajalo, a ima hkrati določene, za prihodnost pomembne vrednosti, za katere ne želimo, da izginejo. A obenem lahko najdemo tudi spremembo pogleda na to, kar izginja zaradi obsežnih sprememb, ki terjajo sistemske rešitve (pomanjkanje naravnih surovin zaradi podnebnih sprememb). Odprtost za najprej ali zgolj postavljanje vprašanj je lahko začetek v tej smeri.

Raziskava obrti je bila v Sloveniji fokusirana na celotno državo, v Avstriji na regijo, na Hrvaškem in v Srbiji pa na posamezne mestne četrti. Sodelujoči rokodelci so bili izbrani zaradi svojega izjemnega obrtniškega znanja, stopnje ogroženosti svoje obrti in njene reprezentativnosti za območje pa tudi zaradi svojega geografskega položaja.

Pri izboru rokodelcev za projekt *Made In* smo sicer izhajali iz tradicionalnih obrti, a smo skušali izbrati take, ki imajo potencial za prihodnost, ali take, s katerimi se ukvarjajo ljudje, ki iščejo nove priložnosti za razvoj svoje dejavnosti. Pri projektu so sodelovali čevljar Aleš Kacin (čevljarska delavnica AK Alojz Karner), kamnosek Beno Ogrin, čebelar Erik Luznar, posodar Franc Jaklič, izdelovalka slamnikov Joži Košak, rezbarka in izdelovalka škofjeloških kruhkov Petra Plestenjak Podlogar, umetnostni kovač Silvo Jelenec, lončar Štefan Zelko, oblikovalec keramike Urban Magušar in Pomelaj, zadruga za razvoj podeželja, ki se ukvarja s pletarstvom.

Fotografija 2: Čevljar Aleš Kacin v svoji delavnici. Luka Karlin, Žiri, 2019.

Fotografija 3: Posodar Franc Jaklič v svoji delavnici. Luka Karlin, Ribnica, 2019.

Skozi raziskavo smo zaznali določene skupne lastnosti, razlike in težave, ki opredeljujejo stanje rokodelstva v Sloveniji. Izstopajoča skupna lastnost je ustvarjanje na osnovi veščin in znanja, ki so ga rokodelcem predali predniki ali mojstri rokodelstva. Med temi nekateri zvesto sledijo tradiciji in ustvarjajo trajnostne izdelke, ki jih v življenjskem ciklu skoraj ni treba menjati. Drugi, sicer bolj redki, so tradicionalne pristope prilagodili tržnim zahtevam in s tem uspešno prodrli tudi izven Slovenije. Ostanejo še tisti, ki delajo na tradicionalen način, a se soočajo s pomanjkanjem naravnih surovin (npr. ličja nehibridnih sort koruze), ki so edini možni materiali za izdelavo tovrstnih izdelkov. Ta težava je nekatere med njimi primorala, da pospešeno iščejo nove, za to uporabne surovine.

Razvoj in napredek prinašata spremembe v družbi, s čimer pa se spreminjajo tudi potrebe. Danes skoraj nihče več ne rabi velikih lesenih, ročno izdelanih posod, ki so se včasih uporabljale za pripravo in shranjevanje živil. Že zdavnaj so jih nadomestile lažje, plastične posode. Zaradi vse bolj potrošniško naravnane življenjskega sloga tovrstni način shranjevanja živil izginja. Rokodelcev, ki bi jih izdelovali, ni več veliko, nekateri so se prilagodili potrošniško naravnane času in svoje vrhunske izdelke spremenili v dekorativne miniaturre. Temu so prilagodili tudi način izdelave, saj tak izdelek brez uporabe lepila ni obstojen. Rokodelske veščine, sama

izdelava in načini rabe materiala so bili v preteklosti dostikrat odraz sobivanja z naravo. S prakso pridobljene veščine so omogočale kakovostne in v veliki meri tudi trajnostne izdelke. Šlo je za razumevanje materiala, samega procesa dela in nenazadnje tudi za iskrenost pri sami izdelavi.

Fotografija 4: Pomelaj, zadruga za razvoj podeželja. Luka Karlin, Velika Polana, 2019.

Projekt *Made In* je ponudil priložnost, da smo si lahko zastavljali številna vprašanja: kaj je namen sodelovanja med rokodelci in oblikovalci? Kaj to omogoči? Nadaljevanje obrti ali morda celo obstoj na trgu? Ali še kaj več? Morda tudi oza-veščanje o smotrnejši izrabi virov, rabi lokalnih materialov in okolju prijaznem načinu izdelave?

Nove kulture izdelovanja

V zadnjih desetletjih se zanimanje za obrt in tradicionalne tehnike izdelovanja v oblikovanju, arhitekturi in umetnosti povečuje, hkrati pa narašča tudi interes uporabnikov. Razlogov za to je veliko, od pretirane industrializacije in globalizacije do vedno večje digitalizacije vsakdanjega življenja. Za oblikovalce delovanje na področju obrti in rokodelstva pomeni priložnost, da so v stiku s primarnimi surovinami, z materialom in ročnimi tehnikami proizvodnje; za uporabnika pa to pomeni

vrednoto in možnost izbire izdelka s poreklom in zgodbo. Vrednost ročnega dela se spreminja tudi v luči globalnega izkoriščanja delovne sile, kar mnoge ustvarjalce usmerja v humanizacijo procesov izdelovanja in posledično v kontekstualizacijo odgovornejšega življenjskega sloga (Edelkoort 2014: 70). Pri tem je seveda pomembno, kje, kako in zakaj je bil izdelek, ki ga uporabljamo, narejen. V knjigi *Design as an Attitude* avtorica in kritičarka Alice Rawsthorn širok nabor projektov, ki povezujejo principe ročnega dela in tradicionalnih obrti z oblikovanjem, razvršča v dve kategoriji: na tiste, ki strateško uporabljajo rokodelsko simboliko in tehnike, ter tiste, ki idejo rokodelstva obravnavajo konceptualno in antropološko ter se skozi raziskovanje procesov ročne izdelave ukvarjajo s socialnimi, političnimi in okoljevarstvenimi problematikami (Rawsthorn 2018: 38–49). Nas je zanimalo slednje: širši pomen rokodelstva za današnjo družbeno realnost.

Vnaprej določena metodologija projekta je narekovala, da partnerji za rezidenco in delavnico izberemo oblikovalce iz tujine, ki naj bi iz nabora lokalnih obrtnikov izbrali tiste, s katerimi želijo razvijati projekte. K sodelovanju smo povabili oblikovalce, za katere je jasno, da množična industrijska proizvodnja v njihovem delovanju ne igra več velike vloge. Njihov fokus je usmerjen v lokalne produkcije, omejene serije in projekte »naredi sam«, ki raziskujejo nove načine ustvarjanja, izdelovanja, financiranja in distribuiranja izdelkov. Vendar večina ustvarjalcev, katerih delovanje temelji na ročnem delu, izpostavlja predvsem izjemnost veščin in tehnik obrti, torej mojstrstvo izdelovanja, v okviru projekta *Made In* pa smo k sodelovanju želeli pritegniti tiste oblikovalce, ki svoje vračanje k obrti obravnavajo kot način oživljanja tradicionalnih znanj in hkrati lastne prakse, torej kot vir idej in še neodkritih invencij.

Pri vzpostavljanju slovenskega arhiva obrti smo se osredotočili izključno na tradicionalne obrti, ki pomenijo izjemno kulturno dediščino in hkrati odličen material za prevod v nove načine implementacije rokodelskega znanja in veščin. Obrti nismo obravnavali v smislu nostalgičnega obujanja oziroma iskanja izgubljenih idealov, ampak smo fokus usmerili na prožnostni potencial obrti in delovanje zunaj okvirov običajnega. Projekt torej kritično pristopa k fenomenu vedno večjega interesa oblikovalcev in uporabnikov za tradicionalno rokodelstvo in obrt, saj nismo promovirali ohranjanja tradicij za vsako ceno, nismo izpostavljali virtuoznosti in mojstrstva zaradi mojstrstva samega, ampak smo ga povezali z inovativnim mišljenjem – tako rokodelcev kot oblikovalcev – in poskušali razviti nove, sveže pripovedi.

Potencial lokalnega

Projekta, ki smo ju v okviru platforme *Made In* razvili v Sloveniji, izhajata iz dejstva, da danes ljudje praviloma nimamo več stika z izvornimi materiali, iz katerih so narejeni predmeti, ki jih vsakodnevno uporabljamo. Oblikovanje kot disciplina

se je razvilo z industrijsko revolucijo in množično proizvodnjo izdelkov, ki sta povezani s težnjo k vedno večji potrošnji in ekonomski rasti, kar vodi v pretirano industrializacijo z neskončno in nekontrolirano ekstrakcijo surovin iz naravnih virov. Pridobivanje surovin vpliva na uničevanje narave, kar nas je pripeljalo v današnjo krizno situacijo na globalni ravni. V iskanju alternativ obstoječim sistemom se pogosto obračamo k lokalnemu: od pridobivanja surovin, proizvodnje, distribucije in uporabe. Obrt, sploh tradicionalno rokodelstvo, je neizogibno povezana z lokalnimi materiali, saj so rokodelci uporabili to, kar je bilo v njihovi neposredni okolici, in ustvarjali trajnostne cikle v povezavi s surovinami. Tako rezidenca kot delavnica sta se ukvarjali z vprašanjem surovin in njihovim pridobivanjem ter izpostavljali vrednost obrti skozi material, s katerim je neposredno povezana. Kot pravi oblikovalec Lukas Wegwerth, so ti načini delovanja danes bolj pomembni kot kadarkoli. Raziskovati moramo temeljne metode, na katerih temeljijo obrti, da izboljšamo naše načine produkcije (po Wegwerth 2020: 356 v Borovnjak 2020).

Delavnica *Ustvarjanje podatkov, pridobivanje naravnih materialov in eksperimenti* je bila namenjena spoznavanju splošno prezrtega materiala – zemljine oziroma gline, ki je kot prvinski in vseprisoten naravni material ključno zaznamovala rokodelsko tradicijo. Interdisciplinarna skupina udeležencev, ki je bila izbrana na podlagi javnega poziva, je pod vodstvom oblikovalca Lukasa Wegwertha, lončarskega mojstra Urbana Magušarja in pa tudi arhitekta Nicolasa Coeckelberghsa k raziskovanju pristopila s pridobivanjem surovine v neposredni okolici, njenim procesiranjem in žganjem vzorcev. Pomemben vidik delavnice je bila izmenjava znanj in veščin med vsemi udeleženci, torej kolektivni napor v vseh fazah procesa, ki je obsegal tako fizično eksperimentiranje z materiali, kot tudi razprave o potencialu zemljine, ne le v smislu materialnih lastnosti, ampak tudi možnosti legalnega pridobivanja, ipd. Ko so udeleženci pridobili temeljno razumevanje in prediskutirali aktualna vprašanja, so se lotili eksperimentov, v katerih so v okviru natančno opredeljenega sklopa procesov uporabili lokalno pridobljene materiale. Na ta način so našli potenciale in prednosti, ki so večje kot pri kupljenih materialih. Kljub kratkemu času delavnice so prišli do rezultatov, ki kažejo na potencial zemlje kot relevantnega vira znotraj sedanjega diskurza o avtentičnosti materialov in okoljskih izzivih. Delavnica ni želela reševati problemov, ampak je želela postaviti okvir za eksperimentiranje s surovinami brez pričakovanja o ustvarjanju končnih izdelkov. Bistvo delavnice je bilo pridobiti izkušnje in sprejeti tudi neuspeh kot bistveni del procesa učenja.

Fotografija 5: Delavnica *Ustvarjanje podatkov*, pridobivanje materiala blizu Radovljice.
Luka Karlin, bližina Radovljice, 2019.

Fotografija 6: Delavnica *Ustvarjanje podatkov*, testiranje uporabe zemljine, lončarska delavnica
Urbana Magušarja. Luka Karlin, Radovljica, 2019.

Tudi projekt rezidence z naslovom *Razmerje*, v kateri sta oblikovalca iz studia Mischer+Traxler za sodelovanje izbrala kamnoseka Bena Ogrina, se ukvarja z vprašanjem surovin, vendar v smislu povezovanja materialov, iz katerih so narejeni predmeti, z njihovim virom. Projekt skozi obrtniške veščine in opredmetenje podatkov razkriva, kako zelo veliko kamnine je potrebno, da iz nje dobimo čisto kovino (in tudi druge materiale). S pomočjo Geološkega zavoda smo poiskali štiri kamnine, iz katerih pridobivajo kovino. Razmerja pridobljene kovine iz posameznih rud so različna in specifična glede na lokacijo nahajališča. Glede na te podatke sta oblikovalca zasnovala pet objektov kot tridimenzionalne diagrame, ki kažejo na to, koliko kovine dobimo iz kosa rudnine. Vsak predmet ima bazo enake velikosti, opremljen je s kovinskim elementom, ki razkriva, kolikšen delež kovine vsebuje določena kovinska ruda, in na tak način rudo poveže s kovino, pridobljeno iz nje. Tri milimetre debel kovinski element je vsakič velik prav toliko, kot bi bil kos materiala, ki bi ga dobili, če bi rudo predelali v kovino. Ti predmeti niso le funkcionalni predmeti, pač pa komunikacijska orodja, ki s pomočjo obrti in znanosti skrite podatke naredijo vidne in oprijemljive, zato jih je veliko lažje razumeti in vzpostaviti odnos do njih. Tovrstni pristopi vzpostavljajo transparentnost in drugačno vrednotenje predmetov v naši potrošniški kulturi.

Fotografija 7: Rezidenca *Razmerje*, oblikovalca Katarina Mischer in Thomas Traxler ter kamnosek Beno Ogrin. Luka Karlin, Vrhnika, 2019.

Fotografija 8: Rezidenca *Razmerje*, pohištveni elementi. Jure Horvat, Ljubljana, 2020.

Nabor tem, ki smo jih obravnavali v okviru projekta, je poleg preizpraševanja postopkov pridobivanja, izkoriščanja in obdelave materialov obsegal tudi grajenje skupnosti in družbenih omrežij v mestu, učenje praktičnih rokodelskih veščin, ki jih posedujejo rokodelci, ustvarjanje močnejših, dolgotrajnejših vezi med obrtniki in oblikovalci ter vprašanja ohranjanja znanja v odnosu do novih tehnologij. Projekt, ki se neposredno ukvarja s tem, kako lahko oblikovanje in nove tehnologije vplivajo na naš odnos do ohranjanja obrti, je *Glavnikarjeva zgodba*. Hrvaška rezidenca, na kateri so sodelovali belgijski oblikovalci iz studia *Unfold*, oblikovalec in filmar *Alexandre Humbert* ter glavnikar *Antun Penezić* iz Zagreba, zadnji glavnikar na Hrvaškem, ki se je upokojil brez naslednika, problematizira prenos znanja z mojstra na vajenca oziroma situacijo, ko se ta povezava prekine in je znanje (tako rekoč) izgubljeno. Muzeji, katerih naloga je ohranjati materialno dediščino, seveda ne morejo prevzeti rokodelčeve vloge, lahko pa poskušajo ohraniti znanje o njegovih postopkih, orodjih in delovnem prostoru. Po drugi strani pa nam sodobne medijske tehnologije in oblikovanje zagotavljajo orodja, s katerimi lahko ujamemo gibanje, zgodbo, poznavanje orodij, ki se uporabljajo v izdelovalskem procesu.

V kratkem filmu *Glavnikarjeva zgodba* sledimo pripovedi dveh izdelovalcev o tem, kaj nas lahko naučita. Prvi je gospod *Penezić*, drugi pa popolnoma nov robot (skupina je sodelovala s podjetjem *Brubotics*), ki je ustvarjen zato, da ga nasledi in se od njega nauči,

kolikor je le mogoče, da ohrani obrt in prepreči njeno izginotje. Del projekta so tudi intervjuji s strokovnjaki, robotikom, matematičarko, strokovnjakinjo za rokodelstvo in pa oblikovalcem, ki vsak s svojega zornega kota osvetljujejo ta način prenosa znanja. Res je, da robot težko posnema delo rokodelca. Njegova prednost je v ponavljanju gibov, a v procesu ne zaznava nepredvidenega in emocij, ki so pomemben del ustvarjanja. Po drugi strani pa odpor do invencij in novih tehnologij ni upravičen. Tanya Harrod, ki proučuje zgodovino obrti, v enem od štirih intervjujev z različnimi strokovnjaki, ki so komentirali razvoj projekta in bili predvajani kot integralni del razstave, izpostavlja, da je vidik dobesednega ohranjanja obrti neke vrste iluzija, ravno tako avtentičnost obrti. Obrt se je vedno adaptirala in sledila razvoju orodij in tehnik, saj bi sicer propadla.

Fotografija 9: Rezidenca *Glavnikarjeva zgodba*, glavnikar Antun Penezić. Studio Unfold, Zagreb, 2019.

Fotografija 10: Rezidenca *Glavnikarjeva zgodba*, robot Franka. Maja Kolar, Zagreb, 2019.

Zaključek

Prenos veščin, ki so v preteklosti omogočale sobivanje z našim okoljem, revitalizacija tradicionalnih tehnik in odkrivanje možnosti njihove alternativne uporabe je nekaj, kar lahko vodi k številnim rešitvam za prihodnost, ki jih je v današnjem svetu vsakor treba iskati. K temu lahko pripeljejo sodelovanje, povezovanje in predvsem odprtost za sprejem znanja. Pridobljene izkušnje in znanje so lahko pot k drugim, novim ustvarjalnim procesom. Vendar morajo biti za to dojemljivi tako oblikovalci kot rokodelci ali kot pravi Alice Rawsthorn:

»Prihodnost obrti je lahko odvisna od njene sposobnosti, da sprejme elastičnost sodobne kulture s premišljenimi vdori v druge discipline, kot je oblikovanje, njen stari sovražnik, to že storilo.« (Rawsthorn 2018: 48)

Made In je bil namenoma zasnovan kot odprt, vendar kuriran proces povezovanja rokodelstva in obrti s sodobnim oblikovanjem. Šlo je za začasne, relativno kratke interakcije med oblikovalci in rokodelci, zato je bil projekt v veliki meri zastavljen kot eksperiment, ki je temeljil na izmenjavi znanj in izkušenj, sodelovanja so se razvijala skozi proces, ki je bil osvobojen običajnih delovnih razmerij in pa ciljev v smislu komercializacije produktov. Vprašanje o zaključku tega procesa je namenoma ostalo odprto.

Kljub raznolikim izhodiščem in pristopom imajo izbrani projekti skupni imenovalec, ki tako tradicionalne oblike izdelovanja kot oblikovalske procese obravnava s kritične pozicije sedanjega časa. Kot izpostavlja Richard Sennett, se odličnost rokodelca, obrtnika (in tudi oblikovalca) kaže v sposobnosti zastavljanja vprašanj, in ne le v iskanju rešitev na dane probleme:

»Dober obrtnik ali obrtnica rešitve uporablja tudi za odkrivanje novih ozemelj; v njegovi oz. njeni zavesti sta reševanje in iskanje problemov intimno povezana. Zato lahko radovednost za vsak projekt vpraša 'Zakaj?', pa tudi 'Kako?'.« (Sennett 2009: 11)

Ti dve temeljni vprašanji nove kulture izdelovanja izpostavita kot umski, in ne le zgolj ročni proces. In v tem so njihova moč, lepota in vrednost.

Reference

- BOROVNJAK, IVANA, MAJA KOLAR, KORALJKA VLAJO, CVETKA POŽAR, MAJA VARDJAN, MIRIAM KATHREIN IN RELJA BOBIĆ
2020 *Made In: Crafts – Design Narratives*. Zagreb, Ljubljana, Beograd, Andeslbuch: Museum of Arts and Crafts, Museum of Architecture and Design, Werkraum Brengenzewald, Nova Iskra, Mikser.
- EDELKOORT, LIDEWIJ
2014 'Art d'eco.' V: *Formafantasma*. Hertogenbosch: Stedelijk Museum, s-Hertogenbosch in Uitgeverij Lecturis. Str. 69–72.
- HARROD, TANYA
1998 'Introduction.' *Journal of Design History* 11 (1): 1–4.

LESLIE, ESTHER

1998 ,Walter Benjamin: Traces of Craft.' *Journal of Design History* 11 (1): 5–13.

RAWSTHORN, ALICE

2018 *Design as an Attitude*. Zürich: JPR Ringier in Les Presses du Réel.

SENNETT, RICHARD

2009 *The Craftsman*. London: Penguin Books.

SPARK, PENNY

1998 ,The Straw Donkey: Tourist Kitch or Proto-Design? Craft and Design in Italy.' *Journal of Design History* 11(1): 59–69.

Nadgradnja čevljarске dediščine s sodobnimi strokovnimi in poslovnimi prijemi

Aleš Kacin¹

Povzetek

Čevljarstvo je panoga, ki je v prejšnjem stoletju dajala kruh ne samo številnim prebivalcem žirovske kotline, temveč tudi širše. Procesi globalizacije so to dejavnost zelo prizadeli, ker je poceni delovna sila v tujini povzročila izpad proizvodnje doma, s tem pa so se zmanjšale tudi razvojne možnosti te nekdaj cvetoče panoge. Ustanovitev čevljarске delavnice AK Alojz Karner je nadaljevanje tradicije, ki jo je uvedel istoimeni zaposlenec Alpine, na čigar materialni in duhovni zapuščini tudi temelji nadaljevanje te dejavnosti. Avtorjevo znanje arhitekture ter sodelovanje z mojstrom Karnerjem pri izdelavi številnih primerkov obutve sta bila tisti vzgonski sili, ki skušata sinergično povezati arhitekturo, čevljarско dediščino in praktične izkušnje pri izdelavi obutve v strokovno in poslovno učinkovit in uspešen sistem. Vizija je ustanovitev sodobnega tehnološkega sistema, ki bo trgu sposoben ponujati visokokakovostne, estetsko in funkcionalno neoporečne izdelke. To naj bi omogočili uporaba dosedanjih izkušenj, upoštevanje uveljavljene čevljarске tradicije na Žirovskem, znanje arhitekture ter uporaba najsodobnejših tehnoloških naprav in pripomočkov. Vsa ta prizadevanja pa morajo biti ustrezno poslovno in pravno podprta, da bo tudi po menedžerski plati vzpostavljen ustrezen stik s poslovnim okoljem in trgov, kateremu bodo tovrstni izdelki tudi namenjeni.

Ključne besede: čevljarška dediščina, vizija razvoja, nove tehnologije, arhitektura, Alojz Karner

Summary

In the last century, shoemaking industry provided bread not only to many inhabitants of the Žiri town but also beyond. The processes of globalization have severely affected this activity, as cheap labour had led to the loss of production at home, thus reducing the development potential of this once thriving industry. The establishment of the AK Alojz Karner shoe workshop is a continuation of the tradition introduced by the Alpina employee of the

1 Aleš Kacin, univ. mag. inž. arhitekture, oblikovalec in arhitekt, samozaposlen v kulturi, ustanovitelj in vodja delavnice AK Alojz Karner, hello@alozjzkarner.com.

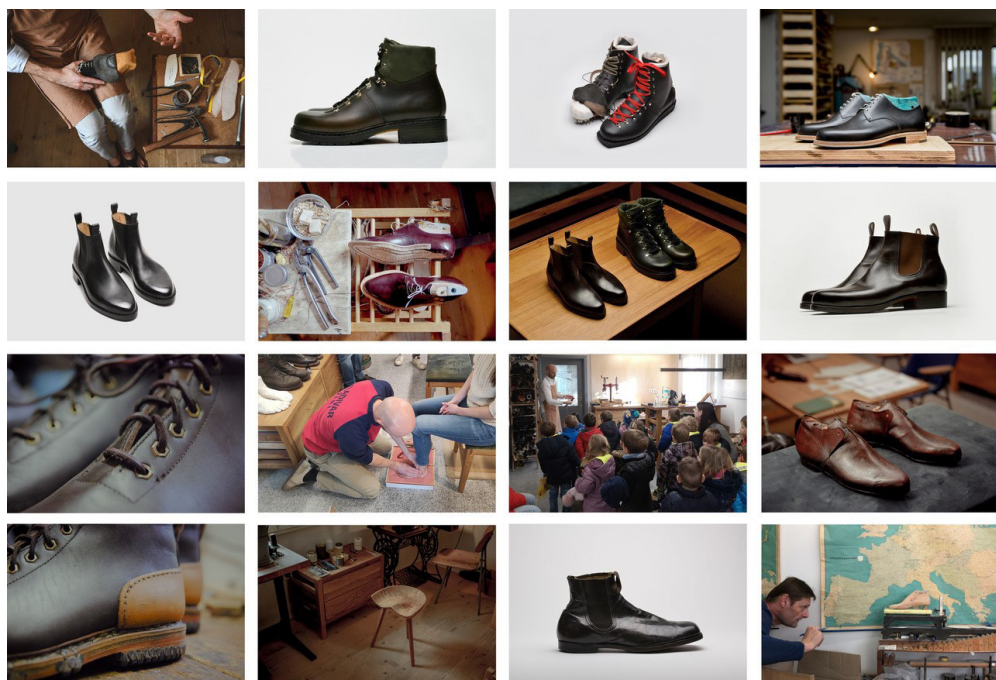
same name. The continuation of this activity is based on his material and spiritual legacy. The author's knowledge of architecture and collaboration with master Karner in the production of footwear were the driving forces that seek to synergistically combine architecture, shoemaking heritage and practical experience in the manufacture of footwear into a professional, business-efficient and successful system. The vision is to establish a modern technological system that will be able to offer high-quality, aesthetically and functionally flawless products to the market. This should be made possible with the use of previous experience, observance of the established shoemaking tradition in Žiri, knowledge of architecture and the use of cutting-edge technological devices and accessories. All these efforts must be adequately supported by business and legal frameworks, so that the managerial side can establish appropriate contact with the business environment and the market for which such products are intended.

Keywords: shoemaking heritage, vision of development, new technologies, architecture, Alojz Karner

Delavnica AK Alojz Karner je butična čevljska delavnica, v kateri oblikujejo in izdelujejo čevlje po meri, ki temeljijo na lokalni tradiciji. Pri tem se naslanjajo na znanje in izkušnje, ki jim jih je kot dediščino zapustil žirovski čevljar Alojz Karner. Temu dodajajo v arhitekturi in oblikovanju navdahnjeno premišljenost in novodoben, svetovljanski značaj. Z aktivnostmi zagotavljajo ohranjanje dediščine, prenos znanj, turistično ponudbo kraja oziroma celostno nadgradnjo tradicionalne obrti.

Čevljska dediščina

Stara zgodba pravi, da je nekoč v Žiri prišel čevljar iz zunanjih dežel, se usedel in začel čevljariti. Že v 16. stoletju je v spisih omenjen čevljar kajžar Peter Schuster, razmah pa ta obrt doživi v 19. stoletju, ko so čevlje za izvoz začeli izdelovati posamezni mojstri, delavnice in zadruge. Kraj se je začel iz kmečke naselbine spremenjati v mesto čevljarjev. V obdobju med vojnami so se uveljavile delavnice Gantar, Zajc, delavnica bratov Naglič in čevljska zadruga Žiri. Po drugi svetovni vojni, leta 1947, so se z državno pobudo in podporo za gradnjo novih proizvodnih prostorov delavnice združile v Tovarno športne obutve Žiri, leta 1951 preimenovano v Alpino (Naglič 1997).

Fotografija 1: Reprezentativni izdelki in aktivnosti delavnice AK. Arhiv AK Alojz Karner, Žiri, 2018–2020.

V petdesetih letih se je v Alpini zaposlil tudi čevljar Alojz Karner. Na začetku je delal kot prirojevalec, kasneje pa kot modelir, kar je vezni člen med idejami in izdelavo obutve. Po upokojitvi leta 1988 je za svoje stranke v domači delavnici po meri ročno izdeloval pohodne, športne, delavske, modne čevlje ter čevlje za narodno nošo itn. Karner je veljal za enega zadnjih mojstrov v teh krajih, ki je do potankosti obvladal celoten proces izdelave čevljev na tradicionalni način. Ob večjih kulturnih dogodkih in praznikih je predstavljal žirovsko čevljarско dediščino na terenu in s tem potrjeval predanost svojemu poklicu in kraju.

Delo čevljarja je bilo naporno, saj je zahtevalo veliko natančnosti, zbranosti, poznavanja številnih tehničnih pripomočkov in rokodelskih veščin, ki so ključne, da je izdelek narejen v skladu s kakovostnimi in estetskimi standardi.

Za izdelke visoke kakovosti in uspešnost na trgu sta bili potrebni sistematična ureditev vseh delovnih procesov in uspešna prodajna strategija. Ti dejavniki so prebivalcem zagotovili dodatne izkušnje, trdoživost in značaj, ki še danes vplivajo na razvoj kraja. Žirovski čevljarji so sloveli po izdelavi trpežne in kakovostne obutve, ki so jo do začetka šestdesetih let prejšnjega stoletja izdelovali povsem ročno – obrtniško, kasneje pa so začeli uvajati (manufakturni način) delo po fazah na tekočem traku. Proizvodni

program je bil razdeljen na žensko in moško modno obutev (lahka obutev) ter na športno in delavsko (športna obutev). V začetku sedemdesetih let je Alpina v svoj proizvodni segment uvedla proizvodnjo smučarske obutve. Prvi serijski čevlji za tek na smučeh so bili predstavljeni v sezoni 1973/74. Na začetku so smučarske čevlje po šivanih metodah izdelovali za uveljavljene tuje znamke, kot so Montana, Heierling, Reiker in Tyrol. V osemdesetih letih so z razvojem tehnologije uvedli bistveno cenejši in hitrejši brizgan način izdelave obutve, kakovostne šivane izdelave pa so postopoma umaknili iz proizvodnje (Naglič 1997). Najboljše poslovne rezultate je podjetje dosegalo v obdobju med letoma 1975 in 1990. Statistično je bila Alpina največja leta 1986, ko je v celotnem sistemu zaposlovala skoraj dva tisoč ljudi, na lokaciji v Žireh pa okrog tisoč sto. V tem letu je tovarna izdelala dva milijona štiristo tisoč parov obutve (Šebenik 2021).

Fotografija 2: Obrtniški način izdelovanja obutve v Alpini, kjer so mojstri izdelovali vsak svoj par čevljev. Lastnik: Muzejsko društvo Žiri. Rok Klemenčič, Žiri, datum ni znan.

Pridobivanje znanja in veščin – izobrazba

Avtor prispevka je formalno izobražen oblikovalec in arhitekt. Na ljubljanski univerzi ter na univerzi Brookes v Oxfordu je študiral arhitekturo, med letoma 2012 in 2013 pa je opravljal študijsko prakso v arhitekturnem biroju v Trondheimu na Norveškem. Leta 2009 je prejel nagrado na mednarodni delavnici *Theatre Architecture in Central Europe*, 2017 pa je za svoje magistrsko delo, v katerem je raziskoval vojašnice Guardia

alla frontiera, prejel fakultetno Prešernovo nagrado ter bil nominiran za evropsko nagrado Young Talent Architecture Award. Ideje in potenciale za pozabljeno vojaško dediščino je predstavil v različnih medijih in na znanstvenih dogodkih.

Kot samozaposlen v kulturi trenutno živi in ustvarja v Žireh, kjer vodi čevljarско delavnico, poimenovano po svojem dedku, čevljarju Alojzu Karnerju, od koder črpa navdih in kjer je doživel prvi stik s čevljarско obrtjo. Avtor se je z načini dela in rokodelstvom podrobneje spoznal, ko je Karner zanj izdelal modne športne čevlje in ko sta leta 2005 skupaj izdelala zadnje čevlje, pri katerih je celoten proces izdelave zabeležil s filmsko kamero. Po Karnerjevi smrti je avtor za mentorstvo prosil upokojenega čevljarja Franca Kranjca, ki je svojo celotno delovno dobo kot tehnolog in razvijalec smučarsko-tekaške in športne obutve preživel v Alpini. Njegova pripravljenost za predajo čevljarских znanj, kot so anatomija stopal, poznavanje tradicionalnih tehnik izdelave čevljev, materialov in orodij, je bila ključna, da jih je avtor lahko ustrezno nadgradil. Vzporedno je navezoval stike z drugimi strokovnjaki iz čevljarске panoge doma in v tujini, s podjetji, ki se ukvarjajo z izdelovanjem sestavnih delov in s prodajo materialov, s poznavalci zgodovine čevljarstva, s kulturnimi ustanovami, ki hranijo čevljarско dediščino, ter z ustanovami, ki podpirajo ohranjanje in razvoj tradicionalnih obrti (Požar 2020: 106–113).

Karner je zapustil številno orodje, kroje, materiale, čevljarška kopita, na žalost pa je z njim odšla večina mojstrskega znanja. V prepričanju, da je priložnost za učenje zamujena, se je avtor po končani Srednji šoli za oblikovanje in fotografijo podal na študij arhitekture v Ljubljano. Med delom in študijem v tujini je opazoval britansko kulturo oblačenja, ki ga je spominjala na dedka, uglaženega gospoda z izbrano garderobo. Na Norveškem pa je dobil vtis, da so tradicija in izdelki, narejeni na njeni osnovi, spoštovani in imajo tudi večjo vrednost. Po vrnitvi iz tujine je avtor dedkovo delavnico preselil v domačo garažo in pričel z intenzivnim raziskovanjem. To je prineslo nova znanja na področju zgodovine, tehnologij izdelave, priprave orodja in pripomočkov, spoznavanja oblikovnih in funkcionalnih značilnosti obutve, spoznavanja podjetij, ki izdelujejo ali prodajajo sestavne dele za čevljarско industrijo, in povezovanja z različnimi ustanovami, ki podpirajo ohranjanje in razvoj tradicionalnih obrti.

Prenašanje znanja na področju čevljarstva že več desetletij ni sistematično urejeno, zato strokovnjakov na tem področju skoraj ni več. Izobraževanje in predajanje znanja je prepuščeno posameznikom. Do konca sedemdesetih let je za formalno čevljarско izobrazbo v Sloveniji v Žireh deloval Čevljarско šolski izobraževalni center ČŠIC, kasneje pa so se učenci preselili na Tekstilno in obutveno šolo v Kranj. Zaradi upada zanimanja za vpis in vse manjših možnosti za zaposlitev je proti koncu devetdesetih let šola ukinila obutveni program. Globalizacija in neprilagodljive strategije so večja slovenska podjetja prisilile, da so proizvodnjo obutve preselila v države s cenejšo delovno silo, številna podjetja pa so končala v stečaju.

Izdelava čevljev po meri – ustanovitev čevljarske delavnice

Na podlagi Karnerjevega izročila je bila leta 2014 neformalno ustanovljena butična čevljarska delavnica z imenom AK Alojz Karner.

Izdelava čevljev po meri se vzporedno z dogovorom o želenem modelu začne s temeljito analizo stopal, obremenjenih s celotno ali delno telesno težo v stoječem ali sedečem položaju. Potrebne so izmere obsegov stopal na ključnih mestih, odtis stopal, zunanji obris stopal, določitev višine stopalnega loka, prepoznava morebitnih deformacij itn. (Vass 2006). Stopala lahko za več informacij odtisnemo tudi v mehki peni ali zajamemo 3D-sken. Na podlagi funkcionalnih, estetskih in anatomskih zahtev se izdelava par individualno prilagojenih kopit (Kacin 2021).

Izdelavo čevlja delimo na izdelavo zgornjega dela in izdelavo spodnjega dela čevlja. Način, na katerega sta dela med seboj spojena, pa določa konstrukcijo čevlja. V Žireh se je tradicionalno ročno izdelovalo čevlje po treh metodah. Pri najstarejši, klinčani metodi, s pomočjo lesenih cvekov spojimo zgornji del, ki je z ubiranjem prišit na raven notranjik, in spodnji del, pri katerem je prva plast s klinci pribit usnjen okvir. Na enak način pritrujemo vse plasti do končnega podplata. Okvirno šivana metoda zahteva posebno pripravo notranjika (osnovne plasti, narejene iz usnja – temelj čevlja), skozi katerega s tradicionalno pripravljeno dreto iz 8–12 lanenih niti zašijemo plasti navlečenega zgornjega dela in usnjenega okvirja. Sledi še vertikalni šiv, ki med seboj poveže podplatne dele. Ta metoda je danes najbolj poznana in cenjena med poznavalci obutve. Gojzar šivana metoda se od okvirno šivane razlikuje po pripravi notranjika ter po načinu pritrditve usnjenega okvirja. Ta je na čevlj prišit in upognjen navzven (po prerezu v obliki L), kar poveča trdnost, stabilnost in vodotesnost. Tradicionalno so čevlji v celoti izdelani iz naravnega usnja (Steinmann 1948).

Čevlji, izdelani na tradicionalen način, imajo številne prednosti. Izdelani so iz naravnih materialov, ki so prijaznejši do naših stopal in omogočajo zdravo hojo. Taka obutev je popolnoma prilagojena posamezniku, je trajna, izdelana iz visokokakovostnih naravnih materialov, izdelana lokalno, zagotavlja možnost vzdrževanja in popravila čevljev, kar pomeni, da je bolj ekološka, lahko ima tudi večjo dodano vrednost in nenazadnje vzpostavlja tudi vez med izdelovalcem in uporabnikom.

Inovacije

Spomladi 2021 se je začel inovativen projekt izdelave čevljev po meri na daljavo, pri katerem se s pomočjo sodobnih tehnologij in znanj ugotavlja relacija med velikostjo stopal in velikostjo ter obliko kopit za izdelavo čevljev. Raziskave, ki jih izvaja partnersko podjetje Volumental iz Švedske, kažejo, da je področje velikosti obutve zelo nekonsistentno urejeno, da velikostne številke pri posameznih proizvajalcih ne pomenijo enakih lastnosti

oziroma velikosti ključnih parametrov obutve. Znano je tudi, da je diverziteta stopal veliko večja od diverzitete oblik čevljev na trgu, da se stopala močno razlikujejo tudi po posameznih geografskih območjih (Jurca 2019). Po sedanjem stanju tehnike je torej s številko čevlja nemogoče zajeti številne specifične lastnosti, ki opredeljujejo velikost obutve.

Na podlagi skena stopal računalniško modeliramo kopita, ki bi ustrezala funkcionalnim in estetskim zahtevam izbranega modela čevlja. Kot prvi primer smo izdelali štefaletni model na elastiko in z všivancem – repliko čevljev, ki jih je nosil slovenski arhitekt Jože Plečnik (Steinmann 1948). Velik izziv pri prilagoditvi so pomenile specifične lastnosti naročnikovih stopal: dolga in ozka stopala, visok nart ter večje razlike med desnim in levim stopalom.

Pri tem poizkusu smo dosegli sinergijo sodobnega in tradicionalnega pristopa k izdelavi tovrstne obutve in ga uspešno zaključili z izdelanima dvema poskusnima paroma in finalnim parom v okvirno šivani izdelavi.

Kot sodobne bi izpostavili analizo stopal, tehnologijo za 3D-posnetek, ki omogoča določitev ključnih parametrov obutve na daljavo, računalniško modeliranje in 3D-tisk. Pri takšni izdelavi čevlja je treba vključiti tudi vse izkušnje izdelovalca, saj edino te lahko korigirajo pomanjkljivosti sodobne tehnologije.

Ugotavljamo tudi, da bo treba za nadaljnjo posodobitev in hitrejšo delo izdelati oziroma nadgraditi obstoječo programsko opremo, in sicer tako, da bo zmožna računalniško obdelavo kopit prilagajati izkušnjam posameznega izdelovalca (Kacin 2021).

Fotografija 3: Individualno prilagojena in računalniško oblikovana kopita na podlagi 3D-posnetka (skena) stopal. Arhiv AK Alojz Karner, Žiri, 2021.

Sodobni vidik dopolnjujejo tradicionalni način izdelave, ročno krojenje delov obutve, ročno navlečenje zgornjega dela in ročno šivanje. Vsi modeli obutve, izdelani v delavnici AK Alojz Karner, so oblikovani z upoštevanjem lokalnih značilnosti, s spoštovanjem čevljarске dediščine in pripadnosti tradiciji v meri, ki izpolnjuje novodobne smernice na tem področju.

Danes se z delavnico povezujemo s številnimi podjetji in organizacijami na področju oblikovanja, kulture in turizma ter na področju sodobne čevljarске industrije, kar omogoča nenehno spremljanje novih tehnoloških dosežkov, tehnologij in materialov. Med pomembnejšimi so povezovanja z Rokodelskim centrom DUO Škofja Loka ter z Muzejem za arhitekturo in oblikovanje, kjer avtor z ekipo predstavlja tradicionalno čevljarско obrt kot sodoben oblikovalski in turistični produkt. Delavnico vključujemo v turistične ponudbe spletne platforme *Locals from Zero*, v teku pa je tudi objava na platformi *Michelangelo Foundation*, ki oglašuje rokodelska doživetja po celotni Evropi. V delavnici iz različnih virov zbiramo čevljarско gradivo, ki je bilo v sklopu projekta *Domače in umetnostne obrti* digitalizirano in objavljeno na spletni strani www.alojzkarner.com, kjer je prosto dostopno širši javnosti in pomeni odličen vir znanja za naslednje generacije.

Zaključek

Delavnica AK Alojz Karner pomeni skupek prepleta kulturne dediščine, ročne izdelave čevljev po meri ter turistične ponudbe in je na tak način zagotovilo za ohranjanje te obrti, sam prikaz izdelave pa eden pomembnejših načinov prenosa znanj in ohranjanja kolektivnega spomina na tradicijo kraja.

Obrt, ki je kraju dala tako pomembno vlogo v razvoju, je treba ohraniti in predstaviti domačemu in tujemu občinstvu, ter spomniti na to, da je čevljarstvo panoga, ki združuje številna strokovna in podjetniška znanja. Med njimi izstopajo predvsem poznavanje anatomije človeka, orodjarskih in proizvodnih tehnologij, materialov, oblikovanja, trženja, ekonomije in vodenja. Zaradi izkušenj in znanj, pridobljenih v tej panogi, so se kasneje ali vzporedno razvile druge, danes bolj konkurenčne gospodarske panoge.

Čevljarstvo zaradi globalizacije iz teh krajev počasi izginja. Nostalgичni spomin na preteklost in načini izdelave obutve pa so zanimiva turistična atrakcija ter hkrati pomemben gradnik identitete prebivalstva, ki je zelo pomembna za vsesplošen razvoj vsakega posameznika in lahko kraju in širše prinese kulturno (turistična atrakcija), družbeno (identiteta) in ekonomsko korist.

Reference

BESCHING, OSWALD

1966 *Handbuch für die Schuhindustrie*. Bad Ems: Schuhindustrie – Verlag Seiler & Co.

BOROVNJAK, IVANA, MAJA KOLAR, KORALJKA VLAJO, CVETKA POŽAR, MAJA VARDJAN, MIRIAM KATHREIN IN RELJA BOBIĆ

2020 *Made-In: Crafts–Design Narratives*. Zagreb, Ljubljana, Andelsbuch, Beograd: Museum of Arts and Crafts Zagreb, OAZA Zagreb, Museum of Architecture and Design Ljubljana, Werkraum Bregenzerwald, Andelsbuch, Nova Iskra, Mikser.

GOLDING, FRANK YEATES

1902 *The Manufacture of Boots and Shoes: Being a Modern Treatise of All the Processes of Making and Manufacturing Footgear*. London: Chapman & Hall.

JURCA, ALEŠ, JURE ŽABKAR IN SAŠO DŽEROSKI

2019 'Analysis of 1.2 Million Foot Scans from North America, Europe and Asia.' *Sci-Rep* 9, 19155. Spletni vir: <<https://doi.org/10.1038/s41598-019-55432-z>>, 16. 12. 2019.

KACIN, ALEŠ

2021 'Interna raziskovalna naloga: Razvoj poslovnega modela.' Neobjavljeno delo. Žiri.

NAGLIČ, MIHA

1997 *Pol stoletja Alpine*. Žiri: samozaložba.

STEINMANN, JOŽE

1948 *Priročnik za čevljarje*. Ljubljana: Založba Ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS.

ŠEBENIK, ŠPELA

2021 *Sledi časa: Čevlji niso le kos oblačila*. Sledi časa, radijska oddaja. Spletni vir: <<https://radioprvi.rtvsl.si/2021/03/sledi-casa-248/>>, 1. 7. 2021.

VASS, LASZLO

2006 *Handmade Shoes For Man*. Potsdam: h.f.ullmann.

